

Likovni izraz djeteta - analiza dječjeg crteža

Ajhner, Iva

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:147:704020>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Iva Ajhner

LIKOVNI IZRAZ DJETETA – ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA

Diplomski rad

Zagreb, srpanj 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA UČITELJSKE STUDIJE

Iva Ajhner

LIKOVNI IZRAZ DJETETA – ANALIZA DJEČJEG CRTEŽA

Diplomski rad

Mentor rada:

Doc.dr.sc. Marijana Županić Benić

Zagreb, srpanj 2023.

Sadržaj

Sažetak	
Summary	
1. Uvod	1
2. Likovno izražavanje djeteta.....	2
2.1. Povijesno značenje crteža.....	2
2.2. Dječji crtež	2
2.3. Detalji.....	3
2.4. Izražavanje linijama, krugovima, kvadratima	5
2.5. Crtanje čovjeka.....	9
2.6. Crtanje životinja, drvetu, sunca, cvijeta	14
2.7. Motiv u dječjem crtanju	22
2.8. Komponente važne za likovno dječje izražavanje	23
3. Psihološka strana dječjeg crteža	25
4. Razvojne faze dječjeg likovnog izražavanja	26
4.1. Različita shvaćanja razvojnih faza	26
4.2. Faza šaranja – izražavanje primarnim simbolima	28
4.3. Faza dječjeg realizma (faza sheme) – izražavanje složenijim simbolima.....	32
4.4. Faza intelektualnog realizma.....	36
4.5. Faza vizualnog realizma.....	43
5. Šablone i stereotipi u dječjem crtežu.....	46
6. Utjecaj učitelja na likovni izraz djeteta	51
7. Nastava likovne kulture u razrednom okruženju	52
8. Kreativnost.....	53
9. Istraživanje.....	56
9.1. Nastavni sat u prvome razredu	57
9.2. Nastavni sat u trećem razredu	59
9.3. Analiza dječjih radova.....	60
9.4. Analiza radova s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja tj. kakav je likovni izraz djece u trećem razredu	61
9.5. Analiza dječjih radova s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja tj. kakav je likovni izraz djece u prvom razredu	74
9.6. Razlike u likovnom izražavanju s obzirom na dob djece.....	84
9.7. Usporedba likovnih radova djece prvog i trećeg razreda.....	93
9.8. Zaključak.....	101

10.	Literatura.....	102
11.	Prilozi.....	103
12.	Popis slika.....	111

Sažetak

Ovaj rad prikazuje detaljniji prikaz faza razvoja dječjeg crteža. Već u svojoj najranijoj dobi dijete dolazi u dodir s crtanjem. Započinje sa šaranjem, što mu stvara osjećaj ugone povlačenjem različitih linija. U fazi šaranje djeca razvija svoju motoričku i vizualnu koordinaciju. U sljedećoj fazi, fazi izražavanja složenim simbolima vidi se znatni napredak. Dijete počinje detaljnije crtati, koristi se složenijim simbolima te se posebice vidi napredak u crtanju čovjeka. Čovjek se ne prikazuje kao glava-noge već se pojavljuje i tijelo. U ovoj fazi dijete uključuje misaone operacije koje vode ruku u izražavanju ideje. Sljedeća faza razvoja dječjeg crteža je faza intelektualnog realizma. U ovoj fazi dijete postaje hrabrije u svojem naumu što ga dovodi do zanimljivih likovnih ostvaraja. Obilježja ove faze su transparentnost, prikaz akcije u fazama kretanja, emotivna proporcija, poliperspektiva, prevaljivanje i rasklapanje oblika, obrnuta te vertikalna perspektiva. Posljednja faza je faza vizualnog realizma. Tijekom ove faze likovni izraz djeteta počinje sličiti izrazu odraslih. Neka od obilježja ove faze su koloristička, atmosferska i geometrijska perspektiva. Ovaj rad osim što donosi detaljni prikaz faza dječjeg crteža, pruža i analizu dječjih radova. Tijekom analize radova nastojalo se uočiti kojoj fazi dječjeg crteža učenici pripadaju te koja su obilježja ostvarenih crteža. Postavljeni zadatak učenicima odnosio se na crtanje svoje obitelji za objedom/stolom olovkom prema sjećanju. Cilj istraživanja bio je uočiti razlike u likovnom izražavanju učenika prvog i trećeg razreda crtajući olovkom isti motiv (obitelj za stolom). Zadaci istraživanja bili su uočiti s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja kakav je likovni izraz djece u prvom razredu, uočiti s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja kakav je likovni izraz djece u trećem razredu, usporediti likovne radove djece prvog i trećeg razreda i uočiti razlike u likovnom izražavanju s obzirom na dob djece.

Ključne riječi: dijete, kreativnost, dječji crtež, likovni izraz, dječji likovni razvoj

Summary

This paper presents a more detailed account of the stages of development of children's drawing. Already at an early age, children come into contact with drawing. They start with doodling, which give them a sense of comfort by drawing different lines. In the drawing phase, children develop their motor and visual coordination. In the next phase, the phase of expression with complex symbols, considerable progress can be seen. The child begins to draw in more detail, uses more complex symbols, and particularly shows progress in drawing a person. Man is not shown as a head-legs, but also a body. At this stage, the child includes thought operations that guide the hand in expressing an idea. The next stage of development of children's drawing is the stage of intellectual realism. In this phase, the child becomes bolder in his ideas, which leads him to interesting art creations. The characteristics of this phase are transparency, representation of action in phases of movement, emotional proportion, polyperspective, folding and unfolding of forms, inverted and vertical perspective. The last stage is the stage of visual realism. During this stage, the artistic expression of the child begins to resemble the expression of adults. Some of the characteristics of this phase are coloristic, atmospheric and geometric perspective. In addition to providing a detailed description of the stages of children's drawing, this work also provides an analysis of children's works. During the analysis of the works, we tried to see which phase of children's drawing the students belong to and what are the characteristics of the completed drawings. The task set for the students was to draw their family at the meal/table with a pencil from memory. The goal of the research was to observe the differences in the artistic expression of first and third grade students by drawing the same motif with a pencil (family at the table). The tasks of the research were to observe with regard to the stage of children's artistic expression, what is the artistic expression of children in the first grade, to observe with regard to the stage of children's artistic expression of artistic expression, what is the artistic expression of children in the third grade, to compare the artistic works of children in the first and third grade and to notice the differences in artistic expression with regard to the age of the children.

Key words: child, creativity, children's drawing, artistic expression, children's artistic development

1. Uvod

„O početku likovnog razvoja djeteta govorimo kada mališan shvati da neki predmet ostavlja trag. To se događa kroz igru. Za dijete na ovom stupnju razvoja crtanje ima jednaku važnost kao igra ili kretanje. Većina djece počinje crtati u dobi od 12 do 15 mjeseci. Paralelno s likovnim razvojem odvija se i razvoj govora. Dječji crtež s godinama postaje bogatiji detaljima. Kreiranjem crteža djeca često izražavaju ono što ne mogu ili ne znaju objasniti odnosno opisati riječima“ (Kukovec, 2023, str. 1). Djetetu je prirodno da želi opipati i uhvatiti predmete te nije za začuditi se da ono što osjeti želi i nacrtati. U samim počecima crtanja, djetetu su različite linije, krugovi i kvadrati simboli koji predstavljaju za njih neke predmete, životinje, biljke ili ljude. Dječji crtež otkriva mnoge aspekte djetetovog razvoja. Osim što crtanje predstavlja ugodnu aktivnost, važno je i za kasnije pisanje kada dijete krene u 1. razred. Dječji crtež osim što je prikaz djetetove mašte i emocije ujedno je i stvaralački čin. Crtanje se prirodno razvija i poboljšava kako dijete raste. Stoga, u ovom radu detaljnije će se osvrnuti na razvojne faze dječjeg crteža te analizu dječjih radova. Dijete se likovno izražava pokazujući nam što ga interesira. Dječji izraz je spontan i spoj fantastičnog i realnog. Dijete već u prvim godina svojeg života sposobno je držati olovku i crtati. Ono promatra svijet, okolinu oko sebe i koristi sva svoja osjetila. Vrlo je važna i dobra motivacija i poticaj kako bi se dijete lakše likovno izrazilo. Tijekom razvoja dječjeg likovnog crteža djetetu se razvija motorika ruke, šake i prstiju, uči o svojoj okolini te razvija sposobnosti prikazivanja te iste okoline. Dječji crtež odraz je djetetovog emocionalnog, intelektualnog i psihičkog razvoja. „Dječji crtež će nam uvijek biti odraz zatečenog stanja emocionalnog intenziteta, interesa, intelektualne razine, karaktera i razvoja dječje psihe u cijelosti. Dječji likovni izraz svojevrstni je test praktičnog čina i sposobnosti. Nije slučajno da se svako dijete prije ulaska u osnovnu školu testira pomoću crteža“ (Bodulić, 1982, str. 37). Kroz svoj razvoj dijete prolazi kroz faze dječjeg likovnog izražavanja. Svaka faza ima svoj naziv, a to je faza šaranja ili faza izražavanja primarnim simbolima, faza izražavanja složenim simbolima, faza intelektualnog realizma koju Grgurić i Jakubin (1996) smatraju zlatnim dobom dječjeg likovnog izražavanja i faza vizualnog realizma. Naime, svaka faza dječje likovnog izražavanja odiše svojim karakteristikama koje će biti detaljnije opisane i analizirane kroz istraživanje u ovome radu.

2. Likovno izražavanje djeteta

2.1. Povijesno značenje crteža

Prvi crteži nastali su u pećinama naših predaka (Kukovec, 2023). Oni nisu imali nikakvog znanja o crtanju, slikanju ili miješanju boja. Vrlo vjerojatno su prvi špiljski crteži nastali slučajno, tek je kasnije započelo likovno stvaralaštvo (Kukovec, 2023). U prošlosti, u svojim prvim počecima, čovjek je crteže ljudi i životinja urezivao na kost, stijene i glinu. Crteži su bili smješteni u dubinama špilja, koje su nastanjivali ljudi, vezani za kult (Bodulić, 1982). Neki od poznatih motiva bili su i prizori iz lova, prikazani iz profila. U razdoblju neolitika crteži su imali ukrasni karakter. Zanimljivo je da su u kineskoj i japanskoj kulturi crteže prikazivali na svili i papiru. Bili su to motivi ljudi, životinja i biljaka. U kulturi Egipćana koristilo se crtano pismo – hijeroglifi (Bodulić, 1982). U njihovim prikazima bila je izrazito naglašena plošnost. U grčkoj pak umjetnosti, na pompejanskim freskama mogu se uočiti figure koje su nacrtane u linearno i tonsko izraženom prostoru. Poznate su također i vaze nastale u grčkoj umjetnosti. Vaze su odisale tamnim podlogama i svijetlim figurama. Crteži starog vremena nisu baš sačuvani zbog podloge na kojima su nastali. Podloge nisu bile od čvrstog materijala (Bodulić, 1982). „Crtež je u bizantskoj umjetnosti vezan za mozaik, fresku i dekoraciju. Svi sadržaji i likovni način oblikovanja podliježu pravilima od kojih se rijetko odstupalo. U srednjem vijeku crtež je arhaičan i često smješten u imaginaran prostor“ (Bodulić, 1982, str. 10). S druge pak strane, renesansni crtež ponovno se približava prirodi. Doba, u kojem se crtači vežu za prikaz detalja, dekor i sentimentalnost jest doba klasicizma. Dakako, postoji još mnogo načina prikaza crteža tijekom povijesti, no ovo su neke od najzanimljivijih.

2.2. Dječji crtež

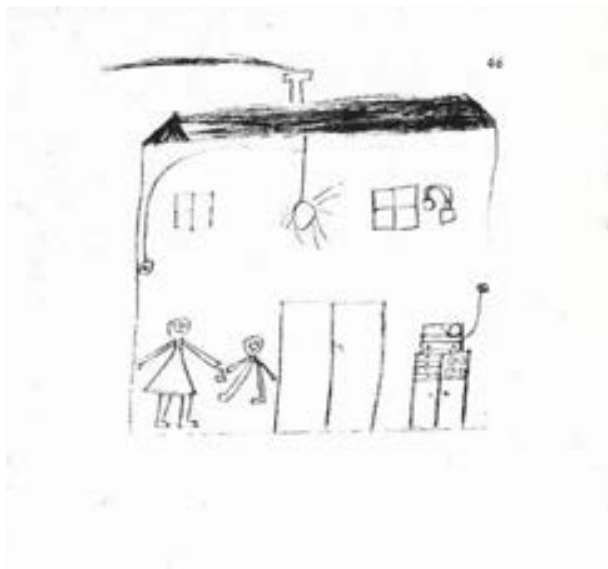
„O početku likovnog razvoja djeteta govorimo kada mališan shvati da neki predmet ostavlja trag. To se događa kroz igru. Za dijete na ovom stupnju razvoja crtanje ima jednaku važnost kao igra ili kretanje. Većina djece počinje crtati u dobi od 12 do 15 mjeseci. Paralelno s likovnim razvojem odvija se i razvoj govora. Dječji crtež s godinama postaje bogatiji detaljima. Kreiranjem crteža djeca često izražavaju ono što ne mogu ili ne znaju objasniti odnosno opisati riječima“ (Kukovec, 2023, str. 1). „U dječjem vrtiću prisutan je uvijek samo slobodan i izvorni dječji crtež u raznim, programom predviđenim tehnikama. On je prisutan i u osnovnoj školi, ali ovdje može poslužiti i kao skica kao predradnja za složenije likovne tehnike koje se pretežito provode u likovnoj grupi, kao na primjer

tapiserija, vitraž (imitacija, inscenacija pozornice, plakat, oprema knjige, grafičke tehnike visokog tiska i dr.“ (Bodulić, 1982, str. 19). „Obilježja dječjeg izraza su: spontanost, ekspresija, skladnost, ritmičnost, što se očituje u sjedinjavanju realnog i fantastičnog“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 29). Tijekom dvadesetog stoljeća, dječji crtež postaje predmet interesa mnogih naučnika. „Pedagog je tražio u dječjem crtežu vještinu ruke i oka. Pestalozzi je tražio da se crtanje provodi prije pisanja, jer bi tako djeca svladala razne vrste crta od kojih se sastoje slova abecede“ (Bodulić, 1982, str. 28). Djeca mogu crtati crtež prema sjećanju, prema mašti ne treba im vodstvo stručnjaka. „U dječjem crtežu se očituje potpuna likovna sloboda izražavanja koja se temelji na mašti, ekspresiji i stvaralačkom činu u klimi poetskog načina mišljenja“ (Bodulić, 1982, str. 29). Grgurić i Jakubin (1996) tvrde da se likovno stvaralaštvo djeteta ne može poistovjetiti sa likovnim stvaralaštvom odraslih osoba. „Djeca polaze od promatranja, prirodno su spontana i emotivna, a vizualno-likovno sazrijevaju postupno. Svoj doživljaj dijete pretapa u shvaćanje svijeta, njegov način doživljavanja i izražavanja što je osnova razumijevanja dječjeg likovnog stvaralaštva“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 77). „Dječji crtež će nam uvijek biti odraz zatečenog stanja emocionalnog intenziteta, interesa, intelektualne razine, karaktera i razvoja dječje psihe u cijelosti. Dječji likovni izraz svojevrsni je test praktičnog čina i sposobnosti. Nije slučajno da se svako dijete prije ulaska u osnovnu školu testira pomoću crteža“ (Bodulić, 1982, str. 37).

2.3. *Detalji*

„Dječje crtanje je odraz dječje emocije, mašte, memorije, ekspresije i stvaralački je čin“ (Bodulić, 1982, str. 33). Djetetu je urođeno da hvata predmete i da ima želju dotaknuti ih. Stoga, na taj način upoznaje hrapavost, glatkoću, bodljikavost, šupljikavost itd. Ono što opipa, najčešće želi i nacrtati. „Na primjer, crtajući mačku dijete po njezinom tijelu ponavlja niz crta u raznim smjerovima kojima želi označiti njezinu mekoću krzna – teksturu. Kada dijete crta stablo, ono želi da nacrti i hrapavost kore debla, pa izvlači crte i gomila točke i mrlje kojima želi prikazati teksturu – prirodnu osobinu kore debla stabla“ (Bodulić, 1982, str. 34). U crtežima djece uočljivi su i karakteristični simboli. Prema Belamariću (1987) simboli se pojavljuju prirodno i spontano. „Oni nastaju kao sastavni dio i izraz procesa u svijesti djece koja je okrenuta osnovnim i sveobuhvatnim pojavama egzistiranja. Osim što izražavaju neposredne i trenutne sadržaje, likovni simboli gotovo uvijek govore o univerzalnim sadržajima života (Belamarić, 1987, str. 14). U počecima koriste spirale, krivulje, mrlje, krugove itd. „Vjetar, na primjer, može biti prikazan kao krivulja, a može biti u obliku oblaka s

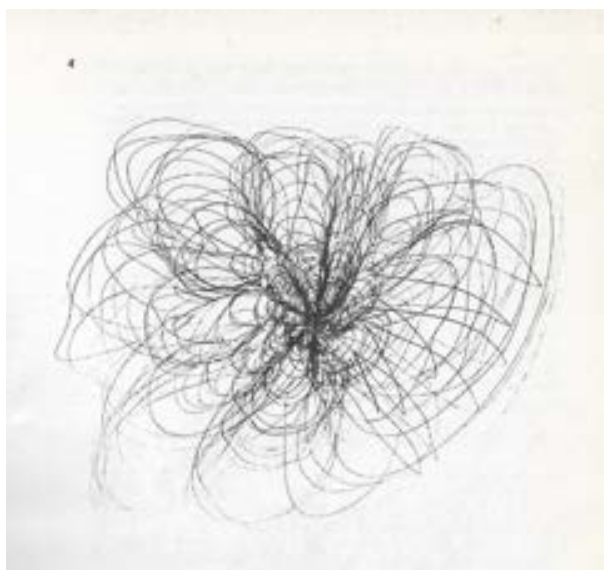
glavom čovjeka koji puše“ (Bodulić, 1982, str. 34). Odnosi veličina likova u dječjem su crtežu prema njegovom izboru. Osim što su rezultat djetetovog izbora, rezultat su i emocionalne važnosti. „Na primjer, ako dijete želi prikazati lik majke i kuću, lik majke će biti znatno veći od veličine kuće. Takvu pojavu nalazimo i u umjetnosti odraslih. To je takozvana hijerarhijska proporcija“ (Bodulić, 1982, str. 35). Kada dijete crta kuću ne obazire se previše na njen izgled već promatra kuću kao življenje, nekakvo djelovanje (Belamarić, 1987). Zato se mogu primijetiti kružne linije u crtanju kuće. Kao najveći problem u dječjem crtanju, predstavlja crtanje prostora. Dijete da bi dočaralo prostor, crta prostor u slojevima – nizovima, uvijek jedno iznad drugog. Prikaz duge ceste rješava na način da nekoliko puta savija crtu i na taj način rješava problem prostora (Bodulić, 1982). U dječjem crtežu može se uočiti i transparentnost ili kako Bodulić (1982) navodi rendgenski prikaz prostora. „To je specifičan način prikazivanja prostora djece ranije dobi. Nit takvog prikazivanja jest u tome što dijete, na primjer, crtajući kuću crta sve što se u njoj nalazi. Zidovi postaju tako prozirni kao da su od stakla. To je još jedan dokaz da se njegov likovni izraz nalazi u fazi intelektualnog realizma, jer je dijete crtalo sve što zna da u kući ima, bez obzira na to što se sve to s vanjske strane kuće ne može vidjeti“ (Bodulić, 1982, str 36).

Slika 1. Crtež kuće (Bodulić, 1982, 112 str.)

2.4. *Izražavanje linijama, krugovima, kvadratima*

Prema Belamariću (1987) likovni izraz djeteta se zasniva na likovnim simbolima. Tim simbolima dijete izražava svoju unutrašnju i vanjsku stvarnost. „Likovni se simboli u djece javljaju spontano i prirodno“ i većinom izražavaju univerzalne sadržaje djetetova života (Belamarić, 1987, str. 14). U dječjim likovnim radovima ponajviše se mogu uočiti različite linije koje se javljaju oko druge godine života. Ono što najmlađa djeca u počecima svojeg likovnog izražavanja prikazuju jest kretanje. Upravo kretanje pokušavaju izraziti linijama. Za djecu je kretanje izraz za oblik života i življenja. „Različitim linijama djeca izražavaju različite aspekte življenja i postojanja“ (Belamarić, 1987, str. 14). „Djeca uvijek prostom rukom izvlače crtu. U početku je prvi ritam crta samo odraz motoričke pokretljivosti ruke koja, zahvaljujući kuglastoj čašici zgloba ruke, može biti zaobljena i može zatvarati krug“ (Bodulić, 1982, str. 33). Naime, u svojem crtežu dijete se koristi i kružnim linijama (slika 2.).

Slika 2. Kružne linije (Belamarić, 1987, str. 17)

Njima nastoji pokazati nešto što je pokrenuto živom snagom, odnosno prikazuje kretanje prostorom. Zatim, osim kružnih linija u dječjem crtežu se pojavljuju i vibrirajuće linije ili cik-cak linije (slika 3.).

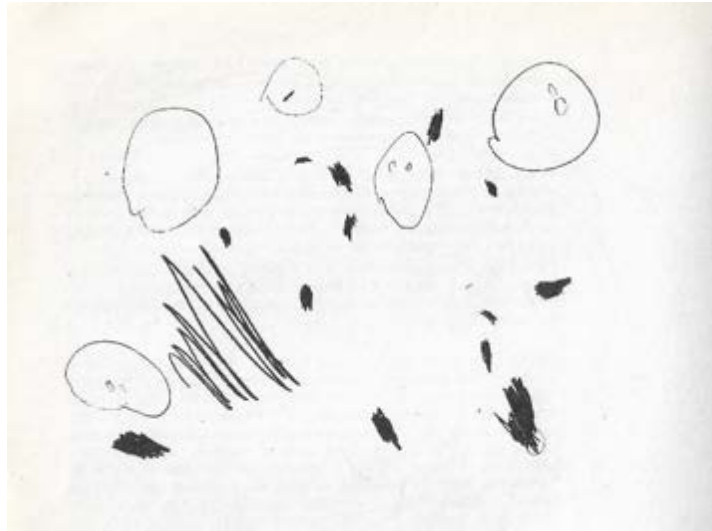
Slika 3. Cik-cak ili vibrirajuće linije i kružne linije (Belamarić, 1987, str. 27)

Vibrirajućim linijama dijete iskazuje unutrašnju dinamičnost, što izvana nije vidljivo. Primjer slobodnog kretanja linija koje djeca prikazuju nazivamo šaranjem (slika 4.).

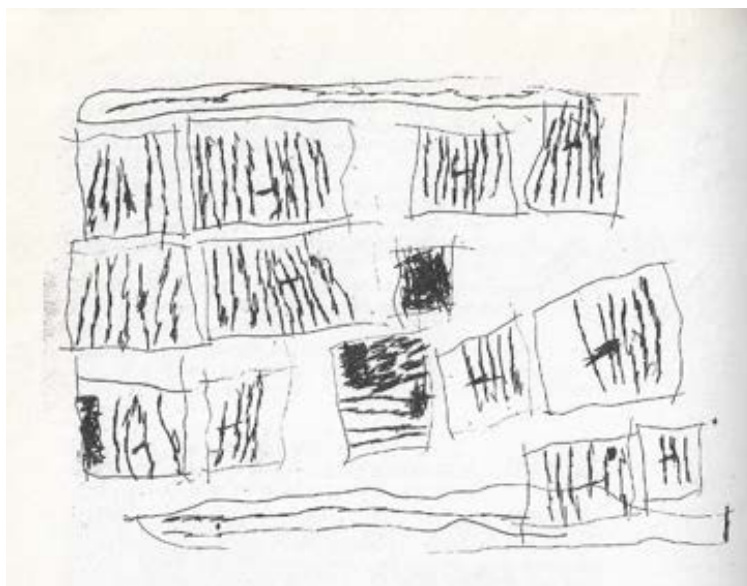
Slika 4. Šaranje (Belamarić, 1987, str. 18)

Šaranje se gleda kao nedorečenost u radu, odnosno da dijete nije sposobno za nešto bolje. Belamarić (1987) tvrdi da „mehaničkim šaranjem djeca najčešće govore da im nešto nije zanimljivo, da im je dosadno, da se osjećaju nesigurno, pa tom aktivnošću pokušavaju prikriti svoja stvarna osjećanja, prividno obavljajući ono što misle da mi od njih očekujemo, pretendiraju da crtaju“ (Belamarić, 1987, str. 19). Stoga, šaranje može biti jedan od znakova da dijete ne razumije što se od njega očekuje. Kada dijete poveća gustoću vibrirajućih linija nastaju tamna područja, odnosno mrlje. Osim toga, u dječjem crtežu možemo uočiti i točke koje nastaju udarcima olovke o papir. U kasnijim primjerima dječjih crteža pojavljuju se i ravne linije, upravo zato jer zahtijevaju veću koncentraciju i kontrolu ruke (Belamarić, 1987). Prvi oblik koji se pojavljuje u dječjim crtežima zasigurno je krug. „U ovoj fazi razvoja krug je simbol za svaki pojedinačni oblik, bilo za ljude, životinje ili stvari (primjer slike 5. gdje dijete crta ribe u akvariju).

Slika 5. Krug. Ribe u akvariju (Belamarić, 1987, str. 22)

Daljnje značenje kruga u dječjim radovima je cjelovitost i potpunost“ (Belamarić, 1987, str. 21). U početku dijete oblik kruga crta vrlo iskrivljeno, tek kasnije krug postaje pravilniji. Iako je krug u početku izrazito nepravilan, šiljast i uglat oblik, djetetu je i dalje najbitnije da spoji početak i kraj. Značenje kruga može biti različito, neka od mogućih značenja kruga su da krug može označavati pojedinačni oblik, kretanje te prostor. Crtajući ravne linije koje zahtijevaju kontrolu ruke, dovode do dijela kada dijete crta kvadrat. Da bi dijete stvorilo pravilni uglati oblik treba usmjeriti pažnju na crtanje ravnih linija, ali i na smjer kretanja tih linija. U počecima crtanja, kvadrat je nepravilan i na neki način nedovršen. „Otkriće uglatog oblika toliko je djetetu novo i zanimljivo da taj oblik, poput kruga prije, postaje opći simbol, simbol za sve, pa i žive oblike“ (Belamarić, 1987, str. 43). Poznati primjer crtanja i značenja kvadrata je prikaz jata ptica (slika 6.). Niz kvadratnih oblika ispunjenih vibrirajućim linijama asociraju na jato ptica. Kvadrat u ovom slučaju predstavlja cjelovitost jedne ptice, dok vibrirajuće linije kretanje i živost ptice (Belamarić, 1987). Naravno, djeca mogu početi crtati kvadrate i u ranijoj dobi, no to je najčešće pod utjecajem odraslih.

Slika 6. Jato ptica u letu (Belamarić 1987, str. 44)

2.5. Crtanje čovjeka

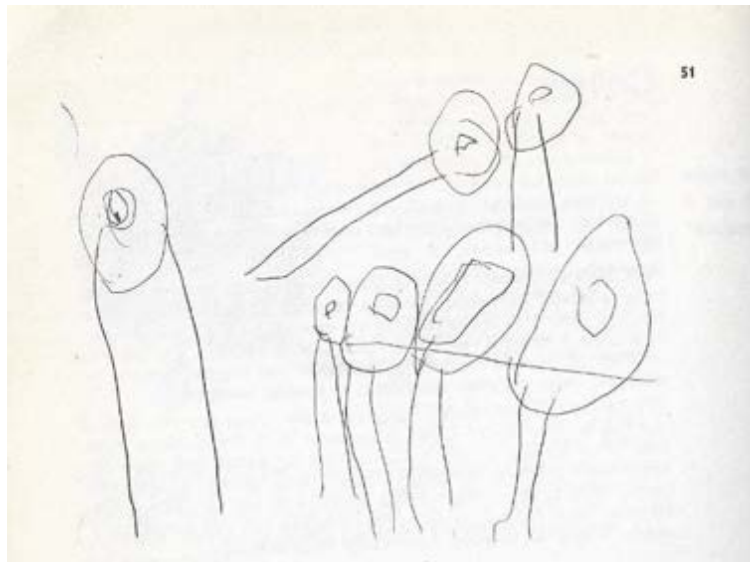
U kojoj se fazi razvitka likovnog izraza dijete nalazi, na taj će način dijete prikazivati čovjeka na podlozi. Prvi put se pojavljuje prikaz čovjeka u fazi izražavanja primarnim simbolima. To je faza u kojoj dijete počinje kontrolirati svoje pokrete kod crtanja i ne nastoji prikazati osobu kako ona zapravo izgleda. Prema Grgurić i Jakubinu (1996) uz pomoć jednostavnih ravnih i ovalnih linija dijete prikazuje ljudski lik (slika 7.).

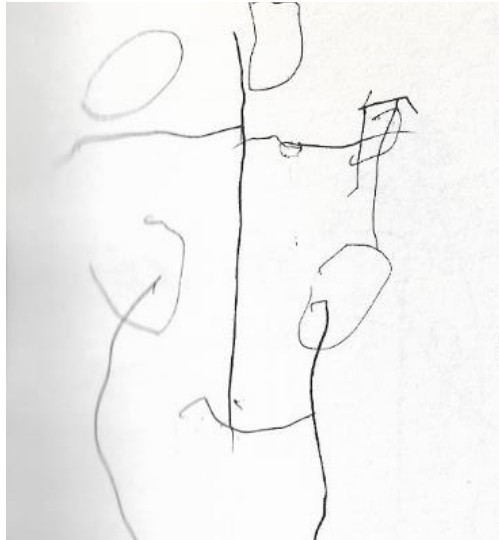
Slika 7. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simbol glava-noge, olovka (3,5g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39)

Ono što dijete crta nije kopija osobe već simboli. Belamarić (1987) navodi da se čovjek koji ima manje krugove (oči), veliki krug (glava) te samo linije kao noge i ruke, naziva glavonogom. „Međutim, kao što krug ne znači glavu nego cjeloviti živi sustav, ni mali krugovi u njemu ne znače oči nego općenito sposobnost ili funkciju percipiranja“ (Belamarić, 1987, str. 55). Na fotografiji možemo vidjeti dječji rad u kojem je prikazan čovjek (glavonog) (slika 7.).

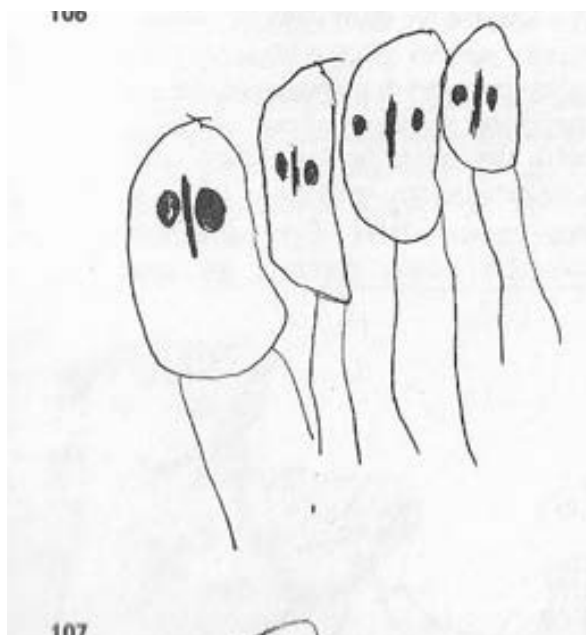
Slika 8. Glavonog (Belamarić, 1987, str. 56)

Dijete čovjeka prikazuje s jednim okom. Dijete svakako vidi da čovjek ima dva oka, no u ovom razdoblju (od 2. do 4. godine) nije zainteresirano za broj. Oko prikazuje krugom koji mu označava otvor putem kojeg se primaju informacije (Belamarić, 1987). Grgurić i Jakubin (1996) objašnjavaju da se osoba prikazuje pomoću glave i nogu i kao zasebna cjelina te da ljudski lik više nema zatvorenu formu. Naime, neka djeca crtaju čovjeka kao otvoreni sustav (slika 9.).

Slika 9. Čovjek kao otvoreni sustav (Belamarić, 1987, str. 59)

„Okosnicu oblika čini vertikalna linija. Za dva gornja kruga dijete kaže da su ramena, dvije linije ispod njih su ruke, a dva donja kruga iz kojih izlaze dvije vertikalne linije su prema djetetovim riječima bedra“ (Belamarić, 1987, str.58). Do 4. godine života trup je u crtežu čovjeka izostavljen. Trup je vidljiv tek u kasnijim dječjim crtežima. Nerijetko su ljudi prikazani da stoje na glavama, a razlog tome je što dijete zarotira papir u nastojanju da popuni prazan prostor, a i dosta puta likovi znaju biti smješteni na rub papira jer on simbolizira liniju tla. Kada dijete navrší četiri i pol godine prikaz čovjeka počinje dobivati glavu, tijelo i udove. Također se pojavljuju usta i kosa (Belamarić, 1987). Često dijete zna zacrniti krugove koje prikazuje na crtežu. Razlog tomu je jer zacrnjivanje krugova smatra kao otvor prema unutra. Usta i nos se u ranijoj fazi ne pojavljuje, osim ako odrasli na tome inzistiraju. Ovdje se vrlo lako može uočiti utjecaj šablona i odraslih osoba. Tako možemo uočiti prikaz nosa u obliku slova “L“ ili se samo stavlja vertikalna crtica (slika 10. i 11.).

Slika 10. Prikaz nosa vertikalnom crticom (Belamarić, 1987, str. 83)

Slika 11. Prikaz nosa u obliku slova "L" (Belamarić, 1987, str. 85)

Usta djeca najčešće, pod utjecajem šablona, prikažu horizontalnom linijom (zatvorena usta) ili zakrivljenom linijom (nasmiješena usta) (slika 12.).

Slika 12. Prikaz usta horizontalnom linijom, utjecaj šablona (Belamarić, 1987, str. 83)

Obično simbol za usta je krug (Belamarić, 1987). U razdoblju od 4. do 5. godine života dijete se počinje koristiti složenijim simbolima u svojem crtežu. Primjerice, različitim crtanjem kose označuju radi li se o djevojčici ili o dječaku, velikim i malim pravokutnicima žele naglasiti je li netko debeo ili mršav, potamnijavanje ruku, tijela označuje odjeću. Zanimljivo je da se oko pete godine života pojavljuje i crtanje iz profila te s leđa. „Crtanje jednog oka u često potpuno okruglom obliku i bez ostalih podataka znači da je taj oblik čovjeka dijete zamislilo sa strane, iz profila. Osim iz profila, ljude se može promatrati i zamišljati i s leđa. Dok u toku crtanja dijete u sebi gleda sliku djece u kolu, sjeća se da je dio igrača vidjelo s leđa. Stoga uz dvije osobe gledane sprijeda crta dvije figure gledane s leđa, što uglavnom naznačuje glava prekrivena kosom“ (Belamarić, 1987, str. 77). Također, zna se i pronaći pokoja minijatura dječjih crteža. Djeca znaju crtati i vrlo sitne, minijaturne oblike u kojima naznačuju oči i usta. U razdoblju od 5. do 6. godine života uočavaju se i promjene u crtanju lica. Lice počinje biti sačinjeno od očiju u kojima je vidljiva šarenica, usta mogu biti nasmiješena, otvorena, zatvorena, sa ili bez zubi (slika 13.). Može se pojaviti i crtanje naočala i brkova. U fazi intelektualnog realizma veliku ulogu u prikazu čovjeka ima emotivna proporcija. U odnosu na ostale, dijete će osobe koje su važne u njegovom životu znatno povećati na papiru, a

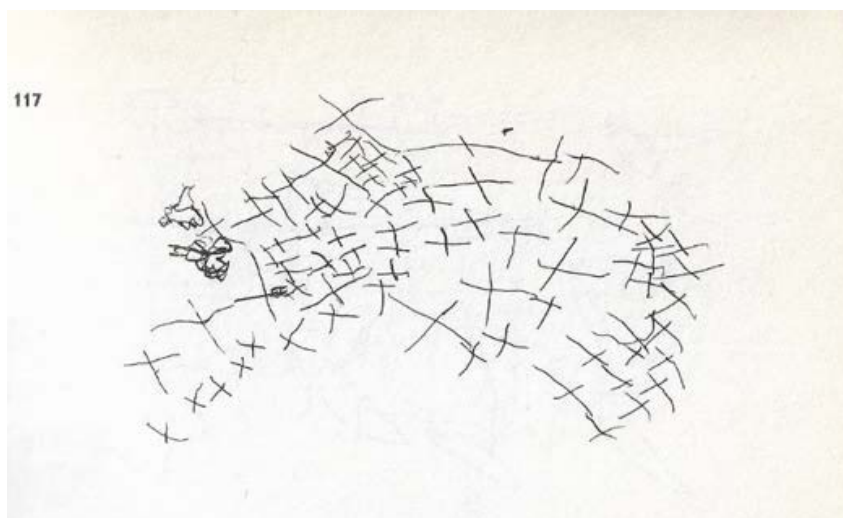
ostale crta kao manje bez obzira na njihovu pravu veličinu. Ako svoju obitelj crta za stolom, bit će vidljivo da ne mari za liniju tla nego okreće papir dok crta tako da svaka figura ima svoje tlo. Također se prvi put prikazuje akcija u fazama kretanja. Jako puno detalja u ovoj fazi tvori cjelinu. U fazi vizualnog realizma, čovjek je prikazan detaljno i realistično i njegove proporcije su skladnije nego u prethodnoj fazi te postoji volumen umjesto plošnog izraza (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 13. Lice (Belamarić, 1987, str. 82)

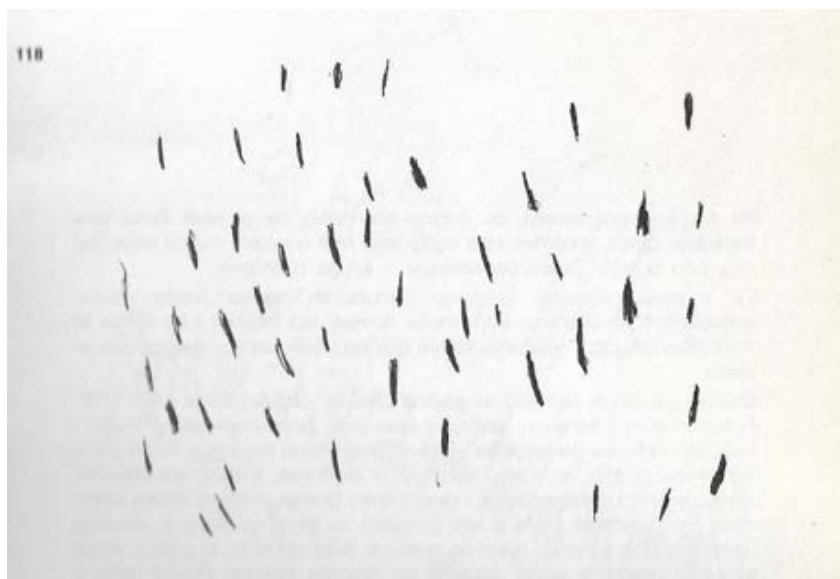
2.6. Crtanje životinja, drveta, sunca, cvijeta

U počecima simboli za ljude označavaju i simbole za životinje. Primjerice simbol za letenje i zujanje bumbara dijete pokazuje vibrirajućim linijama (u razdoblju od 2. do 4. godine života). Križevima dijete nastoji prikazati pojedine ptice koje može zgušnjavati ili ih postaviti da se razilaze (Belamarić, 1987) (slika 14.).

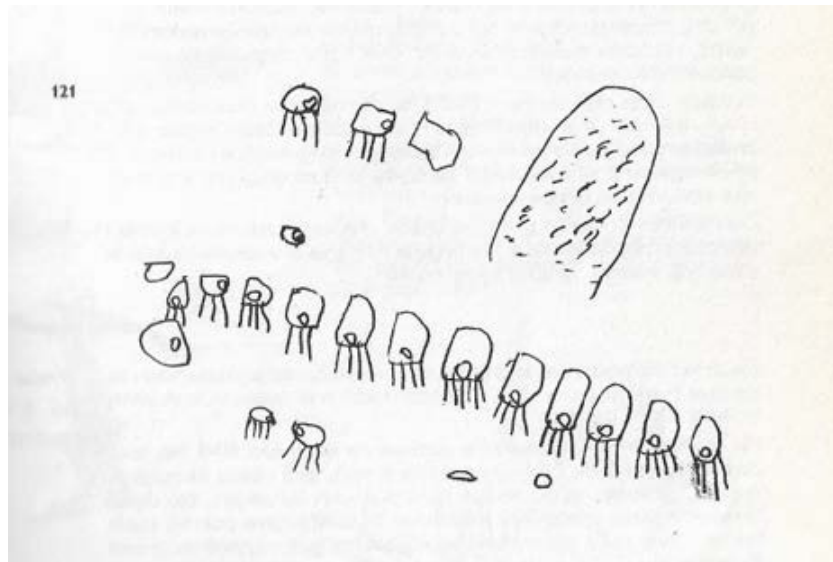
Slika 14. Križevi – simbol za pojedine ptice (Belamarić, 1987, str. 89)

Primjerice, ribe (slika 15.) dijete crta zadebljanim linijama za koje tvrdi: „Tako vidim male ribice kada u moru prođu pored mojih nogu“ (Belamarić, 1987, str. 89).

Slika 15. Ribe nacrtane zadebljanim linijama (Belamarić, 1987, str. 89)

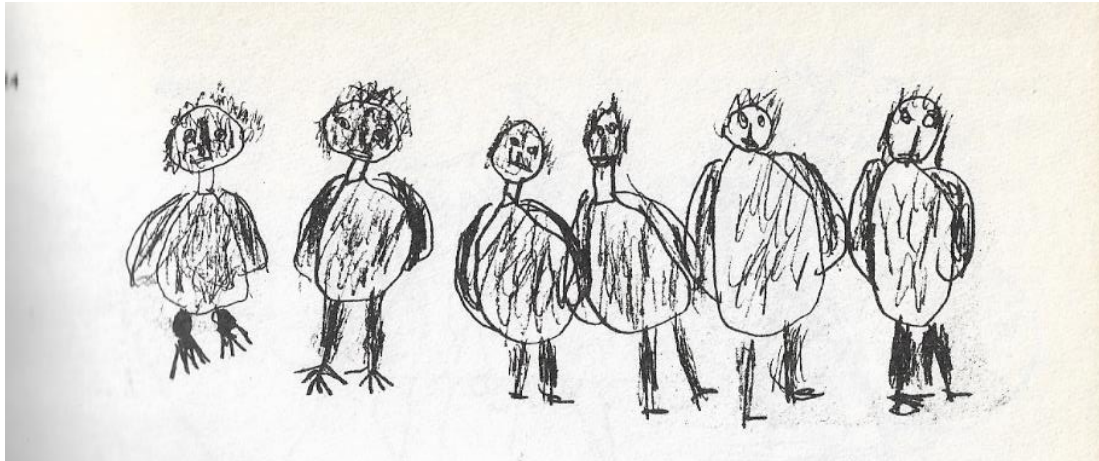
Zanimljivo je da kada dijete crta mrave (slika 16.) prikazuje to u obliku kruga s još jednim manjim krugom (oko) u sredini.

Slika 16. Mravi i mravinjak (Belamarić, 1987, str. 91)

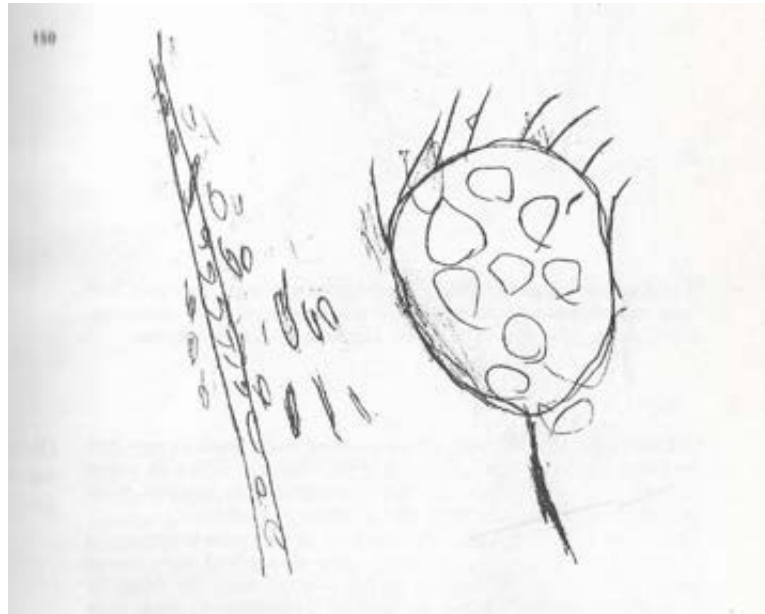
Pritom dijete ne misli da je taj mali krug oko, nego sposobnost percipiranja. Uz to dodaje i crtice na donjem dijelu kruga, misleći pritom da su to noge. U dobi od 4. do 5. godine života kod crtanja mrava pojavljuju se glave s ticalima i očima. Tijelo mrava sastoji se od više dijelova, dok noge završavaju krugovima (Belamarić, 1987). „Glava gotovo svake životinje koju dijete crta je zapravo glava čovjeka, a ruke i noge su samo crte, kao i pri crtanju ljudskog lika“ (Bodulić, 1982, str. 31) (slika 17.).

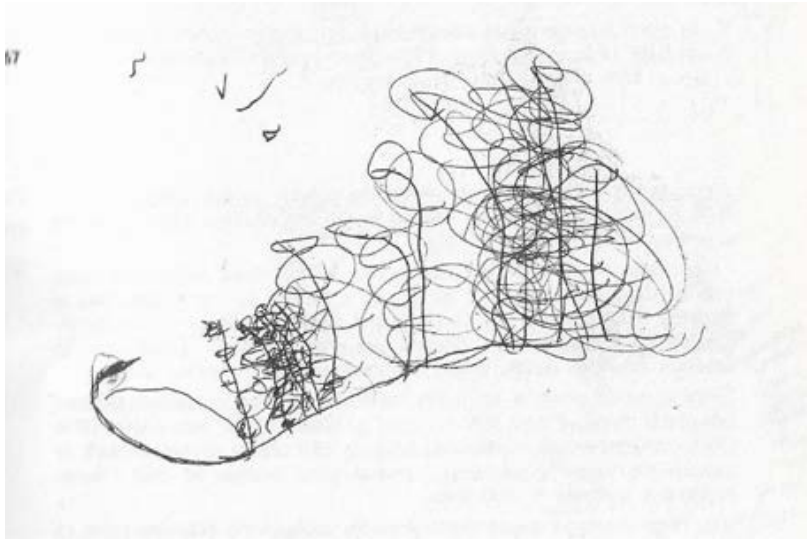
Slika 17. Ptice koje nalikuju na čovjeka (Belamarić, 1987, str. 124)

Postoje različite stvari koje dijete crta na različite načine tijekom određene dobi. Shodno tome, od 2. do 4. godine dijete prikaz drveta prikazuje kao jasnu vertikalnu liniju koja izlazi iz malog skupa linija, i na kraju prelazi u valovitu liniju. Kasnije u crtež drveta unosi i simbol kruga kao značenje za krošnju (slika 18.) (Belamarić, 1987). Dakle, „crtanje stabla se najprije pojavljuje kao nevješto nacrtana grana. Kasnije se ističu debljina stabla i razigranost krošnje, a i tekstura kore drveta“ (Bodulić, 1982, str, 31).

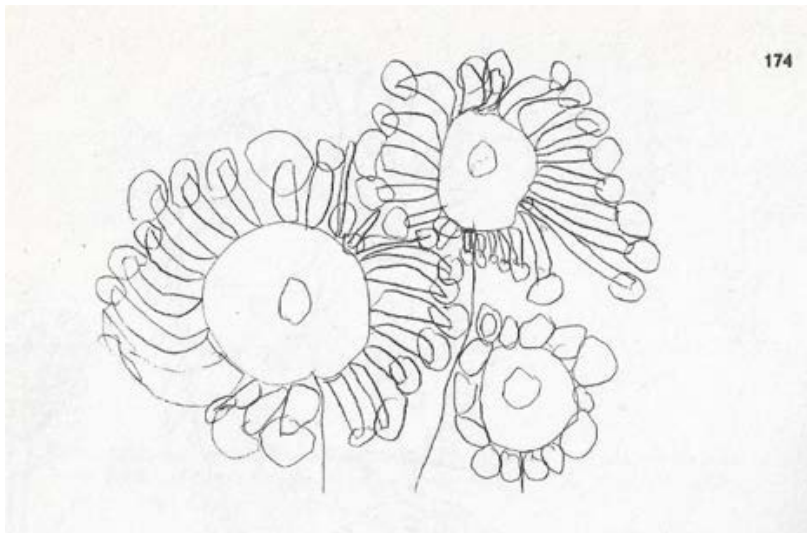

Slika 18. Stablo (Belamarić, 1987, str. 103)

Istražujući svijet oko sebe, dijete i prikaz cvijeta vidi kao vibrirajuću liniju (slika 19.), tek kasnije unosi u svoj crtež manje krugove (latice) nanizane na veliki krug (slika 20.).

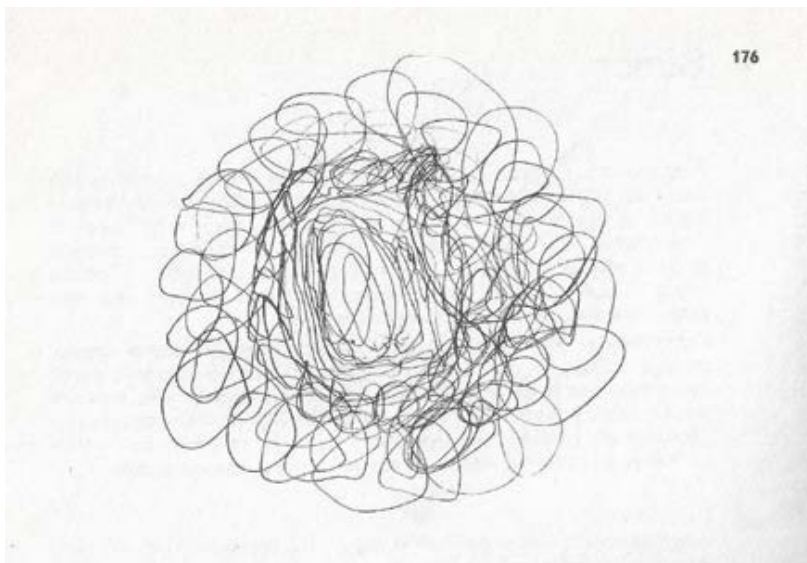

Slika 19. Prikaz cvijeta vibrirajućim linijama (Belamarić, 1987, str. 113)

Slika 20. Prikaz cvijeta pomoću krugova (Belamarić, 1987, str. 116)

Sunce je također prikazano kružnim linijama i spiralama. Nakon toga, takav crtež djeca opet nadograđuju sa krugom (slika 21.).

Slika 21. Sunce (Belamarić, 1987, str. 118)

2.7. Motiv u dječjem crtanju

„Djecu treba upoznati s materijalima, sredstvima i podlogama za svaku crtačku tehniku“ (Bodulić, 1982, str. 51). Naime, učenikov rad ne ovisi samo o tome. On ovisi i o izboru motiva. Važno je da učenici znaju što trebaju prikazati. Učitelj prije svega, treba odrediti što, kako i zašto dijete crta. Motivi koje učitelj odabire trebaju biti povezani s djetetovim doživljajima iz života i njihove škole (npr. važni datumi, praznici). Motivi moraju biti primjereni dobi, interesu, mogućnostima te spolu učenika (Bodulić, 1982). Da bi dijete razvijalo svoj odnos prema okolini, te naučilo istraživati i otkrivati, pažnja se treba posebno usmjeriti na odabir motiva u nastavi likovne kulture (Kuščević, Alijev, Brajčić, 2009). „Ovakav pristup motivu u likovnom izražavanju omogućuje motivu da prenese poruke, obrazuje i odgaja na svom sadržaju“ (Kuščević, Alijev, Brajčić, 2009, str. 50). Posebice je važno da se ide od jednostavnijeg prema težem. Učitelj treba pripaziti da motiv koji je odabrao bude primjeren crtačkoj metodi i tehnici. Najbolje bi bilo da je odabrani motiv i blizak djetetu. „Djeca bolje pamte predmete, osobe i pojave iz životne blizine. To je naročito važno za zadavanje zadatka po sjećanju“ (Bodulić, 1982, str. 53). „U dječjem likovnom izražavanju motiv je

ono što dijete crta, gradi, slika, modelira i stoga je element poticaja u likovnom oblikovanju. U nastavi likovne kulture motiv može biti vizualan i nevizualan, a likovni i kompozicijski elementi mogu biti motivi i poticaji za dječje likovno izražavanje“ (Kuščević, Alijev, Brajčić, 2009, prema Grgurić, N., Jakubin, M., 1996, str. 50). „Pri odabiru poticaja treba voditi brigu o psihofizičkom razvoju djece, o likovnim tehnikama i likovno-tehničkim sredstvima koja odgovaraju pojedinoj razvojnoj fazi likovnog izraza i zadacima pojedinog likovnog područja. Kroz odabrani motiv treba uvijek postaviti neki likovni problem“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 107).

2.8. Komponente važne za likovno dječje izražavanje

„Pažnja je funkcija koja se razvija aktivnošću. Ona je vezana za dječji interes i emocionalnu privrženost djeteta nečemu. Dok dijete crta, pažnja mu je usredotočena na crtež i ništa ga drugo za vrijeme te aktivnosti ne zanima“ (Bodulić, 1982, str. 44). Primjerice, pokret, mirisi, svjetlost ili pak boje mogu utjecati na pažnju djeteta. Neobičnim i dosad neviđenim motivima moguće je održati djetetovu pažnju za vrijeme crtanja. „Bez pažnje nemoguće je i likovno izražavanje i vrednovanje“ (Bodulić, 1982, str. 44). „Prvi i najjednostavniji način poticanja djece jest usmjeravanje njihova opažanja na neki oblik ili pojavu, npr. na drvo, kuću, let, rast i sl. Ono što će djecu najviše zaokupiti i zainteresirati bit će život, funkcija i svojstva oblika, zatim slijede zanimanje za dijelove oblika, pa za veličine, vizualna obilježja oblika, materijal, boju i detalje“ (Belamarić, 1987, str. 256). Za razvoj uspješno razvijene motorike djeteta važna je likovna aktivnost. Likovno izražavanje uvelike potiče razvoj spretnosti u izvedbi. „Odgajatelj u dječjem vrtiću koji vodi mlađu grupu djece od 3 do 4 godine treba nastojati da izmjenom pribora, materijala i podloga što više animira djecu na crtanje, koje je tada u fazi šaranja i predsheme. U toj aktivnosti djeca razvijaju gipkost šake i svakog prsta posebno“ (Bodulić, 1982, str. 44). Djeci donosi osjećaj slobode igra s različitim materijalima i sredstvima (Belamarić, 1987). Naime, u likovnom izražavanju uvelike je važna i stvaralačka mašta koja može biti potaknuta dobrim odabirom motiva. Bodulić (1982) navodi neke primjere takvih motiva, a to su: neobična plamena ptica, razljućeni vjetar, mjesečeva priča, stabla koja govore i hodaju itd. Takvi motivi trebali bi pobuditi asocijacije i povezivanje više pojava. „Stvaralačka mašta i poetsko mišljenje obogaćuje cjelokupno dječje izražavanje. Mašta će mu biti pokretač svih promjena i inovacija u budućem životu. Na krilima mašte podiže se napredak u tehnici i umjetnosti“ (Bodulić, 1982, str. 45). Belamarić (1987) navodi da se maštanje u dječjem stvaralaštvu javlja kao ostvarivanje novih kombinacija na temelju već poznatih pojava. „Najobičniji primjer toga je

ilustriranje različitih priča i pjesama, zamišljenih događaja, događaja iz prošlosti ili budućnosti“ (Belamarić, 1987, str. 258). Nadalje, crtanje prema promatranju jedno je od načina koji razvijaju funkciju samostalnog zapažanja. Važno je da nastavnik zna pitanjima usmjeravati pogled učenika. Na taj način moći će aktivirati intelektualne i opažajne aktivnosti (Bodulić, 1982). Ovdje bitnu ulogu odigrava znatiželja. Kada se postavlja zadatak u ovom načinu crtanja treba se ići od lakšeg prema težem. Dakle, kreće se od jednostavnijih predmeta prema složenijim predmetima. Ono što će učenici crtati treba biti vidljivo svima, ne predaleko te u visini vidnog kuta učenika (Bodulić, 1982). Još jedna od važnijih funkcija u likovnom izražavanju jest i motivacija. Neke od mogućih zanimljivijih motivacija koje Bodulić (1982) navodi su: crtanje zida tijekom čega učenici glume zidara, dječji ples i dr. Učitelj je dužan reći učenicima zašto rade neki zadatak, kako se učenici ne bi zapitali koja je svrha zadatka ili da ih zadatak ne bi odbio. Još jedan način za pokretanje interesa i likovnog izražavanja djeteta je aktivacija sjećanja (Belamarić, 1987). Za početak se potiče razgovor o tome što su djeca spontano vidjela ili doživjela. „Time se aktivira i učvršćuje njihovo sjećanje, odnosno čuva bogatstvo doživljavanja i znanja (Belamarić, 1987, str. 257). „Motivacija učenika može se postići i aktiviranjem pozitivnih emocija“ (Bodulić, 1982, str. 48). Tijekom zanemarivanja pozitivnih emocija opada i intenzivnost rada, ritam disanja i krvotoka. Emocionalna aktivacija učenika ovisi o učitelju, ali i o raspoloženju učenika. „U likovnom iskazivanju emocija mlađa djeca češće koriste doslovne značajke (crtanje suza koje predstavljaju tugu), dok starija djeca češće koriste apstraktne znakove (linije prema gore za izražavanje pozitivnih ili prema dolje za izražavanje negativnih emocija), a njihovo izražavanje emocija je bogatije i raznovrsnije. No, djeca uočavaju da emocije nastaju u interakciji s vanjskim svijetom i uče da ljudi i situacije iz njihovog okruženja utječu na njihove emocije. Kad žele izraziti više aspekte osjećanja, djeca posežu za linijama i točkama koje su najudaljenije od materijalnih oblika i time se donekle približavaju suptilnosti osjećaja. Kada pak govore o osjećajima na fiziološkom planu, onda slikaju pune oblike i plohe. Nakon slikanja lakše je i osobito važno s djecom porazgovarati o njihovim osjećajima i njihovom intenzitetu, kao i o tome zbog čega se javljaju i kako se iskazuju“ (Bilić, Balić Šimrak, Kiseljak, 2012, str. 3). Također, za uspješnost dječjeg likovnog stvaralaštva važno je i potvrđivanje. „Nenametljivo potvrđivanje vrijednosti svakog dječjeg likovnog rada, njegove uspješnosti ili ljepote, djetetu znači orijentaciju i potvrdu da je na dobrom putu, da je sposobno, da može i zna, a sve mu to daje osjećaj sigurnosti i slobode. I tada dijete stvarno može pokrenuti svoje potencijale, ideje i vizije“ (Belamarić, 1987, str. 258).

3. Psihološka strana dječjeg crteža

Analizom dječjeg crteža može se uočiti djetetov emocionalni i socijalni razvoj. Katkada dječji crtež može biti najlakši, ili pak jedini mogući način komunikacije s djetetom. Primjerice, De Zan (2013) navodi da ukoliko se dijete opire liječenju, terapeut može potaknuti dijete na slikanje ili crtanje. „Pri slikanju i crtanju dijete na papir projicira osobno iskustvo aktualnog osjećaja, ovdje i sada, ili slikom i crtežom priopćuje prijašnje iskustvo, želju, fantaziju ili konflikt“ (De Zan, 2013, str. 8). Crtež u tom slučaju prikazuje rezultat djetetovih emocija, želja, konflikata. „Upotreba dječjih crteža u istraživačke svrhe vrlo je brza i jednostavna, jeftina i nije prijeteća prema djeci te je djeci primjerena i zanimljiva. Dječji se crteži u psihologiji najčešće koriste kao indikatori intelektualnoga razvoja djeteta te opće i emocionalne prilagođenosti djeteta, a uglavnom se temelje na dječjim crtežima ljudske figure. Crtež ljudske figure ima važnu ulogu pri procjenjivanju ličnosti, emocionalne prilagođenosti i intelektualnoga funkcioniranja, osobito ako je verbalna komunikacija oslabljena ili potisnuta, kao što je često slučaj u istraživanjima s djecom“ (Sambolek, Flander, Krmek prema DiLeo, 1983., prema Skybo i sur., 2007, 2010, str. 293).

U svojoj knjizi autor De Zan (2013) naglašava da postoji pozitivan i negativan sadržaj crteža. Pozitivan sadržaj crteža je kada dijete ispuni podlogu papira, a negativni sadržaj označava praznina papira (De Zan, 2013). Kada se promatra dječji crtež mogu se u obzir uzeti i boje. De Zan (2013) navodi Goetheovu podjelu boja. Goethe boje povezuje s karakterom. Pa tako, plava i ljubičasta boja označuju melankolika, zelena flegmatika, žuta sangvinika i crvena kolerika. Važno je da se boje tumače u određenom kontekstu nastajanja. „Naime, poznato je da dijete u ranom djetinjstvu, u dobi od dvije godine i mlađoj ne pridaje važnost ni boji kao materijalu za kreiranje ni priboru. Ono se može odrediti u odnosu na boju, no to čini simboličkom smislu, a ne stvaralačkom. Tad je važnije motoričko kretanje šake i taktilni osjet koji se javlja stiskom pribora u šaci. Jednako je važan i zvuk koji pribor proizvodi ostavljajući trag na podlozi. Tek posljednje dolazi zadovoljstvo zbog opažanja grafičkog ili kromatskog traga na podlozi, kao rezultata motoričke aktivnosti šake“ (De Zan, 2013, str. 13). Prema Boduliću (1982) učitelj likovne kulture treba polaziti od pedagoških, psiholoških te likovno – estetskih osnova. „Djeca su, i prije nego što su se psiholozi zainteresirali za njihov izraz, crtala izvan školskih prostora, spontano, bez pedagoškog rukovođenja, na pijesku i zemlji, ili na pločnicima ulica. Ona za taj svoj crtački izraz nisu imala nikakve obrasce (umjetnička djela ili sheme). Jedini izvor, od kojeg su djeca polazila i polaze, jest njihov osjećaj (emocionalni intenzitet), znanje o objektivnoj stvarnosti i mogućnost izvedbe (motorička vještina)“ (Bodulić, 1982, str. 28). Osim što je dječji crtež zainteresirao brojne psihologe, zainteresirao je i liječnike. Liječnici su se

fokusirali na mentalno-motorički bolesnu i psihički bolesnu djecu. Bodulić (1982) navodi da tada dječji izraz postaje terapija, a liječnika dijagnoza postaje uvid u stanje psihomotoričkih aktivnosti. Sociologu će dječji crtež uvelike pomoću pri uvidu u djetetovo ponašanje koje će se iskazati crtačkim izražavanjem (Bodulić, 1982). Cjelokupni dječji crtež uvelike može biti odraz dječje psihe. S tri godine dijete počinje pridodavati pažnju boji. Način upotrebe boje odražava djetetovu osobnost. „Budući da djeca u crteže, slike i sl. unose ono što ih osobito privlači ili ono što ih emocionalno uznemiruje, likovna izražajnost može biti važna pomoć da se oslobode od psihičke napetosti, odnosno učinkovit način otpuštanja nekih emocija s kojima se teže nosimo – poput tuge, nemira ili straha. Pritom likovni izričaj pridonosi ublažavanju i smanjivanju emocionalne nelagode. Uz slikanje, dobro je koristiti i oblikovanje kao izvrsno sredstvo za ublažavanje napetosti. Važan cilj emocionalnog učenja upravo je pomoći djeci da se nauče nositi s događajima i osjećajima koji ih uznemiruju“ (Bilić, Balić Šimrak, Kiseljak, 2012, str. 4).

4. Razvojne faze dječjeg likovnog izražavanja

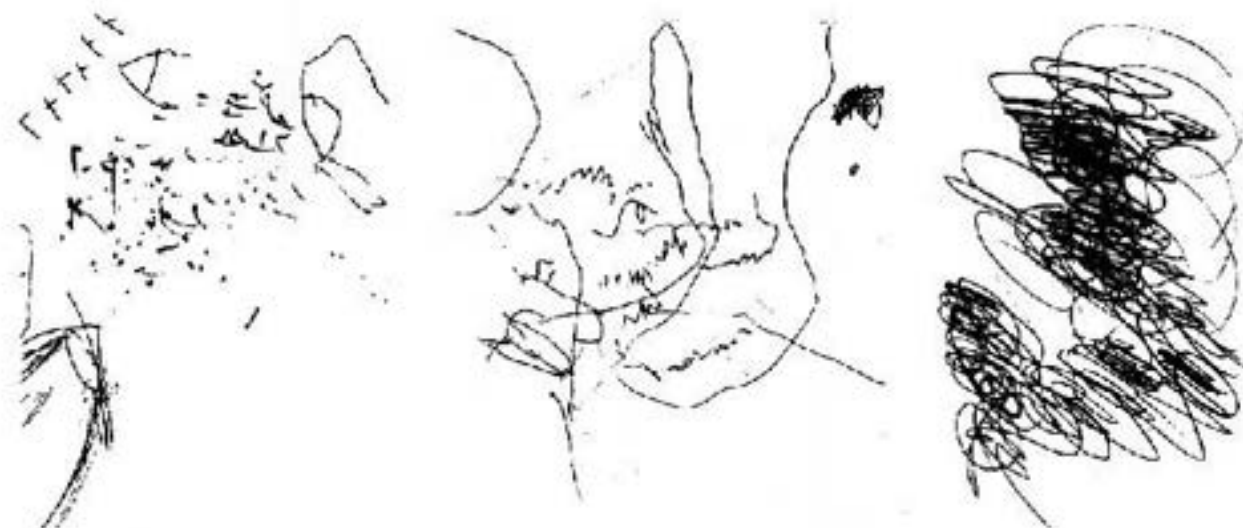
4.1. Različita shvaćanja razvojnih faza

Navode se različita stajališta zašto se dijete želi likovno izraziti. „Neki kažu da je to urođena sklonost za igru, osobito u ranijoj dobi. Drugi, da se dijete likovno izražava kako bi zadovoljilo unutarnju potrebu za izražavanjem. Treći izdvajaju motoričku aktivnost kao osnovu likovnog izražavanja. Svi ovi stavovi samo su jedan aspekt istine. „Neku djecu najviše zanima manipulativni aspekt likovnog izražavanja i užitak u taktilnim osjetima s bojom, glinom itd. za druge je pak važniji vizualni aspekt – oni su zainteresirani za savladavanje oblika i za izbor boja“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 27). Nekoj djeci uvelike je važna emocija u njihovoj likovnosti pa su usmjereni prema simbolima. Jakubin i Grgurić (1996) tvrde da su neometani likovni radovi djece najiskreniji i spontani, bez manipulacije i laži. Prema njima dijete pokazuje stav likovnim izražavanjem. U razvoju likovnog stvaralaštva djeteta postoji nekoliko procesa sazrijevanja i učenja. Grgurić i Jakubin (1996) navode da su to „razvitak psihomotorike ruke, šake, prstiju i ovladavanje instrumentom rada (olovkom, kistom), spoznavanje okoline i razvitak znanja o njoj, razvitak potreba i sposobnosti prikazivanja okoline i to od simbolizacije, preko prikazivanja onoga što dijete “zna“ o okolini (intelektualni realizam), pa do prikazivanja onoga što stvarno objektivno može vidjeti u okolini (vizualni realizam)“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 30). Ova tri procesa bitno se međusobno isprepliću. Prema Luquetovu modelu razlikuju se pak tri osnovne faze: „faza šaranja, kao početnog likovnog izražavanja, faza dječjeg,

odnosno intelektualnog realizma, kao početak namjernog prikazivanja i faza vizualnog realizma – napuštanje dječjeg realizma, propadanje dječjeg crteža (Grgurić, Jakubin prema Piagetu, 1996, str. 30). Luquet navodi da se faza šaranja događa do 4. godine života, a obilježava ju psihomotorički i osjetilni djetetov doživljaj i osjećaj ugone prilikom povlačenja linija. Prema Škrbini (2013), u ovoj fazi djeca ostavljaju svoje tragove na papiru te se time razvija motorička i vizualna koordinacija. Dijete prikazuje različite mrlje, linije, kružne oblike te točke šaranjem jer u ovoj fazi uglavnom prevladava gruba motorika (Škrbina, 2013). U fazi šaranja stvaraju likovne radove samo iz razloga što većina djece osjeća užitak dok šaraju olovkama ili bojicama. Pred kraj ove faze dolazi do “slučajnog crteža“ ili “slučajnog realizma“ u kojemu dijete predstavlja okolinu (Grgurić, Jakubin, 1996). „Slučajni realizam bi odgovarao imenovanju šare, neuspjeli realizam crtanju predsheme i sheme ljudskog lika i drugih sadržaja“ (Bodulić, 1982, str. 32). Faza dječjeg realizma događa se od četvrte do desete godine života. Za ovu fazu specifično je da se okolina reprezentira. U drugoj fazi, fazi dječjeg realizma, djeca stvaraju crteže kako bi prikazala uglavnom prizore iz svakodnevnog života, ali ponekad i iz mašte. Ranija faza dječjeg realizma ili faza sheme obuhvaća razdoblje od 4. do 6. godine života djeteta. Tijekom faze sheme uvelike se vidi osjećaj egocentrizma s izraženim emotivnim detaljima i dijelovima na crtežu. Djetetov crtež je vrlo subjektivan, katkad rezultat kopiranja. Faza intelektualnog realizma obuhvaća razdoblje od 6. do 11. godine. Ovu fazu karakterizira brojnost detalja i sadržaja, mnogo predmeta te se i dalje prikazuje okolina (Grgurić, Jakubin, 1996). „Intelektualni realizam očituje se u bogatstvu sadržaja crteža, naročito u narativnoj fazi kada dijete međusobno povezuje sadržaje crteža“ (Bodulić, 1982, str. 32). Posljednja faza vizualnog ili optičkog realizma traje od 11. do 14. godine života. Obilježja ove faze su sve veća približavanja izrazu odraslih osoba te odbacivanje znanja o predmetima. Upotreba boja i cjelokupni dječji likovni izraz je precizniji. Detalji, oblici i linije su u ovoj fazi uvelike bogatiji i složeniji (Škrbina, 2013). U zadnjoj fazi djeca više ne šaraju ili prikazuju svakodnevni život. „Vizualni realizam počinje kada dijete na osnovi vlastitih vizualnih iskustava, a ne osnovi specifičnog arhajskog dječjeg mišljenja i škrtog znanja, uvjerljivije likovno oblikuje“ (Bodulić, 1982, str. 32). Zbog toga djeca trebaju više samostalno promatrati i zapažati kako bi razvila spoznaju i likovni odgoj.

4.2. Faza šaranja – izražavanje primarnim simbolima

„Dijete se nakon navršene druge godine života može igrati i crtačkim priborom. Kada zamijeti da olovka, kreda ili ugljen ostavljaju trag na podlozi, želi taj trag ponoviti. Motorička aktivnost, pokret ruke i grafički učinak ga iznenađuje, veseli i potiče. Šaranja je, zapravo, u početku isključivo motorička aktivnost, bez svjesnog htijenja da se nešto konkretno i prikaže“ (Bodulić, 1982, str. 29-30). Opsegom, metodama i sadržajima koji odgovaraju psihofizičkim mogućnostima djeteta se ostvaruje vizualno-likovna izražavanja djeteta u najranijoj dobi. Igra, osnovni i najznačajniji aspekt aktivnosti djeteta koji je u predškolskoj dobi, mora angažirati sve perceptivne organe djeteta da bi dijete kušalo, disalo i mirisalo različite stvari koje će mu pomoći da upozna svijet oko sebe. Igra je upravo ta koja je najdjelotvornija životna praksa djeteta jer se kasnije pretvara u radne aktivnosti i kroz igru se odvijaju jednostavni oblici učenja (Grgurić i Jakubin, 1996). U fazi izražavanja primarnim simbolima postoji par razdoblja. Prvo razdoblje primarnih simbola je slučajni likovni izraz koji počinje od prve i traje do druge ili treće godine života. Iako se kaže da je slučajan, on se takav čini samo odraslima. To su uglavnom crte napravljene jednostavnim pokretima ruke tako da drže olovku između prstiju i ne miču zglob. Crte povlače pokretima naprijed-nazad. Olovku cijelo vrijeme drži na papiru, ne dižući ju. Promatramo li djetetov izraz lica u tom trenutku, vidjet ćemo da on uživa u povlačenju takvih crta i uopće ga ne zanima kontroliranje tih linija, što se može primijetiti i po tome što dijete nekada crta, a da ni ne gleda u papir nego okolo. Prve šare su izrazito velike jer dijete ruku pokreće iz ramena. „Kada dijete može vješto pokretati ruku u ramenu, laktu i šaci, onda će nastati i manje okrugle i ravne šare. Pojavit će se točka i mrlja“ (Bodulić, 1982, str. 30). Groezinger (1978) razlikuje udarno, trajno i kružno risanje (slika 22.) koji su tipične karakteristike rane faze risanja, a neke likovne izraze kod djece u toj fazi zove pojmovima kao što su prakriž, spirala s težištem, cik-cak pruga, itd.

Slika 22. Udarno risanje. Olovka (2 g.). Titrajno risanje. Olovka (2 g.). Kružno risanje. Olovka (2 g.)
(Grgurić, Jakubin, 1996, 35. str.)

Groezinger crteže ne tumači kao djetetovu motoriku, nego smatra da dijete iznosi i prikazuje dijalog sa svojom nutrinom i sa svojim tijelom kojeg se još sjeća (Grgurić, Jakubin, 1996).

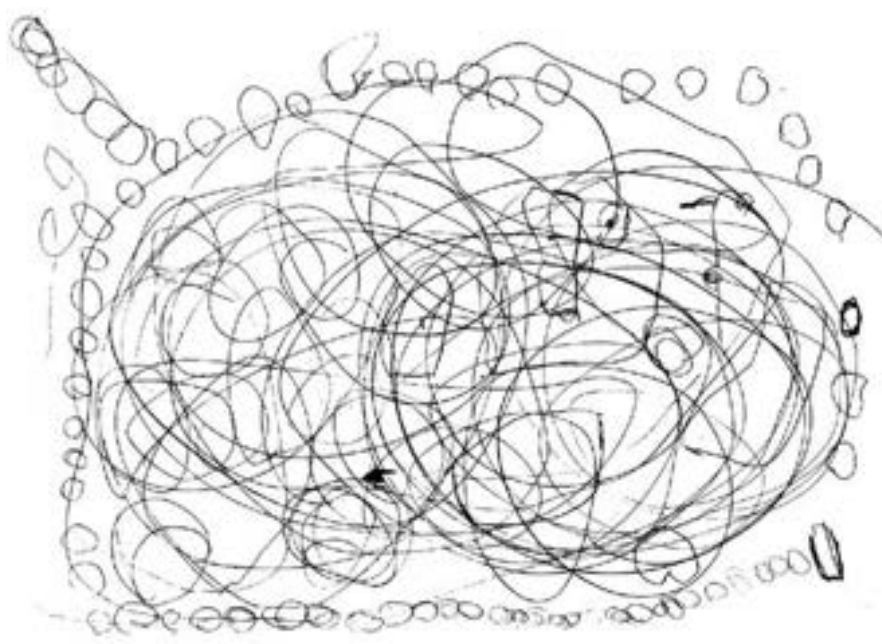
Tijekom treće godine života djeca započinju imenovati crteže, ono što su nacrtali. Vrlo često se događa da je teško otkriti što je to dijete nacrtalo. „Često dijete započne crtež bez jasne zamisli, ali prve linije dobivaju značenje po nekoj sličnosti i to djetetu daje ideje za novo djelo“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 37). Upravo to što dijete daje ime onomu što je nacrtao pridonosi razvoju njegova mišljenja. „Djeca počinju shvaćati odnos između crta na papiru i objekta ili događaja iz iskustva. To označuje napredak od sasvim fizičke kontrole nad linijama, shvaćanje tih linija kao primarnih simbola koji zamjenjuju oblike, ili imaju obilježja slična oblicima što ih dijete poznaje“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 38). Drugo razdoblje koje obilježava fazu izražavanja primarnih simbola je kontrolirano risanje. „Ruka se okreće iz ramenog zgloba, a finiji pokreti vrše se iz lakta i prstiju“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39). Organizacija razvoja motorike vidljiva je u crtanju prvih kružnica te je krug osnovni vizualni sklop. Tijekom ove faze uvijek je uočljiv krug, dok se pravokutnik i kvadrat ne viđaju. Djetetu je krug lagano nacrtati. Dijete savija liniju i zatvara oblik (Bodulić, 1982). U ovoj fazi se ujedno i javlja prvi prikaz ljudskog lika (glavonožac) (slika 23.).

Slika 23. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simboli glava – noge, olovka (3,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39)

Prikaz čovjeka načinjen je od skupa linija koje su ovalne i ravne te krugova. U ovom slučaju djetetu krug označava glavu i trup, dok vodoravne linije služe kao ruke, a okomite linije kao noge. Prema Mühleu (1955) dijete na tri načina prikazuje čovjeka. Mühle (1955) navodi da dijete prikazuje čovjeka preko okruglog oblika, stezanjem ovala te dodavanjem različitih okruglastih oblika za glavu i tijelo (Grgurić, Jakubin, 1996). Na temelju navedenog, Mühle (1955) smatra da prva dva načina prikazivanja čovjeka vode prema šablona, dok posljednji način prikaza čovjeka razvija dječje likovno stvaralaštvo. Kada dijete crta, ono prikazuje što vidi i što ih na neki način uveseljava. Ono ne razumije temu ili što je umjetnik namjeravao pokazati. Također, ono što prikazuje boja prema osobnom doživljaju. Naime, u fazi primarnih simbola dječji crtež ponekad može biti nejasan. Teško je za shvatiti prikazuje li crtež čovjeka ili nekakve linije, krugove. „Objekti se raspoređuju po papiru u naizgled slučajnu poretku – konglomerat“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 43). Jedno od važnih obilježja ove faze je da dijete ne razlikuje boju od olovke. „Prvi početci izražavanja bojom kreću se postupno od obojene crte prema obojenoj plohi. Dijete preko doživljaja pigmenta boje koji istražuje i ispituje prstima, ponekad i kušanjem, kreće ka obojenoj plohi kao nečemu bitnom za izražavanje bojom“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 44). U početku razmazuje boju prstima po onome čemu slika, a nakon toga uz stručnu osobu upoznaje korištenje kista i upotrebu boje kako bi oslikali papir. Grgurić i Jakubin (1996) sugeriraju da se djeci treba dati na izbor što više boja kako bi stvorili vlastitu paletu boja. Djecu u ovoj fazi uvelike interesiraju jarke i intenzivne boje. „Napredak djeteta u fazi primarnih simbola vrlo je velik, jer se na kraju te faze spajaju razum i oko, ruka i predmet: dosad je

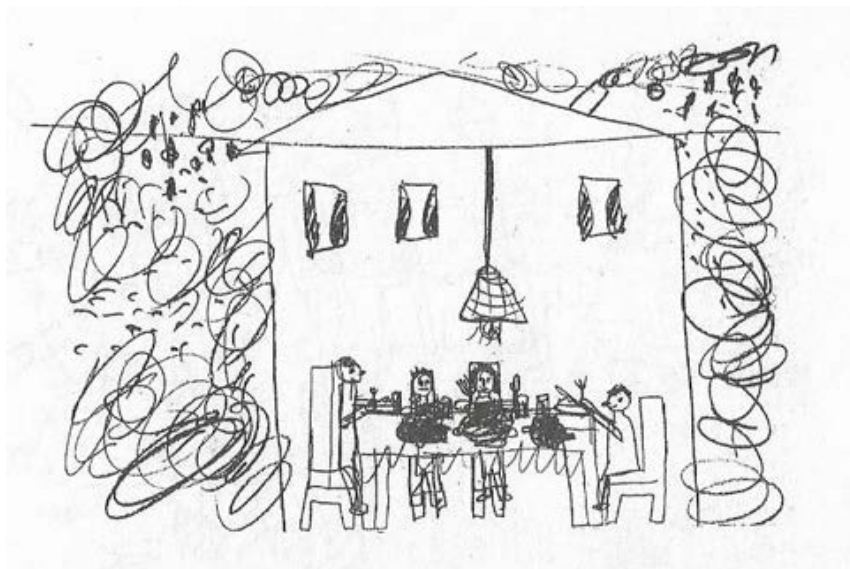
oko slijedilo ruku, sada ono počinje upravljati, misao počima obuzdavati motoriku. Polagano u dječji crtež prodiru utjecaji izvanjskog svijeta, te govorimo o prvim pokušajima složene simbolizacije“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 44). Kako je već navedeno, ova faza događa se do 4. godine života. Tijekom crtanja dijete u ovoj fazi (2.- 4. godine) prikazuje različite linije. Belamarić (1987) navodi neke vrste, a to su ravne, zakrivljene (osobine linija) te okomite, vodoravne, kose (smjer). Kako bi izrazilo različite sadržaje dijete koristi i linije različite duljine, čvrstoće i tamnoće. Svaka linija ima i značenje koje joj dijete pridaje. „Kružne linije označuju prostor i događanja u njemu“ (Belamarić, 1987, str. 28) (slika 24.). Vibrirajuće linije (slika 24.) za dijete znače kretanje u prostoru. U dječjim radovima pojavljuju se i nježne linije kojima dijete izražava osjećaje. Bodulić (1982) smatra da je šaranje u djece izrazito važno. „Zato da pokrene misao, da je zadržimo u kontinuiranoj aktivnosti i jedino tako i razvijamo. Važno je djetetu u fazi šaranja dati što više različitih formata i vrsta papira, kao i različita sredstva i materijale za crtanje“ (Bodulić, 1982, str. 30).

Slika 24. Kružne i vibrirajuće linije (2. i 3. godina) (Belamarić, 1987, str. 33)

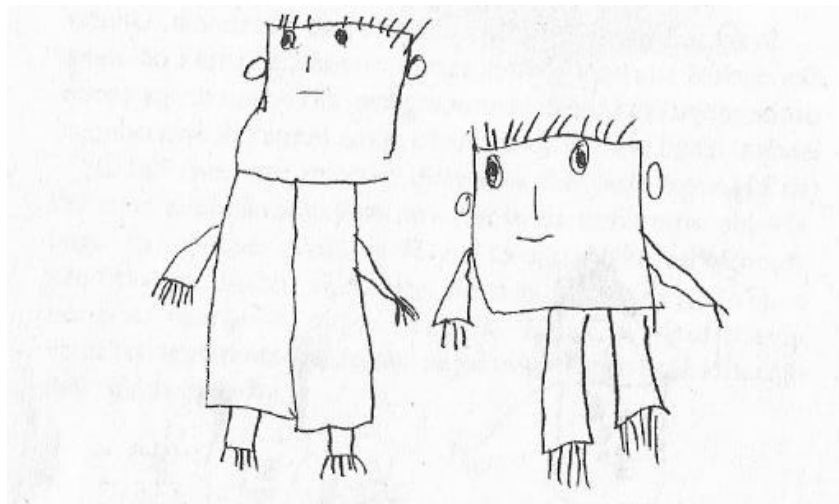
4.3. Faza dječjeg realizma (faza sheme) – izražavanje složenijim simbolima

Nakon faze izražavanja primarnim simbolima slijedi faza izražavanja složenim simbolima. Između te dvije faze je razlika u pokretaču likovne aktivnosti ili drugim riječima misli. Aktivnost u fazi izražavanja primarnim simbolima pokreće misao. U drugoj fazi misao pokreće likovnu aktivnost za razliku od prve faze, dakle dijete zapravo crta na osnovi misaone aktivnosti. Dijete ne pokušava prikazati realan svijet te crtež može poprimiti skroz drugačiju misao ako se djetetova ideja promijeni. "... ono posjeduje scenografsku metodu koju je samo stvorilo kao zamjenu za realnost" (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 45). Vidljiv je i napredak u prikazu lika čovjeka. Osim što prikazuju osobe, prikazuju i stvari u njihovoj neposrednoj okolini koje su im bliske. Djeca također pokušavaju prikazati taktilne i kinestetičke osjete. U fazi složenih simbola djeca koriste baš te složene simbole koji prikazuju npr. nevrijeme, oluju, plesanje, skakanje i sl. (slika 25.).

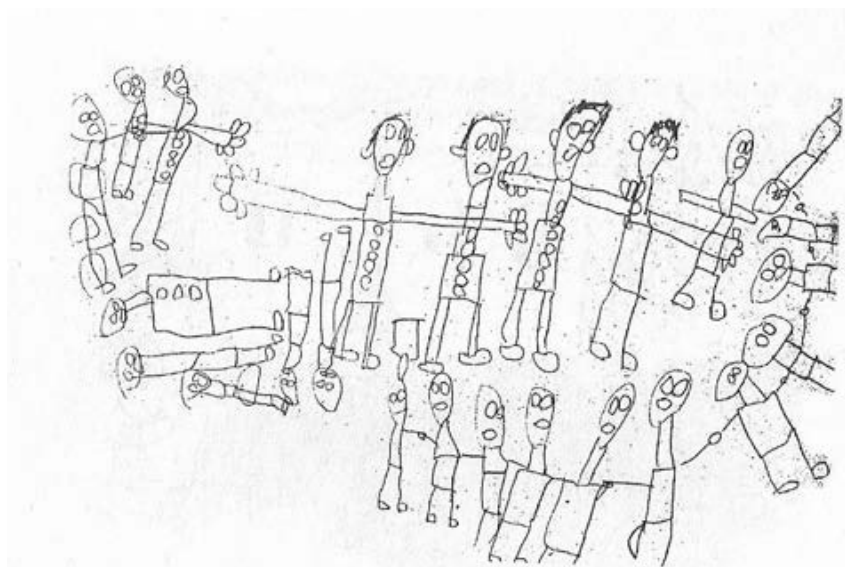
Slika 25. Crtež prikazuje nevrijeme, oluju i vjetar koji okružuje kuću. Obitelj je na sigurnom. Olovka (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 49)

Česti prikaz u ovoj fazi su figure kvadratnih oblika (slika 26. i 27.).

Slika 26. Tata i ja. Olovka (4 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 50)

Slika 27. Kolo. Olovka (5,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 50)

Takve figure imaju mnoštvo detalja te su okrenute prema naprijed. Ono što je karakteristično u fazi složenih simbola je da dijete katkada zna zarotirati papir „kako bi prazan prostor bio pristupačniji za crtanje, pa njegov crtež prikazuje ljude kako stoje na glavi“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 50). Dijete u početcima crtanja, čovjeka prikazuje kao krug na kojeg se vežu ruke i noge (linije). Dijete, dakle, prvo crta glavu, ruku i noge bez trupa (Bodulić, 1982). „Na dječja osjetila spontano naviru svjetlo, zvuk i pokret. Ono ih najprije zapaža, jer su dinamični. Trup je manje pomičan, a ruke su stalno u pokretu, kao i dijelovi lica (naročito oči i usta) i zato ih dijete prije i upamti“ (Bodulić, 1982, str. 31). Važno je napomenuti da djetetov izraz nije pogrešan pa tako dijete u ovoj fazi zna pretjerano izdužiti neke dijelove tijela kao što su ruke i noge (slika 27.). Za razliku od faze primarnih simbola, ovdje su uočljive i promjene u likovnom izražavanju. „Neke figure smještaju se na rub papira koji simbolizira liniju tla gdje figure stoje. Figure, dakle, više ne lebde u zraku: one imaju uspravan položaj. Počinje se primjećivati i posebno nacrtana linija koja označuje nebo i linija koja označava tlo. Crtajući ljudski lik dijete ne zaboravlja nacrtati čitavo tijelo. Ruke više ne idu iz glave, već izlaze iz tijela te završavaju prstima. Noge se crtaju s dvostrukom linijom. Neka djeca na nogama postavljaju i cipele, stopala pa čak i nožne prste. Također, pojavljuje se i crtanje odjeće te kose. U ovoj fazi i dalje se

može uočiti egocentrizam, a predmet u okolini postoji sam po sebi. Grgurić i Jakubin (1996) dalje ističu da se predmeti ili neki dijelovi koje dijete smatra važnima ističu na papiru (emotivna proporcija). Bojanje obrisa lika i dalje ima veliku ulogu unatoč tome što djeca neke dijelove boje, a boja njihovih radova ovisi o njihovoj emociji u tom trenutku. U ovoj fazi djeca rijetko miješaju boje i ne uzimaju lokalnu boju predmeta (slika 28.).

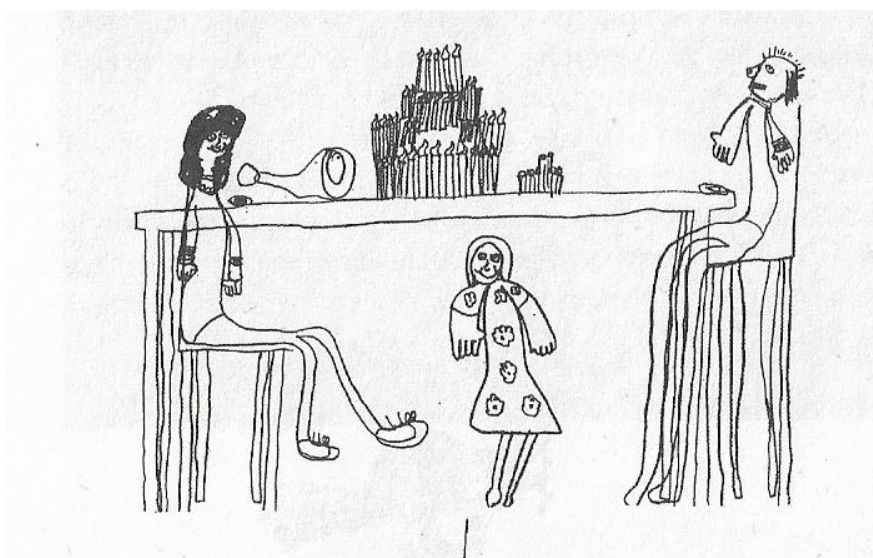
Slika 28. Zeleni konj i plavi čovjek. Akvarel (5,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 84)

Također, djeca su u potpunosti slobodna u odabiru boja osim ako nisu sputavana pod utjecajem sredine (Grgurić, Jakubin, 1996). Tijekom ove faze, dijete često zna koristiti preveliku količinu boje, ne da bi nešto prikazao već da bi obojao cijelu površinu papira (Grgurić, Jakubin, 1996). Prvo što djeca opažaju su kontrastni odnosi, a nakon toga tonske vrijednosti. Djetetovo likovno izražavanje ne djeluje uvjerljivo s obzirom da ono u ovoj fazi nema dovoljno znanja, sposobnosti i vizualnog iskustva, no ono ima sposobnost vizualno predočiti neke predmete slične u svom sjećanju. Može također i reproducirati simbol za neki objekt. Nažalost, kao i mnogi odrasli ljudi, može razviti šablone koje sputavaju i ruše njegovo stvaralaštvo. Dijete kreira svoj vlastiti svijet i teži tome da izražava svoje iskustvo, a ne da vjerno prikaže stvarnost pri čemu ga sputava egocentrična perspektiva (Grgurić, Jakubin, 1996).

4.4. Faza intelektualnog realizma

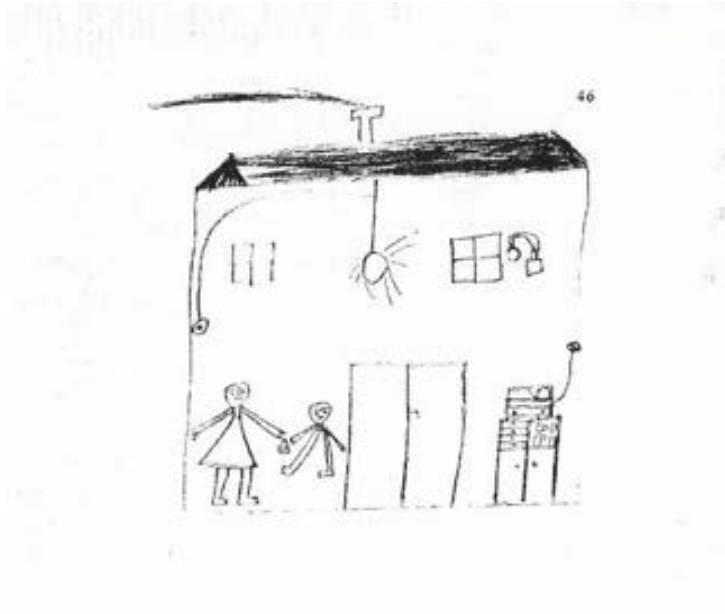
Faza intelektualnog realizma je faza u kojoj su djetetove sposobnosti likovnog izražavanja puno veće te ona započinje u dobi kasnog djetinjstva. Grgurić i Jakubin (1996) ga također nazivaju i zlatnim dobom dječjeg likovnog izražavanja i stvaranja. Kod djece se u tim godinama rađa želja da budu prihvaćena pa i proces socijalizacije ima važnu ulogu u njihovom životu. Mašta i dalje utječe na mnoge njihove predodžbe unatoč tome što se tada pojavljuje apstraktno mišljenje.

Dijete samo pronalazi individualna rješenja i više tehničkih mogućnosti da bi prikazali predmete, objekte, osobe, i sl. Baš zato je u njihovim radovima uočena objektivnost prikaza osoba i stvari koje ih okružuju, a upravo je i okruženje ono što djecu inspirira u njihovom stvaralaštvu. „U ljudskom liku pojavljuje se profil (slika 29.), polagano i pokret te sve veća vizualna objektivnost u prikazu životnih sadržaja“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 57).

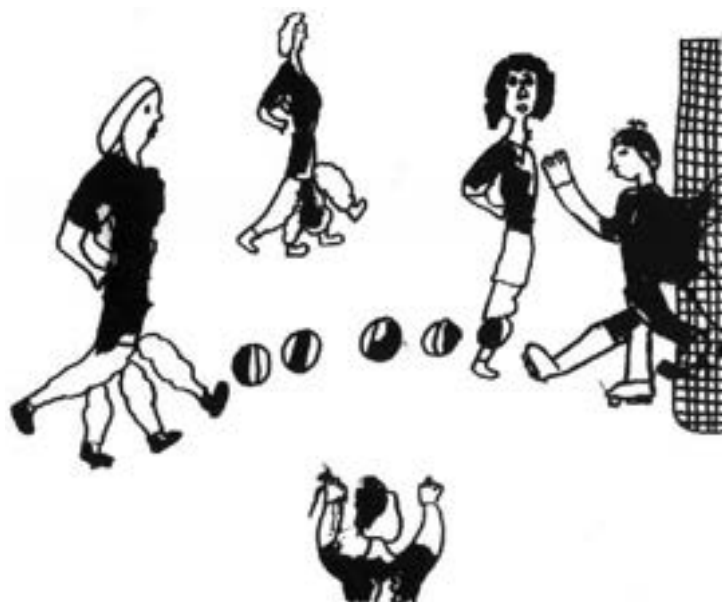
Slika 29. Slavimo rođendan. Izražen pokret, profil, karakterizacija, odnos cjeline i detalja. Rub papira označava liniju tla. Olovka (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 57)

Dijete ima sposobnost analizirati stvari i u mogućnosti je uočiti složenu formu stvari jer se prvi put javlja pojam pravog kuta. Grgurić i Jakubin (1996) za fazu intelektualnog realizma napominju da je to razdoblje u kojem se pojavljuju različiti načini likovnog izražavanja. Jedan od tih načina je transparentni prikaz (slika 30.) u kojem dijete uz eksterijer kuće prikazuje i interijer što znači da na crtežu neće biti prikazan samo vanjski dio kuće nego i prostorije i predmeti koji se nalaze unutar kuće.

Slika 30. Transparentni prikaz (Bodulić, 1982, str. 112)

Uz transparentni prikaz, još jedan primjer je i prikaz akcije u fazama kretanja (slika 31.)

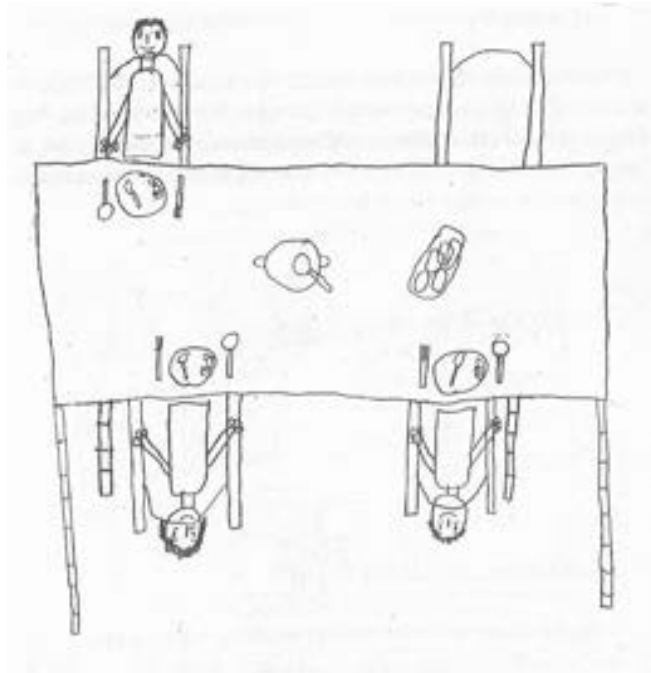
Slika 31. Prikaz akcije u fazama kretanja. Nogomet. Za oznaku kretanja, učenik multiplicira noge i loptu u putanji. Olovka (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 63)

U tom prikazu dijete će likovno izraziti akciju koja se dogodila u nekom vremenskom intervalu. Na primjer, kad dijete udari loptu nogom, bit će prikazana putanja lopte u letu (Grgurić, Jakubin, 1996). Također, pojavljuje se i emotivna proporcija (slika 32.).

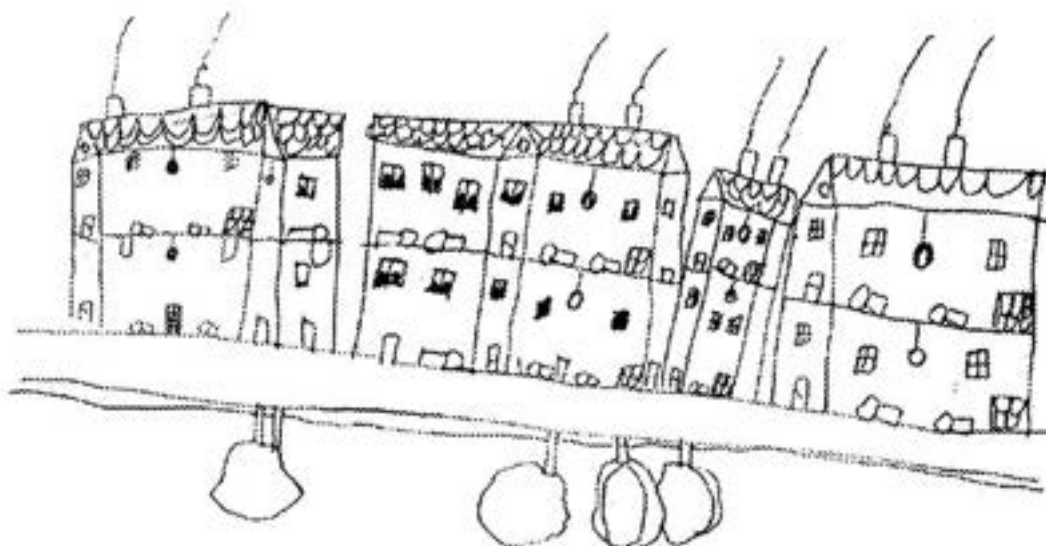
Slika 32. Emotivna proporcija. U prometu (policajac je najvažniji lik). Olovka (5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 64)

„Emotivna proporcija znači da dijete predmete ili likove koji za nj predstavljaju nešto važno znatno poveća, a ostale riše kao manje bez obzira na njihovu stvarnu veličinu“ (Grgurić, Jakubin, 1996). Još jedan način likovnog izražavanja je prevaljivanje oblika u kojem prikazu imamo dojam da oblici na djetetovom radu leže na papiru te linija tla nije važna. „Kada djeca žele prikazati dvije strane ulice ili dvije strane igrališta, ili kola, onda često povaljuju likove. Crtaju u takozvanoj refleksnoj slici (prevaljivanje oblika) (slika 33.).

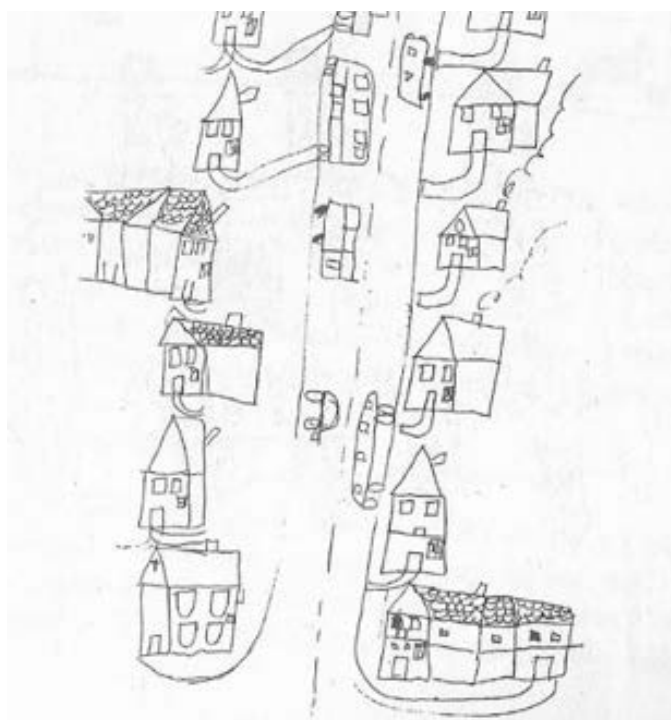
Slika 33. Prevaljivanje oblika. Obitelj za stolom. Likovi i stolci prevaljeni u ravnini papira. Poliperspektiva. Olovka (8 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 65)

Na jednoj strani ulice bit će kuće i sve ostalo u uspravnom položaju, a na drugoj strani izvrnuto, kao kod odraza slike na površini mirne vode“ (Bodulić, 1982, str. 37). Rasklapanje oblika (slika 34.) je način likovnog izražavanja u kojem dijete prikazuje kuću sa svih strana - prednje, zadnje i bočne strane.

Slika 34. Rasklapanje oblika. Kuće u nizu. Rasklopljeni oblik. Kuće sagledane s prednje, zadnje i s bočnih strana. Transparentnost kuća i prevaljenost drveća. Olovka (8 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66)

U vertikalnoj perspektivi (slika 35.) dijete prikazuje oblike okomito. Sve ono što se nalazi u prvom planu se nalazi u donjem dijelu slike.

Slika 35. Ulica. Vertikalna perspektiva. Olovka (7 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66)

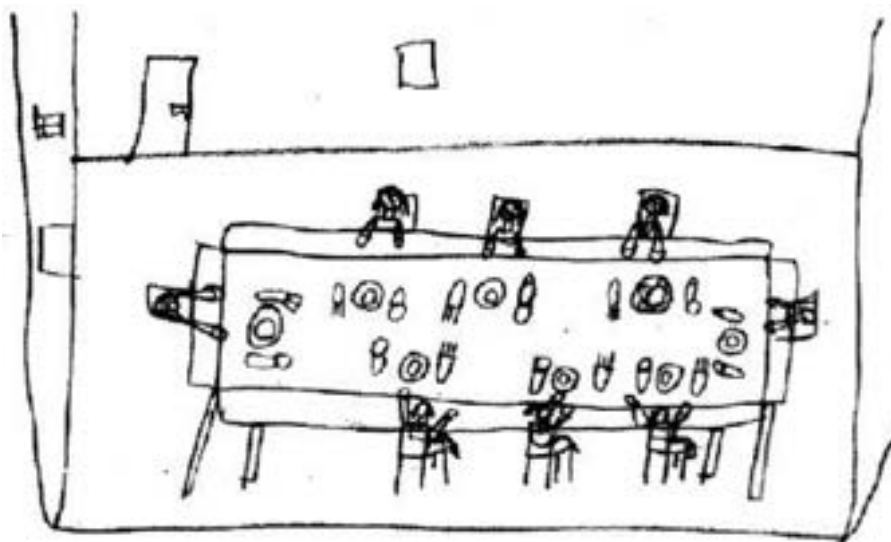

Iskrivljeni dojam se ostvaruje u obrnutoj perspektivi (slika 36.). Ono što se nalazi bliže u prostoru prikazat će se kao manje, a ono što se nalazi dalje u prostoru kao veće.

Slika 36. Obrnuta perspektiva (Bodulić, 1982, str. 112)

U poliperspektivi (slika 37.) dijete prikazuje ono što vidi sa svih kutova gledanja. Na crtežu se mogu pojaviti likovi ili predmeti gledani odozgo ili sa strane, a tako crtež dobiva u likovnom izrazu obilježja djetetovih nadrealnih snova i fantazija (Grgurić, Jakubin, 1996).

Slika 37. Obitelj za stolom. Poliperspektiva. Olovka (6 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67)

Karakteristike za fazu intelektualnog realizma su hrabri potezi crta, mijenjanje mekih i tvrdih crta, obrisna linija i dalje ima važnu ulogu. „Učenici slikaju plošno i nema privida volumena uporabom svjetla i sjene odnosno tonskom modelacijom ili kolorističkom modulacijom... Pojavljuju se crtačke, slikarske i plastičke strukture i teksture kojima se izražava građa predmeta ili karakter površine.“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 68). Djeca dosta često imaju jako puno frustracija kao da nisu sposobna riješiti racionalno pa kroz likovnu aktivnost imaju mogućnost da izraze svoje emocije i tako sazrijevaju. „Iskustvo što ga je dijete dosad steklo, lagani prijelaz apstraktnom načinu razmišljanja, postepena likovno-tehnička zrelost, prilagodljivost različitim uvjetima, omogućuje da na ovom stupnju ono postigne izvanredna i zanimljiva likovna ostvarenja, pod pretpostavkom pravilna vodstva od strane pedagoga. Zbog svega toga ovo razdoblje nazivamo zlatnim dobom dječjeg likovnog izražavanja i stvaranja“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 73).

4.5. Faza vizualnog realizma

Fazu vizualnog realizma karakterizira realističnije izražavanje objekata, razvitak psihofizičkih sposobnosti i interes za vlastitu sredinu i osobnost koji uvjetuju daljnje razvijanje likovnog izražavanja. Ova faza je karakteristična po tome što dijete ima sve više vizualnih iskustava, znanja i sposobnosti. Njegov crtež postaje uvjerljiviji i potpuniji (Bodulić, 1982). „Samo razdoblje bogatije je

detaljima, proporcije su skladnije, napose figura, a isto je i s prostornim odnosima.“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 73). Ovo razdoblje je jako važno za vizualno-likovni odgoj i obrazovanje te ne bi se smjelo dopustiti da interes u ovoj dobi za likovnu umjetnost opada. U ovoj fazi slika ne nastaje od pojedinačno sastavljenih dijelova, već se gradi kao cjelina. Nema više prikazivanja prostora kao što se to radilo u prošlim fazama nego je sve podložno konvencijskoj perspektivi. Djeca počinju razumjeti geometrijsku (slika 38.), zračnu (slika 39.) i kolorističku perspektivu (slika 40.). Postepeno se u likovnom izražavanju gubi plošni način crtanja, a zamjenjuje ga igra svjetla i sjene. Tonskom modelacijom pokušava se izraziti i privid volumena na plohi. Uz pomoć učitelja, učenici nastoje razumjeti i primijeniti kolorističku modulaciju. Naime, upravo ova faza razara onaj spontani dječji crtež (Grgurić, Jakubin, 1996). „Smatra se da su razvojne faze u dječjem likovnom izražavanju ne samo univerzalne, nego i urođene.“ (Grgurić i Jakubin, 1996, str. 75). Na djecu utječu okolina i geni pa zbog toga ne ulaze sva djeca istodobno u iste faze. Razvojne faze prikazuju da dijete shvaća stvarnost na drugačiji način od mišljenja odraslih i tako se i ponaša prema toj stvarnosti.

Slika 38. Motiv iz Zagreba. Geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina-detalj. Lavirani tuš (11 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 74)

Slika 39. Pogled na Zagrebačku goru. Zračna perspektiva. Gvaš (13 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 88)

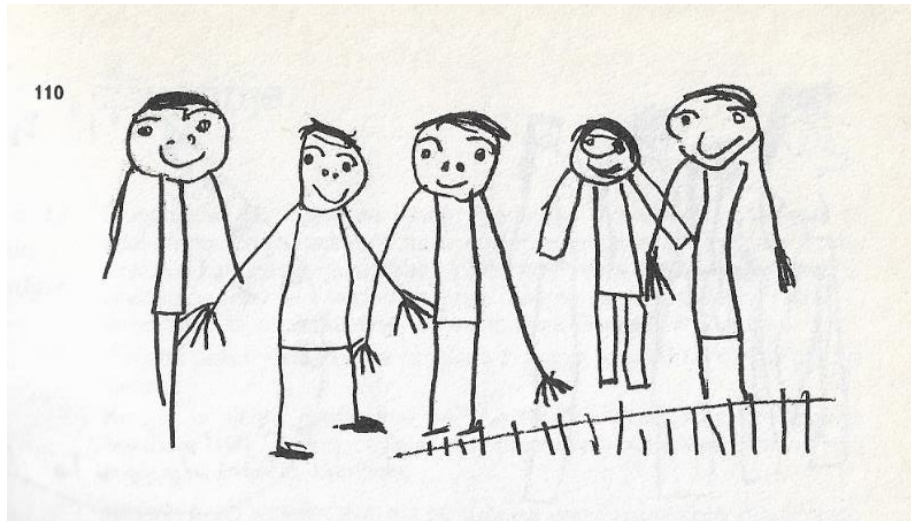

Slika 40. Samoborsko gorje. Koloristička perspektiva. Tempera (12 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 89)

5. Šablone i stereotipi u dječjem crtežu

„U pubertetu započinje proces osamostaljivanja djetetove osobe – formiranje njegova karaktera i lika.“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 75). Dijete se često tada sukobljava s okolinom. U tim trenucima dolazi i do osjećaja usamljenosti, povlačenja u sebe, ali i to potrebe za druženjem (Grgurić, Jakubin, 1996). Većina učitelja daju gotove crteže/skice učenicima. Učenici smatraju da takve radove trebaju i napraviti, ali da se možda niti ne mogu tako likovno izraziti. Sve to dovodi do toga da učenici smatraju da ne znaju crtati. Učeniku se ne bi trebale davati gotove ilustracije jer time se gube sve moguće likovne kvalitete. Ako se od učenika očekuje da nešto nacrtaju, bolje im je pokazati fotografije nego ilustracije koje sadržavaju stilizaciju. „Najviši oblik pojednostavnjivanja – zapravo banalizacije – posjeduju likovne šablone. A banalni su crteži otvorena vrata u banalno, šablonsko, stereotipno ponašanje.“ (Huzjak, 2008, str. 38). Najvećim protivnik slobode smatra se šablona ili

stereotip ili klišej. „Šablona je plastično ili drveno pomagalo s pomoću kojeg možemo postići da različiti ljudi dobiju istovjetan crtež.“ (Huzjak, 2008, str. 39). Crtež koji je nastao na osnovu šablone ili stereotipa nema svoje originalnosti niti individualnosti. Koristeći šablonu, pojedinac ne mora razmišljati niti strahovati da će biti različit i kritiziran od strane drugih osoba (Huzjak, 2008). Među prvim shemama, u crtanju životinja, nudi se šablona zeca. Posebice se ističu duge uši, koje dijete tako ne vidi. „Duge uši u njegovu crtežu postaju kružeće linije. Funkcija oblika djetetu je važnija od njegova izgleda“ (Belamarić, 1987, str. 93). Djeca koja nisu pod utjecajem šablona i preporukama drugih u mogućnosti su prikazati svoj primarni dojam (Belamarić, 1987). Pečat životnog scenarija koji je danas uvelike poznat među djecom, a to je da nisu dobri ili nemaju talenta za crtanje, vodi ih do toga da djeca neće niti pokušati doći do vlastitog likovnog izričaja (Huzjak, 2008). Upravo takve rečenice, da osoba nije dovoljno dobra ili talentirana u crtanju, štite od ulaganja napora u otkrivanju, istraživanju nečega novoga. Stereotip ili šablona unosi pojedinca u svijet prosječnosti i običnosti. „Šablone nastaju u najranijoj dobi (već oko 3. do 4. godine), kada dijete uz nedovoljno educiranog odgojitelja ili roditelja dobiva informacije „ovako se crta ovo.“ (Huzjak, 2008, str. 39). Neki od primjera mogućih šablona su crtanje sunca s licem u kutu papira, ptica u obliku broja tri, tipična šablona čovjeka, srca koja uopće tako ne izgledaju itd. Belamarić (1987) navodi da se tijekom četvrte godine života djetetu nameće shema čovjeka (slika 41.).

Slika 41. Šablona čovjeka (Belamarić, 1987, str. 85)

„Takav oblik čovjeka djetetu je prazan i mrtav. Stoga uzduž ruku i nogu dvaju nacrtanih oblika ono dodaje vibrirajuće linije da njima oživi te oblike“ (Belamarić, 1987, str. 16). „Time ne samo da se oslabljuje i čak potpuno gubi sposobnost vlastitog likovnog izražavanja djeteta, nego se oslabljuju i sve ostale perceptivne i misaone funkcije. Mrtve i prazne oči (slika 42.) sa simetralom koja bi trebala biti nos – tako lice ne vide djeca.

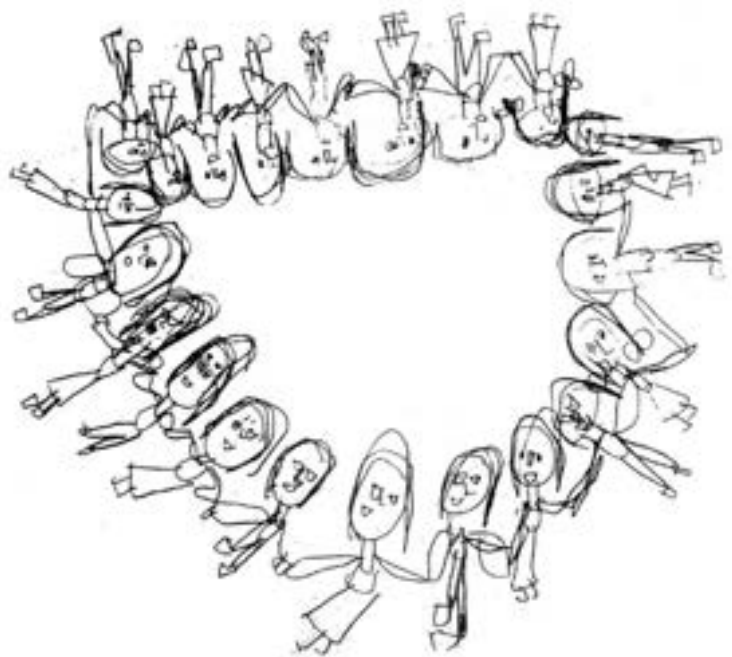
Slika 42. Šablone - djeca za stolom i djeca u kolu (Belamarić, 1987, str. 86)

Tako ga ne vide ni odrasli. To je u biti učenje djece da crtaju oblike kako odrasli površno pamte i zamišljaju da ih crtaju djeca“ (Belamarić, 1987, str. 83). Neka od mogućih nametnutih ideja crtanja čovjeka je crtanje tijela u obliku slova “X“ i nasmiješenim licima. Prihvatajući takve klišeje dijete dobiva potporu, pohvalu i ohrabrenje. Rezultat takvog rada su brojni radovi koji su jednaki i nekreativni. Svatko ima pravo na svoj izbor, ali često se osobe toga boje smatrajući da takvo što neće biti prihvaćeno (npr. od strane učitelja). Ne samo u svijetu djece, već i u svijetu odraslih postoje stereotipi. „Posebno se treba čuvati komercijalnih časopisa koji pod maskom kreativnosti nude krajnje stereotipne i kičaste „prigodne ukrase.“ (Huzjak, 2008, str. 40). Tipičnu šablonu čovjeka proučio je Mühle. „Mühle (1955) vidi tri puta koji vode dijete u prikazivanju ljudskog lika: preko okrugla lika, stezanjem ovala i dodavanjem raznih okruglih oblika za glavu, tijelo itd. Prva dva puta ne vode prema Mühlu (1955), u dječje stvaralaštvo nego u šablonsko rješenje, dok treća mogućnost pozitivno djeluje na daljnji napredak dječjeg stvaralaštva.“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 42). Grgurić i Jakubin (1996) kažu da su šablone u likovnom smislu vrlo negativne jer ometaju stvaralački čin djeteta. Kao najčešće šablone navode kuću, sunce, bor i cvijet (slika 43.).

Slika 43. Šablona u dječjem likovnom izražavanju. Flomaster (7 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 55)

Slika 44. Prirodan prikaz djece u kolu bez utjecaja šablone. Olovka (6 g.). (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 51)

6. Utjecaj učitelja na likovni izraz djeteta

Učitelj bi tijekom nastavnog procesa trebao uvelike poticati učenika pitanjima. Komunikacija treba biti usmjerena prema ciljevima i potrebama učenika. Interakcija nikako ne bi trebala biti usmjerena prema naređivanju jer bi to smanjilo motivaciju i interes učenika. „Svaki učitelj treba upoznati raznovrsnost poticaja i metoda i osposobiti se za valjano odabiranje sadržaja nastave vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja iz okvirnog programa“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str 107). Učitelj mora biti likovno educiran i sposoban vrednovati djetetovo likovno izražavanje. Naime, u razvoju dječjeg likovnog stvaralaštva učitelj treba biti kompetentan i u odabiru poticaja prema likovnim problemima. „Pri odabiranju poticaja treba voditi brigu o psihofizičkom razvoju djece, o likovnim tehnikama i likovno-tehničkim sredstvima koja odgovaraju pojedinoj razvojnoj fazi likovnog izraza i zadacima pojedinog likovnog područja“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str 107). Pri oblikovanju nastavne jedinice za održavanje sata, učitelj treba biti stručno i metodički kompetentan kako bi uspio razviti crtačke, grafičke, slikarske, komunikacijske vještine učenika. Kako bi se razvilo kvalitetno likovno stvaralaštvo učenika, učitelj mora poznavati likovni jezik i tehnike. Također, odabirom kvalitetnih umjetničkih djela mogu doprinijeti razvoju likovnog izraza djeteta. Djela će uvelike potaknuti učenikovu volju i maštu za likovnim stvaranjem (Grgurić, Jakubin, 1996). Autorica Vesna Vidović (2015) tvrdi da je dječji crtež komunikacijsko sredstvo između djece i odrasle osobe. Kako bismo razumjeli dijete trebamo uočavati poruke koje nam dijete šalje kroz svoj crtež. „Kreativnost kao odgojna vrijednost predstavlja osnovu razvoja djeteta u inicijativnu i inovativnu osobu.“ (Vidović, 2015, str. 22). Da bi odgojitelj i učitelj podržali ove vrednote treba oslušivati, poticati dijete te mu pružiti odgovarajuću podršku. Već u svojim počecima crtanja dijete koristi vrlo jednostavne simbole kao što su kružići i crte. Pritom crte označavaju usta, a kružići oči. „Time nam dijete poručuje da ono s ljudima komunicira govorom i vizualno i da mu je to trenutno najvažniji oblik komunikacije.“ (Vidović, 2015, str. 22). Prema Vidović (2015) dijete razmišlja vrlo jednostavno te crta ono što zaista vidi. „Osim fizičkog, dijete zanima i emocionalni aspekt. Svoj odnos s likovima iz priče ili stvarnog života, dijete ima potrebu izraziti crtežom. Ti crteži nastaju spontano i snažni su nositelji poruka koje dijete šalje odraslima (Vidović, 2015, str. 23). Za primjer, Vesna Vidović (2015) daje crtež jelena s puno nogu. Dijete crta jelena s puno nogu jer mu želi olakšati penjanje uz brdo. Time dijete pokazuje svoju empatičnu stranu. Osim što prikazuje svoju empatičnu stranu, zanima ga i fizički i socijalni aspekt života. Tako u crtežima obitelji uočavamo različite simbole po složenosti. Također u crtežu obitelji jasno se mogu vidjeti podijeljene uloge članovima obitelji te njihovo mjesto u obitelji (Vidović, 2015). Dijete nastoji svoju ideju približiti odraslima. „Dječji crtež će nam otkriti koje

dileme muče dijete, a vezane su uz različite pojavnosti života“ (Vidović, 2015, str. 23). Dijete je vrlo kreativno i ono nastoji pronaći različita rješenja na različite probleme. Zadatak učitelja i odgajatelja je razumjeti dijete, ali je važno da i dijete razumije odgajatelja/učitelja.

7. Nastava likovne kulture u razrednom okruženju

„Svaki učitelj treba upoznati raznovrsnost poticaja i metoda i osposobiti se za valjano odabiranje sadržaja nastave vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja iz okvirnog kurikulumu“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str 107). „Planiranje nastavnog sata počinje odlukom što njime želimo postići, misleći pri tome ponajprije na likovne probleme (ključne pojmove). Njihovim izborom i izborom likovnog područja i tehnike odlučujemo se za motiv koji će djecu dovesti do ispunjenja zadatka“ (Huzjak, 2008, str. 41). Pri izvođenju nastavnog sata važno je i odrediti metode rada. Grgurić i Jakubin (1996) navode metode rada: analitičko promatranje, likovni scenarij, razgovor, demonstracija, usmeno izlaganje, rad s tekstom, kombiniranje, variranje, građenje i razlaganje. Huzjak (2008) nam objašnjava u kojem slučaju pojedine metode rada upotrebljavamo. „Prema likovnom problemu, metode rada mogu biti analitičko promatranje (razgovaramo o onom što vidimo, koristimo za vizualne motive), likovni scenarij (priča o likovnim elementima, primjerice: „jedna se boja toliko ljutila da je posivila“. Ovu metodu koristimo za likovne i kompozicijske elemente kao motive i poticaje), metoda razgovora (rezervirano za nevizualne motive koje se ne može opaziti očima, primjerice: „Kako se osjećaš kad si sretan?“), demonstracije (koristimo za likovne i kompozicijske elemente kao motive i poticaje kako bi pokazali određeni likovni pojam) i metoda rada s tekstom. Orijentirane prema likovnom problemu, metode rada mogu biti kombiniranje (likovnih tehnika ili likovnih elemenata, te kontrastima), variranje (samo jednog likovnog elementa, recimo svjetliji i tamniji tonovi jedne boje), građenje (uz područje modeliranje i građenje, ali i uz gradbene crte) i razlaganje (fotomontaže i rekompozicije) (Huzjak, 2008, str. 43-44). Osim metoda rada, za izvedbu nastavnog sata važni su i načini rada (prema promatranju, nakon promatranja, po sjećanju, prema zamišljanju, prema izmišljanju) te nastavna sredstva i pomagala (priroda, reprodukcija, film, ploča, fotografija, projektor, umjetničko djelo i dr.). Nakon toga, učitelj određuje motiv koji može biti vizualan (kada učenici u nešto gledaju, ono što ih okružuje), nevizualan (osjećaji, mirisi, dodiri, zvuk, okus) te likovni i kompozicijski elementi kao motiv i poticaj (likovni elementi i kompozicijska načela). Struktura sata sastoji se od nekoliko dijelova. To su priprema, motivacija, najava zadatka, realizacija, analiza i vrednovanje učeničkih radova. U pripremi učenike upoznajemo s likovnom tehnikom i likovno – tehničkim

sredstvom (Grgurić, Jakubin, 1996). Zatim slijedi motivacija koja ovisi o odabiru motiva. Na temelju toga odabiremo i metodički pristup (Huzjak, 2008). Najava sata je najkraći, ali najbitniji dio sata. Njome trebamo sažeti čitavu motivaciju i objasniti djeci što se od njih očekuje (Huzjak, 2008). Glavni dio sata je realizacija. „Učenici rade prema vlastitu vizualno-likovnom doživljaju i likovno-tehničkim mogućnostima. Učitelj tijekom rada obilazi učenike, prilazi svakom učeniku, potiče ga, podsjeća na motiv i likovna obilježja, daje daljnje poticaje i upute u obliku alternativnih pitanja“ (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 140). Na kraju sata dječji radovi se izlažu na ploču i komentiraju. Razgovara se o uspješnosti realizacije zadanog zadatka (Huzjak, 2008).

8. Kreativnost

Kreativnost ili stvaralaštvo proces je kojeg karakterizira mašta, otvorenost, originalne ideje i načini rješavanja nekog problema, kritičko mišljenje, sloboda i drugo. Postoji i podjela kreativnosti na kreativnost s “velikim K” i kreativnost s “malim k”. „Kreativna” (malo k) jesu ona djeca koja samostalno otkrivaju pravila i tehničke vještine određenog područja, uz minimalno vodstvo odraslih, i izmišljaju neobične strategije za rješavanje problema. Kada govorimo o „Kreativnosti” (veliko K), tada podrazumijevamo istežanje, mijenjanje ili čak transformiranje područja.” (Huzjak, 2008, str. 31). To uključuje puno iskustva i znanja. Irving Taylor (1969) okušao se u izučavanju zašto djeca ne mogu biti kreativna s “velikim K”. Podijelio je kreativnost na pet faza: “: 1. kreativnost spontane aktivnosti, (1 – 6 g.); kreativnost usmjerene aktivnosti (7– 10 g.), kreativnost invencije (11 – 15 g.), kreativnost inovacije (16 – 17 g.), te kreativnost stvaranja (18+). Dakle, prva četiri stupnja za malo k, a zadnji za veliko K.” (Huzjak, 2008, str. 32). Prvi stupanj, to jest kreativnost spontane aktivnost uključuje samostalnost i spontanost pojedinca, kreativnost usmjerene aktivnosti uključuje spontano izražavanje, ali uz svjesnost poboljšavanja. Treći stupanj, odnosno kreativnost invencije je promatranje i pokazivanje novih likovnih odnosa, kreativnost inovacije je uvođenje bitnih promjena u likovnosti te kreativnost stvaranja je kreiranje potpuno novih likovnih izraza (Grgurić, Jakubin, 1996). Prvi, drugi, treći i djelomično četvrti stupanj kreativnosti određuje kreativnost djeteta. Prema tome, proces kreativnosti djeteta i proces kreativnosti odrasle osobe nije jednak jer ne proizlazi iz jednakih misaonih i iskustvenih konstatacija. Kreativnost odrasle osobe promatramo prema završnom radu, dok kreativnost djeteta mjerimo prema tijeku samog procesa (Grgurić, Jakubin, 1996). Da bi se u nastavnom procesu potaknula i razvila kreativnost potrebno je omogućiti poticajnu okolinu, promijeniti pristup učeniku, postavljati pitanja kako i na koji način, dopustiti učeniku da

izrazi svoje vlastito mišljenje, omogućiti učeniku slobodu, težiti prema različitim idejama i načinima rješavanja nekog problema, prihvatiti neobične ideje učenika, ohrabrivati učenika, omogućiti posjete muzejima i galerijama, razvijati istraživački duh i drugo. Nastavni sat trebao bi biti organiziran da teži razvijanju kreativnosti djeteta jer “razvijanje likovne kreativnosti treba biti sastavnim dijelom redovitog sata vizualno-likovnog odgoja i obrazovanja” (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 98). Kreativno dijete (Petrović – Soče, 2000, prema Torraceu, 1977, str. 5) izrađuje inovacije od običnih predmeta, uživlja se u igranje uloga, izmišlja neobična rješenja, obožava kreativne pokrete i ples, voli crtati, bojati i modelirati, razumije predmet crtajući ga, komunicira crtajući, potpuno je uživljen u crtanje itd. Kako bi vizualno-likovni odgoj i obrazovanje bili što dinamičniji i kreativniji navode se neke nastavne metode: analitičko promatranje, metoda likovnog scenarija, metoda razgovora, metoda demonstracije, metoda rada s tekstom, metoda usmenog izlaganja, građenje likovnim elementima, kombiniranje, variranje, razlaganje (Grgurić, Jakubin, 1996). Uz sve navedeno, iznimno je važno uzeti u obzir djetetovu dob, kako on doživljava svijet, važno je prilagoditi djetetu sadržaje i metode rada. Isto tako vrlo je važno da je okolina poticajna, bogata brojnim informacijama koje će učenik moći pronaći i doživjeti kroz svoja osjetila (Grgurić, Jakubin, 1996). Autori Jakubin i Grgurić navode igru kao važnu metodu. “U motivacijskom smislu igrom se pobuđuje zanimanje i užitak u likovnom izražavanju, otkriću i samoj aktivnosti, što će dovesti do perzistiranja u aktivnosti i razvijanja trajnog interesa (Grgurić, Jakubin, 1996). Ono što će ugroziti krajnje kreativno, originalno djelo jesu šablone, imitacije i razne vrste precrtavanja.

U radu profesorice Marijane Županić Benić (2016), koja nam je nastojala približiti knjigu „Creativity in the Primary Classroom“ autorice Juliet Desailly, navodi tri vrste kreativnosti. Kao prvu vrstu kreativnosti navodi kreativno poučavanje učitelja. Ova vrsta aktivnosti odnosi se na kreativno poučavanje učitelja koje treba sadržavati zanimljive metode i strategije poučavanja kako bi učenikovo učenje bilo djelotvornije (Županić Benić, 2016). Drugu vrstu kreativnosti objašnjava kao kreativno učenje. Time bi učenik trebao imati potpunu slobodu da stvori vlastito učenje prema svojim interesima. I posljednju vrstu aktivnosti koju Županić Benić (2016) navodi je poučavanje razvijanja kreativnosti. Ova vrsta kreativnosti odnosi se na aktivnosti koje namjerno imaju svrhu razvoja kreativnosti (Županić Benić, 2016). Također, da bi djeca ostvarila svoj kreativan rad trebaju posjedovati neke od ovih karakteristika: upornost, stvaranje ideja, rad u grupama, slušanje i odgovaranje, sposobnosti razmišljanja, fokus itd. Naime, za razvoj kreativnog mišljenje od velike je važnosti i razredno okruženje. Učionica treba biti mjesto u kojem se učenici osjećaju sigurno, osnaženo i ugodno (Županić Benić, 2016). Od velike važnosti je i kreativan učitelj. Ako učitelji žele kreativne učenike trebaju razvijati i vlastitu kreativnost. Učitelji moraju pokazati što žele i traže od

učenika (Županić Benić, 2016). Također mogu u nastavu uključiti i druge odrasle ljude koji imaju zanimljive hobije i zanimanja kao poticaj učenicima za postavljanje pitanja i učenja. Biserka Petrović – Sočo (2000) navodi pojedine uvjete kako bi lakše prepoznali kreativnost djeteta. Važno je djeci omogućiti dovoljno slobodnog vremena, promotriti koje dijete prelazi brže s jedne radnje na drugu, uočiti koje dijete koristi materijale i sredstva na potpuno drugačiji način, postavljanje pitanja na temelju kojeg će djeca izraziti svoje mišljenje, ohrabrivanje djeteta itd. (Petrović – Sočo, 2000). Onaj učitelj koji je kreativan treba biti fleksibilan, znatiželjan, treba voljeti svoj posao, biti samodiscipliniran te treba znati pružiti kreativnu kritiku i samoaktualizaciju. No, kako bi učitelj proveo kreativno poučavanje treba posjedovati i neke pedagoške vještine. Neke od njih su poštivanje učenika, podržavanje i razumijevanje različitih stilova učenja te podržavanje razvoj višestrukih inteligencija (Županić Benić, 2016). U razvoju kreativnosti kod djece uvelike je važna i komunikacija. Učitelji trebaju postavljati otvorena pitanja koja će od učenika zahtijevati promišljanje. Učitelj bi također trebao znati motivirati učenike, odnosno potaknuti njihovu intrinzičnu motivaciju. Većina današnjih škola koriste ocjene kao nagradu (Županić Benić, 2016). No, upravo intrinzična motivacija potaknuti će učenike na cjeloživotno učenje. Kao primjer gdje će učenici naučiti nešto na zanimljiv način te razviti svoje samopouzdanje i prezentacijske vještine, ali se i bolje povezati s nastavnim sadržajem, navode se dramske tehnike (Županić Benić, 2016).

9. Istraživanje

Uzorak ispitanika

Tijekom travnja 2023. godine održala sam dva školska sata s učenicima razredne nastave. Za potrebe diplomskog rada odabrala sam 1. razred osnovne škole Tina Ujevića u Zagrebu te 3. razred navedene osnovne škole. 1. razred činio je 25 učenika, na satu je sudjelovalo 22 učenika. Dok je 3. razred činio 15 učenika, a na satu je sudjelovalo 12 učenika.

Ciljevi i zadaci istraživanja

Istraživanje se odnosilo na analizu dječjih radova. Zadatak koji sam postavila učenicima odnosio se na crtanje svoje obitelji za objedom/stolom olovkom prema sjećanju. Učenici su radili individualno, svatko za sebe. Cilj istraživanja bio je uočiti razlike u likovnom izražavanju istog motiva (obitelj za stolom), crtanjem olovkom među učenicima prvog i trećeg razreda osnovne škole.

Zadaci istraživanja:

1. Uočiti s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja kakav je likovni izraz djece u prvom razredu.
2. Uočiti s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja kakav je likovni izraz djece u trećem razredu.
3. Uočiti razlike u likovnom izražavanju s obzirom na dob djece
4. Usporediti likovne radove djece prvog i trećeg razreda.

Proces istraživanja

Odabrane razrede uzela sam iz razloga jer lakše mogu uočiti razlike u načinu crtanja s obzirom na njihovu dob. Neke dobivene radove sam i usporedila te potkrijepila pripadajućim obilježjima fazama razvoja dječjeg crteža. Tijekom rada s ta dva razreda naglašavala sam dobru komunikaciju i pozitivnu poticajnu atmosferu kako bi se učenici osjećali motivirano te kako bi što bolje shvatili i razumjeli postavljeni zadatak.

9.1. Nastavni sat u prvome razredu

Ciljevi i zadaci nastavnog sata u prvom razredu

Cilj nastavnog sata u prvome razredu bilo je usvojiti likovne pojmove (točka, tok i karakter crte), upoznati korištenje likovnog materijala (olovka), razvijati divergentno mišljenje i kreativnost, razviti vizualnu percepciju i motoriku. Također, cilj sata bio je uočiti razlikovnost u likovnom izražavanju učenika prvog razreda te uvidjeti kojoj fazi razvoja dječjeg crteža učenici pripadaju.

Uvodni dio sata (priprema)

Na početku sata, u uvodnom dijelu pozdravila sam učenike i predstavila se. S učenicima sam pripremila sav potreban materijal za nastavni sat. Za rad nam je bila potrebna olovka i bijeli papir.

Srednji dio sata (motivacija)

U motivaciji učenicima sam objasnila likovne pojmove i motiv. Za početak sam pomoću prezentacije pokazala učenicima točke. Naglasila sam im da je točka oblik bez i jedne naglašene dimenzije te da jedino možemo reći da je neka točka manja, a neka veća. Učenici su s lakoćom mogli samostalno to zaključiti. Nakon toga promatrali smo na umjetničkom djelu *Camillea Pissarroa: "Sajam svinja", 1886.* kako se zgušnjavanjem i raspršivanjem točaka grade likovi i životinje. Učenicima je bilo zanimljivo doći pokazati gdje sve to vide i uočavaju. Naime, učenici su samostalno uočili da je zgušnjavanjem i raspršivanjem, umjetnik dočarao odnos sjene i svjetla. Zatim sam učenicima prikazala umjetničku reprodukciju *Edvarda Muncha: Krik, 1895.* Na moje pitanje kako je oblikovano ovo umjetničko djelo, svi učenici su se javili i zaključili da je riječ o crtama. Na umjetničkom djelu učenici su pokazivali i govorili kakve crte uočavaju. Naučila sam ih da je riječ o karakteru crte. Isto smo ponovili i na umjetničkom djelu *Tima Bavingtona: Ona, 2003.* Crte po toku uočili smo i na primjerima iz stvarnosti, a to su bili primjeri rijeke i stepenica. Nakon objašnjavanja likovnih pojmova na umjetničkim djelima i primjerima iz stvarnosti slijedilo je objašnjavanje i približavanje motiva učenicima. Učenici nisu znali što se obilježava 15. svibnja, ali ja sam im rastumačila značenje. Govorila sam im kako su Ujedinjeni narodi 15. svibnja proglasili Međunarodnim danom obitelji kako bi upozorili na važnost obitelji i njezinih članova. Učenike sam pitanjima potaknula na razgovor. Učenici su bili vrlo zainteresirani za dijeljenje svojeg iskustva i doživljaja i davali su pozitivne reakcije. Čula sam različite primjere kako provode vrijeme sa svojim roditeljima, što slave, kako pokazuju ljubav i sl. Iznenadila me njihova želja da podijele sa mnom što

rade sa svojom obitelji, jer u trećem razredu nisam doživjela isto. Poticajna pitanja glasila su ovako: *Kako vi iskazujete ljubav i poštovanje prema svojim roditeljima? Kako provodite vrijeme sa svojom obitelji? Tko čini vašu obitelj? Slavite li blagdane, rođendane sa svojim obiteljima? Što se sve događa tijekom takvog događaja? Što pripremate sa svojom obitelji, gdje se obitelj i oko čega se okuplja?* Motivacija je, prema mojem mišljenju, zaintrigirala učenike za zadatak. S obzirom na javljanje, razumijevanje pojmova smatram da sam učenicima uspjela približiti motiv na njima razumljiv način. Nakon razgovora potaknula sam učenike na zamišljanje jednog događaja (proslava rođendana, blagdana ili možda nekog posebnog dana za njihovu obitelj). Trebali su zamisliti obitelj oko svečanog stola i likovno se izraziti. Na prezentaciji sam im pokazala dvije poticajne fotografije koje pokazuju kako mogu postaviti stol i obitelj na papiru.

Najava zadatka i realizacija

Nakon toga slijedila je najava zadatka sadržana u jednoj rečenici: *„Naš današnji zadatak je olovkom nacrtati svoju obitelj za stolom različitim crtama prema toku i karakteru“*. Učenike sam tijekom realizacije zadatka obilazila, pomagala po potrebi i davala upute ako je bilo potrebno. Najčešća pitanja tijekom realizacije je bilo: *„Koliko članova smiju prikazati?, Moraju li i oni biti na crtežu?, Ako imam dvije obitelji koju da prikažem?“* i sl. Gledajući kako crtaju i prikazuju svoju obitelj koristeći naučene likovne pojmove zaključila sam da su shvatili koji je zadatak.

Završni dio sata (analiza i vrednovanje)

Kada su učenici završili svoje radove, slijedio je završni dio sata, analiza i vrednovanje. Proveli smo kratku analizu učeničkih radova. Radove smo postavili na ploču. Učenici su formirali polukrug u blizini ploče kako bi svi pregledno vidjeli radove. Pitanjima sam ih potaknula na zajednički rad. Postavljena pitanja za analizu glasila su: pitanja su: *„Kojim smo se zadatkom danas bavili?“*, *„Jesu li svi učenici ispunili današnji zadatak?“*, *„Misliš li da je netko mogao bolje ispuniti zadatak? Zašto?“*, *„Primjećujemo li na nekim radovima današnje pojmove koje smo naučili (tok i karakter crte)“*, *„Smatrate li neke radove osobito maštovitima?“*, *„Uočavate li sličnosti među nekim radovima ili sličnosti radova s motivom ili reprodukcijom?“*. Postavljena pitanja trebaju biti u skladu s mogućnostima i dobi učenika. Učenici su davali jasne i konkretne odgovore. Odgovarali su punom rečenicom te su znali sa sigurnošću pokazati likovne pojmove na radovima. Zanimljivo je da su znali pokazati i objasniti koji rad je mogao nešto bolje napraviti/ispraviti. Neki od mogućih odgovora bili su: bolje postaviti stol na papiru, upotrijebiti više crta po toku/karakteru i dr. Na kraju smo sakupili radove i pospremili radna mjesta.

9.2. Nastavni sat u trećem razredu

Ciljevi i zadaci nastavnog sata u trećem razredu

Cilj nastavnog sata u trećem razredu bio je usvojiti i razumjeti likovne pojmove (obrisne i gradbene crte), ponoviti postupak korištenja likovnog materijala (olovka), razviti motoričku spretnost, kreativnost i originalnost, uvježbati sposobnost divergentnog mišljenja, razviti sposobnost i urednost, razviti argumentirano vrednovanje radova te razviti pozitivan odnos prema radu. Također, cilj sata bio je uočiti razlikovnost u likovnom izražavanju učenika trećeg razreda te uvidjeti kojoj fazi razvoja dječjeg crteža učenici pripadaju.

Uvodni dio sata (priprema)

Na početku sata pozdravila sam učenike i predstavila se. U uvodnom dijelu sata s učenicima sam pripremila potreban materijal za rad. Za nastavni sat bila nam je potrebna olovka i bijeli papir.

Srednji dio (motivacija)

Nakon toga slijedila je motivacija (srednji dio). Učenicima sam na prezentaciji pokazala dva crteža drveta (jedan crtež načinjen obrisnim, a drugi gradbenim crtama). Učenici su samostalno uočili koji je rad detaljniji te na kojem su radu korištene obrisne, a na kojem gradbene linije. Potaknula sam ih pitanjima: „Koja je razlika između ova dva crteža? Koji crtež je „detaljniji“? Koji od ova dva crteža prikazuje samo obris/granicu drveta? Koji crtež gradi crtu po crtu i tako čini drvo? Što mislite kako bismo nazvali crte kojima dobijemo obris predmeta kojeg crtamo? A kako zove crte koje grade crtež crtu po crtu, odnosno iznutra prema van?“. Učenici su davali konkretne, jasne i potpune odgovore. Moglo se uočiti da dobro barataju tim pojmovima. Učenicima sam govorila da se radi o crtama po značenju. Zatim smo ih detaljno objasnili i pokušali uočiti na umjetničkim djelima. Tumačila sam da obrisnim crtama dobijemo obris predmeta kojeg crtamo. Na prezentaciji sam pokazala nekoliko crteža nastalih obrisnim crtama. Gradbene crte grade crtež iznutra prema van. Na prezentaciji sam pokazala crteže nastale dodavanjem crta iznutra, dakle gradbenim crtama. Također, učenicima sam pokazala fotografije prirode i životinja te ih upitala gdje u prirodi možemo vidjeti gradbene crte. Zatim smo teoriju potkrijepili i umjetničkim djelima. Učenicima sam prikazala reprodukciju Henria Matissea: „Dama naglavačke“ te su učenici govorili gdje uočavaju obrisne crte. Zatim su promatrali reprodukciju Vincenta Van Gogha: „Čempres“ te su učenici govorili i pokazali gdje uočavaju gradbene crte. Da bih dodatno bila sigurna da učenici znaju jasnu razliku između obrisnih i gradbenih crta, učenicima sam na prezentaciji prikazala crteže načinjene obrisnim i

gradbenim crtama te su oni morali odgonetnuti kojim crtama je koji crtež načinjen. Nakon objašnjavanja likovnih pojmova, slijedio je motiv. Motiv je bio isti kao i u prvome razredu. Učenike sam s jednakim pitanjima potaknula na razgovor o obitelji. Činilo mi se da su učenici trećeg razreda malo manje bili zainteresirani u odnosu na prvi razred. Njih sam morala dodatno poticati pitanjima na razgovor. Njima možda nisam uspjela približiti motiv na zanimljiv način kao učenicima u prvome razredu koji su sa žarom dijelili svoja pozitivna iskustva. Dok su se učenici prvoga razreda borili da ih prozovem kako bi rekli svoje doživljaje, učenike trećeg razreda sam morala prozivati kako bi čuli neke zanimljivosti iz njihove obitelji. Na kraju smo ipak dobili odgovore kako oni provode vrijeme sa svojom obitelji, kako pokazuju ljubav i poštovanje te kako slave neke blagdane, događaje, rođendane i sl.

Završni dio sata (analiza i vrednovanje)

Nakon razgovora slijedila je najava zadatka satkana u jednoj rečenici: „*Naš današnji zadatak je da olovkom nacrtamo svoju obitelj za stolom, tj. da gradbenim crtama i obrisnim crtama prikažemo detalje*“. Tijekom realizacije sam obilazila učenike, davala im dodatne upute i pomagala po potrebi. Dok su učenici crtali, postavljali su pitanja. Po završetku rada postavili smo radove na ploču. Proveli smo kratku analizu s poticajnim pitanjima: „*Kojim smo se zadatkom danas bavili?*“, „*Jesu li svi učenici ispunili današnji zadatak?*“, „*Misliš li da je netko mogao bolje ispuniti zadatak? Zašto?*“, „*Primjećujemo li na nekim radovima današnje pojmove koje smo naučili (obrisne i gradbene crte)?*“, „*Smatrate li neke radove osobito maštovitima?*“, „*Uočavate li sličnosti među nekim radovima ili sličnosti radova s motivom ili reprodukcijom?*“. Učenici su objašnjavali, davali jasne odgovore, svi su sudjelovali u raspravi, znali su pokazati ono što govore na radovima.

9.3. *Analiza dječjih radova*

Nakon što sam održala nastavne sate u svrhe diplomskog rada, izdvojila sam nekoliko njih koje sam analizirala prema obilježjima razvojnih faza dječjeg crteža. Također, napravila sam usporedbu između nekih likovnih radova učenika 1. razreda i učenika 3. razreda. Sa sigurnošću se moglo odrediti kojoj razvojnoj fazi dječjeg crteža učenici pripadaju te se vidjela jasna razlika između crteža učenika trećeg i prvog razreda. Za potrebe diplomskog rada uzela sam po dvanaest radova iz svakog razreda.

9.4. Analiza radova s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja tj. kakav je likovni izraz djece u trećem razredu

Crtež 1. M.S. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Promatrajući dječji rad primjećujem da je učenici rub papira označilo liniju tla. Kod prikaza ljudskog lika uočavam primjenu i profila lika što je prema Grgurić i Jakubinu prisutno još od 5. godine života. (crtež 6.). Također na radu je vidljiva vizualna objektivnost u prikazu životnih sadržaja. Dijete samostalno pronalazi svoje rješenje u prikazu obitelji za stolom. Kod likova postavljenih na čelo stola uočljiv je i pokret (ljudi jedu, u rukama drže pribor za jelo) (crtež 11.). Prema Boduliću (1982) pokret je jedno od bitnijih obilježja ove faze. Na crtežu je prisutna i karakterizacija, točno se zna koji lik predstavlja žensku osobu, a koji lik predstavlja mušku osobu (crtež 2.). Transparentni prikaz nije primijenjen na likovnom crtežu. Naime, crtež je pomalo proporcijски neusklađen. Odnos ljudskih likova i stola nije dobro postavljen. Naime, na ovom radu prvo što je uočljivo je svečani stol prikazan bogatom hranom. Likovi su puno manji u odnosu na njega. Lice je vrlo jednostavno nacrtano, oči su prikazane točkom, dok usta linijom zbog koje se doimaju da su nasmiješena. Važno je naglasiti da je dijete upotrijebilo zadane likovne pojmove, a to su obrisne crte i gradbene crte (stolice, kosa, hrana). Nacrtani oblici su prikazani dvostrukom linijom što daje dojam volumena. Na crtežu se jasno može uočiti da ovu obitelj čine roditelji i dijete. Raspoznaje se po dužini kose i veličini tko je majka, otac i dijete. Likovi su postavljeni svatko na svojem kraju stola. Na crtežu nije uočljivo da obitelj slavi poseban dan, rođendan ili blagdan. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 45. Crtež 1. M.S. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 2. J.C. (9. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Analizirajući likovni rad djevojčice uočila sam pojavu šablona. Prema Belamariću (1986) i Huzjaku (2008) karakterističan prikaz nosa je u obliku slova „L“ te prikaz trepavica koje simboliziraju ženske osobe klasičan su prikaz šablone. Kao i u prethodnom radu (crtež 1.), rub papira simbolizira liniju tla. Rad je u odnosu na crtež 1. siromašno prikazan detaljima. Ljudski likovi pogledavaju u lijevom smjeru, nemaju prikazane ruke te su svi na sličan način nacrtani. Oči figura su okruglastog oblika (crtež 7.). Figure se razlikuju po dužini kose, muškim osobama je kosa kratka, dok je ženskim osobama kosa duža. Učenica usta prikazuje linijom koja nam ukazuje da su osobe sretne, smiju se. Odjeća svakog lika je drugačije napravljena, razlikuje se. Neka odjeća na sebi ima crte, neka točkice,

neka je jednobojna i sl. Likovi su nacrtani jedan do drugoga pa možemo pretpostaviti da tako i u stvarnosti sjede jedan u blizini drugoga (slično crtežu 7.). Stol je također osiromašen i plošno nacrtan. Također, velik dio papira nije iskorišten. Transparentnost nije prisutna. Učenica je primijenila naučene likovne pojmove, a to su obrisne linije figura i stola te gradbene crte uočljive na kosi i odjeći. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 46. Crtež 2. J.C. (9. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 3. L.B (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Na ovom crtežu svakako u izražaj dolazi stol i hrana na njemu. Dijete je pridodalo veću važnost tome nego prikazu ljudskih likova. Jedino što je znatno uvećano kod likova su njihove ruke kojima uzimaju hranu sa stola. Takav način crtanja zovemo emotivnom proporcijom. Oni dijelovi koji su djetetu važniji, nacrtani su uvećano. Svakako uočljive su i obrisne i gradivne crte (stolica, hrana, kosa). Osim toga dolazi i do prevaljivanja likova u ravninu papira (crtež 18.), ali i do poliperspektive. Na crtežu primjećujem različite kutove gledanja. Grgurić i Jakubin (1996) tvrde da kada se likovi pojavljuju gledani odozgo, frontalno ili sa strane riječ je o poliperspektivi. Članove obitelji teže je za raspoznati. Možemo pretpostaviti po dužini kose tko je osoba prema spolu, ali drugačije raspoznavanje je otežano. Jedino što bi se možda moglo raspoznati da je na čelu stola otac. To je moguće jer se inače gleda oca kao glavu obitelji pa ga dijete možda crta i na čelu stola. Odjeća likova je jednostavno napravljena, kao da je jednoboja, nema detalja na njoj (crtež 9.). Figure su jednako raspoređene oko stola (crtež 18.) Odnos proporcija nije baš ostvaren. Također, uočavam i poneku šablonu (trepavice na očima) (crtež 2.). Inače, žene imaju podosta duge trepavice jer koriste maskare ili često znaju biti i umjetne. Dijete zato vjerojatno asociira da žene trebaju i na crtežu imati duže i veće trepavice u odnosu na muškarce. Niti na jednom crtežu nije uočljivo da muške osobe imaju trepavice. Primjećujem i izmjenu mekih i tvrdih linija. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 47. Crtež 3. L.B (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 4. V.K (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Ono što je odmah uočljivo na ovom crtežu je horizontala stola. Djevojčica se vrlo fokusirala na detalje. Primjećujem bogate detalje stola s hranom te detalje na stolicama. Ovdje se dijete koristilo gradbenim crtama. Transparentnost nije prisutna na radu, dok prema Grgurić i Jakubin (1996) dijete vrlo često transparentnost primjenjuje u ovoj fazi. Likovi na radu su dobro postavljeni. Prikaz kao da gledamo od naprijed pa su na taj način neki likovi okrenuti leđima, a nekima vidimo i lica. Lica su jednostavno prikazana s dvjema točkicama kao oči i linijom za usta. Karakterizacija je prisutna.

Uočavam karakterizaciju prema dužini kose figura. Može se jednostavno uočiti spol osobe. Također djevojčica nam je nacrtala vrlo sretan događaj, a to je proslava rođendana. Emociju koju nam ovaj crtež prenosi je radosna što vidimo po izrazima lica figura (crtež 7.). Također, kod figura je uočljiv i pokret (crtež 1.). Odjeća figura nije znatno razrađena. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 48. Crtež 4. V.K (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 5. M. T. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Učenikov crtež je prikazan u dosta umanjenom prikazu. Najviše je vidljiva bjelina neiskorištenog papira. Dijete je nastojalo nacrtati crtež s bočne strane. Tijelo je prikazano gledano kao s boka, ali lice je nacrtano kao gledano od naprijed. Lica likova nisu razrađena. Oči su prikazane točkicama, a usta linijom. Uočljiv je volumen udova i dijelova stola. Odjeća figura razrađena je gradbenim crtama (crtež 6.). Prema dužini kose uočljivo je tko je ženska, a tko je muška osoba. Na stolu je prepoznatljiv pribor za jelo, hranu dijete nije nacrtalo. Likovi su i skladno raspoređeni za stolom, jedan pored drugog i jedan nasuprot drugom. Na crtežu se ne vidi da obitelj slavi nekakav specifični događaj. Također, na ovom je radu prisutna transparentnost (crtež 3.). Proporcijski je rad dobro napravljen. Crtež s obzirom na navedene detalje pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 49. Crtež 5. M. T. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 6. V.M. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Primjećujem da je crtež učenika „osjenčan“ olovkom. Transparentnost predmeta/likova nije prisutna. Obitelj je prikaza tijekom jednog objeda. Likovi koji se nalaze na čelu stola prikazani su iz profila (crtež 1.), dok su ostala dva ljudska lika prikazana od naprijed. Proporcije likova su skladne u odnosu na stol. Karakterizacija likova je primjetljiva. Prema dužini kose uočljivo je tko je ženska osoba, a tko je muška osoba. Odjeća likova je razrađena gradbenim linijama (crtež 5.). Možemo pretpostaviti da su na čelu stola nacrtani majka i otac, dok sa strane vidimo brata i sestru. Lica likova su jednostavno razrađena. Usta su prikazana linijom dok oči točkom (crtež 5.). Može se zamijetiti da jedna figura ima nos u obliku trokuta. Rub papira djetetu označava liniju tla (crtež 2.). Odnos cjeline i detalja je ujednačen (crtež 7.). Učenik je također primijenio likovne pojmove (obrisne i gradbene crte). Primjećujem i izmjenu mekih i tvrdih linija (crtež 8.). Dijete sigurno i hrabro povlači crte. Crtež je plošno nacrtan. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

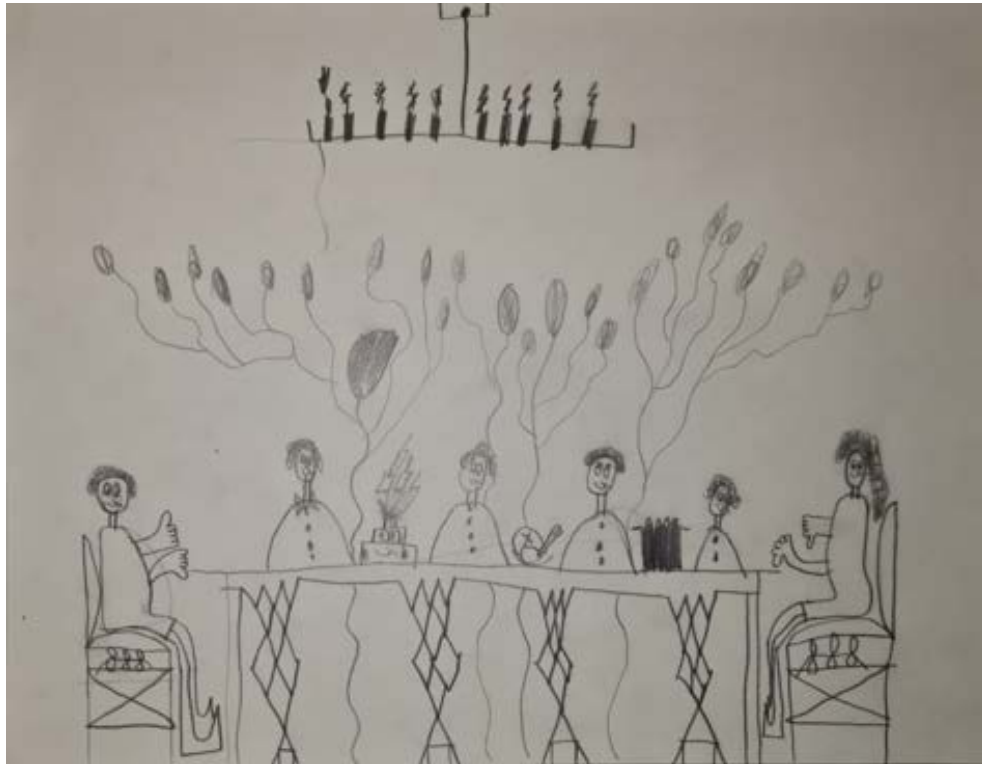

Slika 50. Crtež 6. V.M. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 7. J. V. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Crtež je zanimljivo nacrtan i osmišljen. Učenik je dobro postavio stol i ljudske likove oko njega. Vjerojatno je prikazana proslava rođendana, s obzirom na nacrtane balone i tortu. Također se pobrinuo i da prostor iznad stola ne ostane neispunjen. Svi ljudski likovi imaju isto nacrtane oči, okruglastog oblika (slično crtežu 2.). Dijete je neke likove nastojalo napraviti iz profila (crtež 1. i crtež 6.), no lica kao da im gledamo od naprijed. Prisutan je i utjecaj šablone (oblik usta kojeg imaju svi likovi prema Huzjaku (2008)). Učenik je na identičan način napravio tijela likova. Tijela su također zadebljanog oblika što daje privid volumena. Odjeća je nekih likova nacrtana tako da vidimo dugmad i kod jednog lika i leptir mašnu kao detalj. Prema Grgurić i Jakubin (1996) rub papira je djetetu označavalo liniju tla (crtež 6.). Odnos detalja i cjeline je usklađen kao i proporcije tijela (crtež

9.). Na crtežu se prema kosi uočava koja je ženska, a koja muška osoba. Na crtežu uočavam upotrebu tvrdih linija (crtež 3.). Crtež prenosi jednu ugodnu slavljeničku atmosferu (crtež 4.). Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

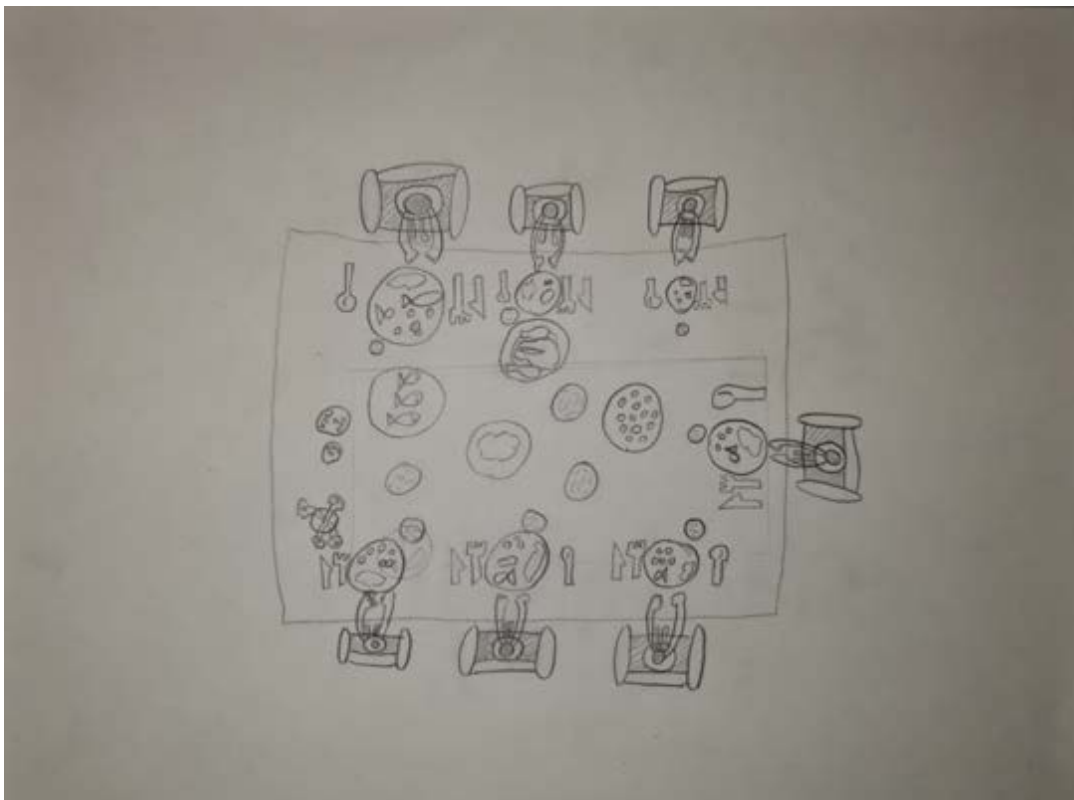

Slika 51. Crtež 7. J. V. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 8. T. K. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Djevojčica je crtež nacrtala gledano odozgo, iz ptičje perspektive (crtež 19.). Odnos ljudskih likova i stola nije u skladu. Stol je u odnosu na likove puno veći i stoga pada u veći plan (crtež 19.). Dijete se također osvrnulo na prikaz detalja na stolu (hranu). Likovima su ruke prikazane znatno veće u odnosu na tijelo, što nazivamo emotivnom proporcijom. Likovi su dosta jednostavno nacrtani, čine ih glava, ruke i noge. Nemaju prikazanu kosu niti tijelo. Dijete je vrlo vjerojatno nacrtalo veće ruke jer

su one važne dok jedemo. Prema Grgurić i Jakubin (1996) znatno uvećavanje dijelova tijela/predmeta zovemo emotivnom proporcijom. Kompozicija je naime dobro postavljena (sredina papira) (crtež 18.). U prikazu likova kako sjede na stolici uočavam transparentnost (crtež 5.). Stol je podosta plošno nacrtan. Primjećujem i izmjenu mekih i tvrdih linija (crtež 6.). Također, učenica je primijenila likovne pojmove (obrisne i gradbene crte). Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

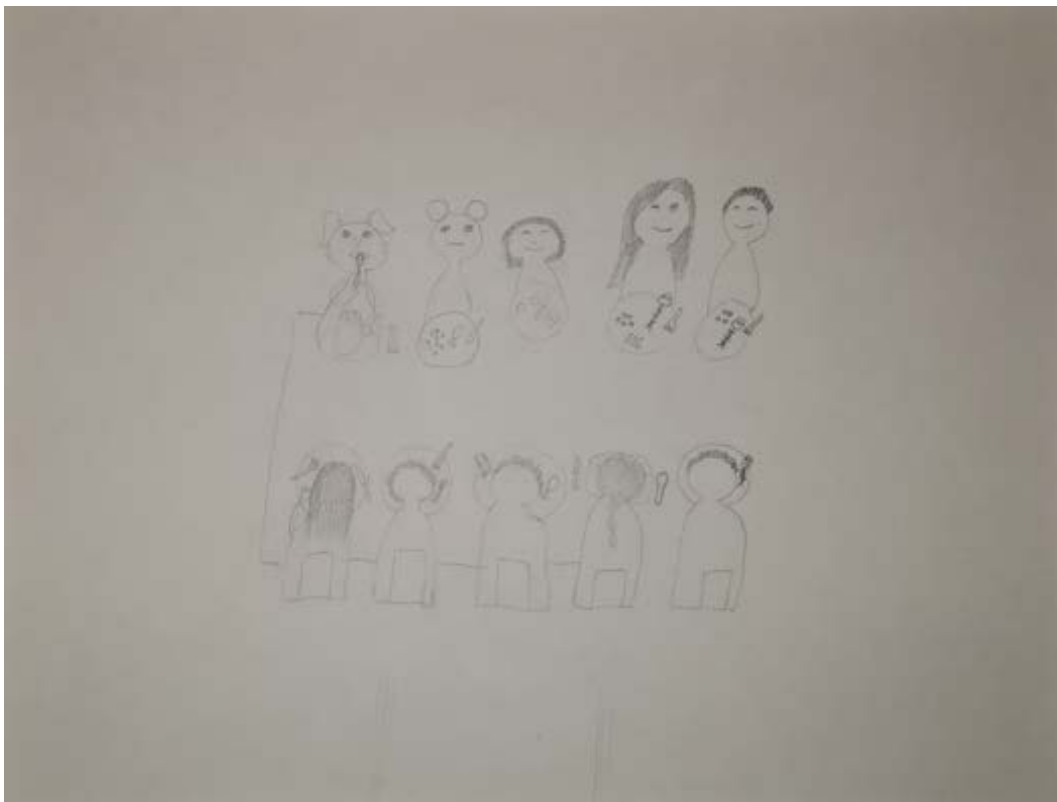

Slika 52. Crtež 8. T. K. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 9. P. F. (9. god.), „Moja Obitelj za stolom“, olovka

Učenica je dobro kompozicijski smjestila prikaz. Pojedini likovi okrenuti su leđima, dok nekima vidimo lice (gledani od naprijed). Utjecaj šablona je prisutan (usta, oči, trepavice). Na crtežu je prikazan i pokret (ruke drže pribor za jelo) (crtež 1.) . Učenica je nekim ljudskim likovima nacrtala

ruke dok nekima nije. Tijela likova napravljena su na identičan način, zadebljanog su oblika (slično crtežu 7.). Karakterizacija likova je uočljiva prema kosi i trepavicama. Odjeća nije razrađena (crtež 3.). Neki likovi imaju zanimljivo nacrtanu kosu. Pretpostavljamo da ženski lik u gornjem redu ima svezanu kosu kako bi rekli u razgovornom stilu u „kečke“, dok djevojčica pored nje kao da ima uši na glavi. Možemo pretpostaviti da je to neki ukras za glavu ili je jednostavno kosa na taj način zavezana. Likovi su lijepo raspoređeni jedan pored drugoga (slično crtežu 7.). Likova je dosta nacrtano pa možemo pretpostaviti da je ova obitelj velika te da se svi zajedno okupljaju. Učenica se potrudila i oko detalja na stolu (hrana). Na kosi su izražene gradbene crte. Crtež je proporcijски usklađen. No, crtež se pomalo doima nedovršenim. Odnos cjeline i detalja je ostvaren. Primjećujem da je učenica pretežito upotrebljavala meke linije. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 53. Crtež 9. P. F. (9. god.), „Moja Obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 10. A. Š. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Učenica je nastojala napraviti svoju obitelj tako da nekim likovima vidimo leđa, a nekima lica. No, lica su prekrivena kosom. Pretpostavljam da je namjera bila napraviti obitelj gledanu odozgo pa je zbog toga na taj način prikazana kosa. U prvi plan naime dolazi stol i hrana na njemu (crtež 18. i 3.). Odnos veličina oblika nije usklađen, likovima su ruke uvećane i produžene, usmjerene prema tanjurima (crtež 3.). Nekim ljudskim likovima ne vidimo ništa osim ruku koje „proviruju“ iz stolice. Odjeća likova je zanimljivo razrađena gradbenim linijama (crtež 5. i 6.). Crtež nije najbolje kompozicijski smješten (crtež 12.). Učenica je primijenila naučene likovne pojmove (obrisne i gradivne crte). Primjećujem i izmjenu mekih i tvrdih linija. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 54. Crtež 10. A. Š. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

9.5. *Analiza dječjih radova s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja tj. kakav je likovni izraz djece u prvom razredu*

Crtež 11. R.T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Učenik je dobro smjestio obitelj za stolom na papiru. Figure imaju nacrtano tijelo, ali ruke nemaju prste. Kod nekih likova uočljiv je i pokret, što je obilježje faze intelektualnog realizma. Prema kosi može se uočiti koja je osoba ženska, a koja muška. Noge su naznačene dvostrukom linijom. Dijete je u ovoj svojoj fazi uspjelo uskladiti proporcije te nema prisutnosti transparentnosti oblika. Također, primjećujem izduživanje nogu likova. Dobro je za zamijetiti da je učenik pokušao jednog lika napraviti iz profila (crtež 22.) kao da ga gledamo s bočne strane. Figure su zanimljivo raspoređene, imamo dvije figure na čelu stola i četiri koje gledaju jedna nasuprot druge. Uočavam i utjecaj šablona (oči, trepavice, nos). Odjeća likova je nacrtana na način da svatko ima majicu kratkih rukava. Crtež je plošno nacrtan. Sve figure imaju nacrtane oči kao zakrivljenu crtu, doima se kao da im se „oči smiju“ (crtež 12. i 14.), tome još pridonose i nasmiješena usta (prikazana linijom). Time nam crtež prenosi jednu pozitivnu atmosferu. S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima.

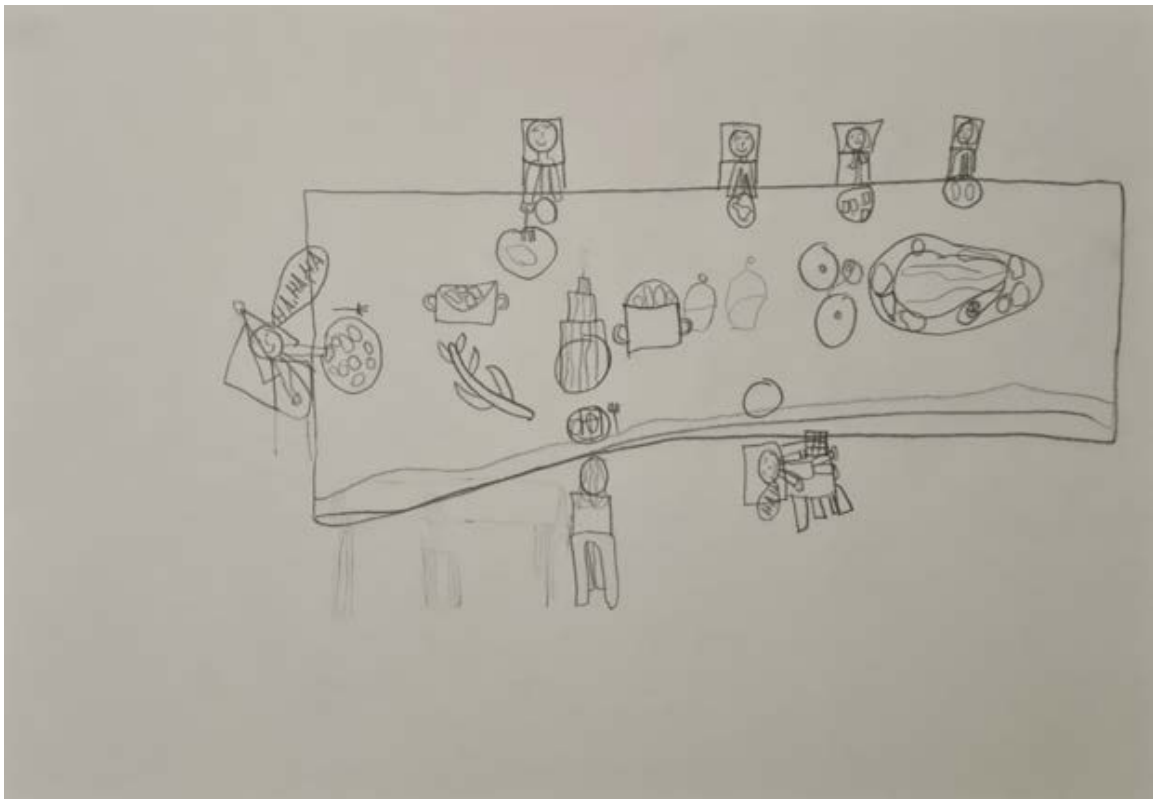

Slika 55. Crtež 11. R.T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 12. M. P. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Ovaj rad me uvelike podsjeća na jedno obilježje faze intelektualnog realizma, iako bi dijete po svojoj dobi trebalo crtati s obilježjima faze izražavanja složenim simbolima. Prvo što primjećujem je poliperspektiva (crtež 3.). Učenica se izražavala istodobno sa svih strana. Vidimo likove gledane odozgo, s leđa. Naime, neki likovi kao da su prevaljeni u ravnini papira (crtež 18. i 3.). Odnos likova i samoga stola nije baš usklađen. Ljudske figure su puno manje u odnosu na stol (crtež 19.). Također uočena je i transparentnost oblika. Figure imaju zadebljane udove i kosu po kojoj raspoznavamo stol likova. Atmosfera za stolom je vrlo vjerojatno ugodna i komična s obzirom da je dijete napisalo natpise „ha, ha, ha“. Sva lica figura nacrtana su kao da se smiju, oči su prikazane zakrivljenom

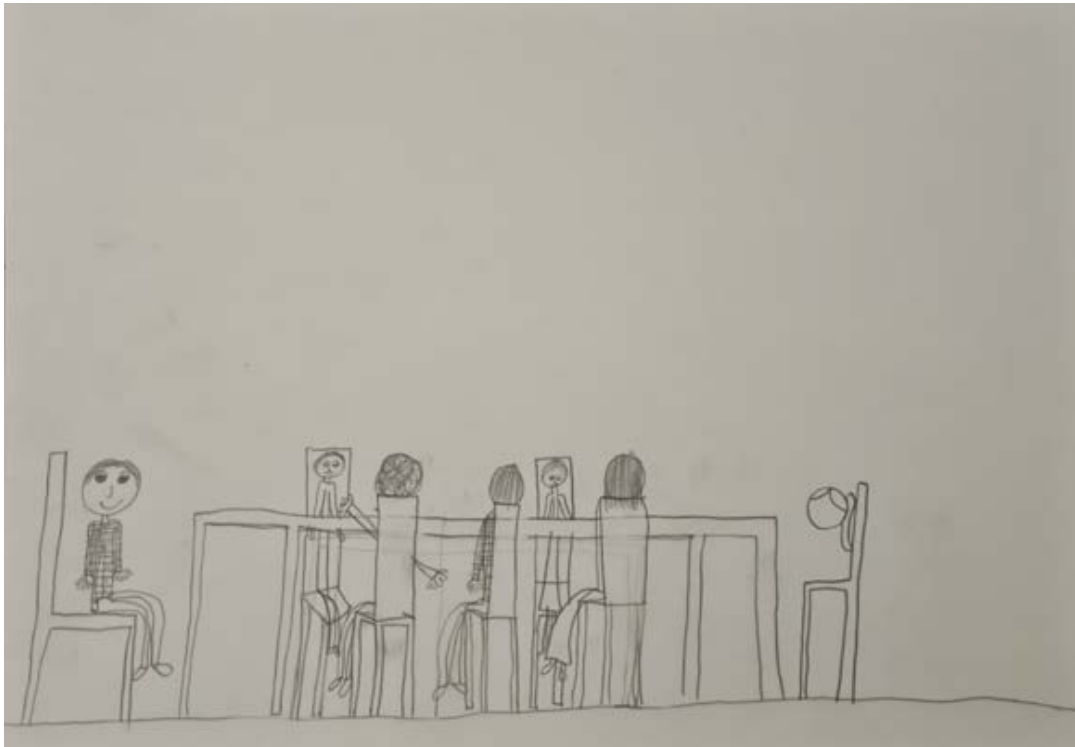
linijom (crtež 11.). Na jednoj figuri uočena je slavljenička kapica, pa možemo pretpostaviti da se radi o proslavi rođendana. Također imamo utjecaj šablona (nos u obliku crtice). Pozicija stola nije najbolje postavljena na papiru. S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 56. Crtež 12. M. P. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 13. I. Š. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Na crtežu je uočljiva linija tla podignuta s ruba papira (crtež 22.). Figure ne lete u zraku, te su nacrtane kao da ih gledamo od naprijed i s leđa. Ljudski likovi imaju udove prikazane dvostrukom linijom (crtež 22.) i kosu koja karakterizira spol osobe. Lica su nacrtana na način da figure imaju okruglaste oči sa zatamnjenom zjenicom (crtež 2., 7. i 15.) te ustima koja su prikazana uz pomoć linije. Na kraju nogu, vidljivo je crtanje obuće (crtež 15.). Nekim figurama odjeća je razrađena gradbenim crtama. Na radu je prikazano šest osoba koje su nacrtane do kraja, te jedna nedovršena. Također, imamo utjecaj jedne šablone koju navodi Huzjak (2008) (nos u obliku slova „L“). Naime, uočljiv je i pokret ruku (crtež 1.). Na nekim dijelovima je vidljiva transparentnost (crtež 22.). Posebno mi se svidjelo na ovom radu način crtanja stolica. Rad zbog toga ne djeluje plošno nacrtan. Rad je nedovršen. S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima.

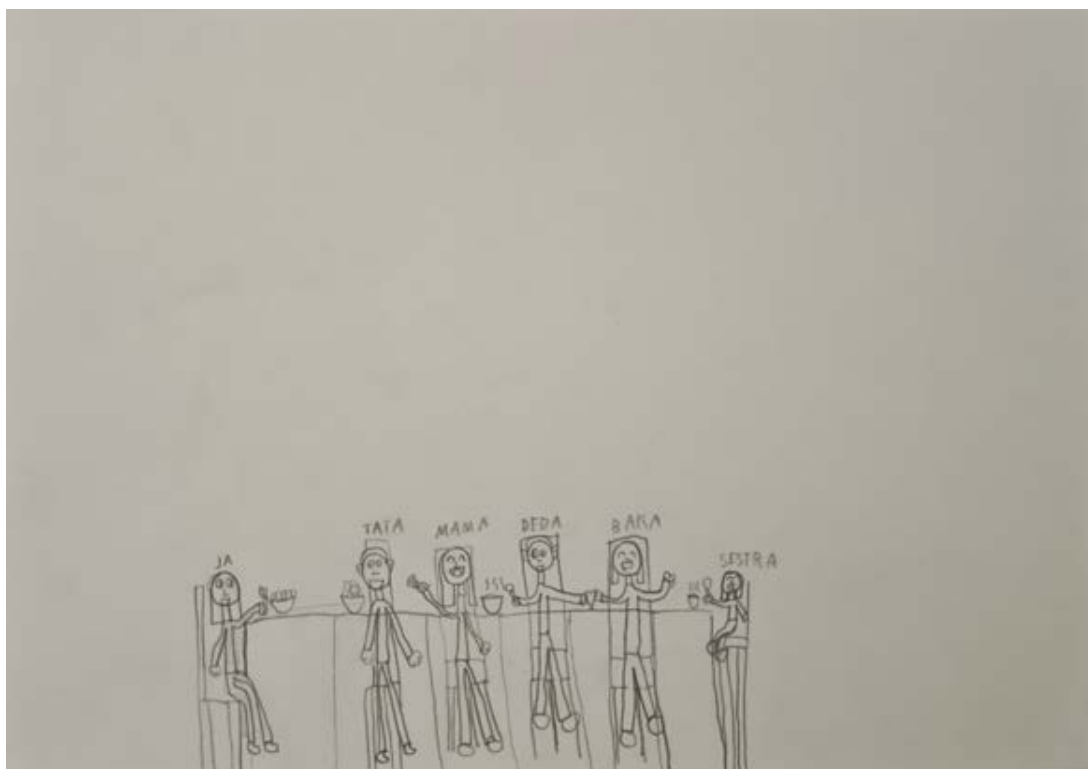

Slika 57. Crtež 13. I. Š. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja

Crtež 14. T. V. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Crtež je transparentno nacrtan (crtež 22.). Uočen je pokret ruku (držanje pribora za jelo) (crtež 4. i 22.). Ovdje je isto primijećen utjecaj šablona (nos, usta, oči). Figure imaju zadebljane udove, prikazane su od naprijed, neki dijelovi tijela su izduženi, na rukama imamo prste, a na nogama nacrtanu obuću. Također, likovi imaju nacrtanu kosu po kojoj se raspoznaje spol osobe. Tijelo figura je na identičan način nacrtano. Dijete je naznačilo slovima tko je tko u obitelji. Zanimljivo je da se po veličini likova razaznaje da je sestra u odnosu na druge članove obitelji izrazito mala. Naime, četiri lika koja bi trebala sjediti jedan do drugog, izgledaju kao da stoje (crtež 22.). Na ovom radu neki likovi imaju nacrtane uši i jezik, dok su oči okruglastog oblika (crtež 15.). Učenica je

primijenila naučene likovne pojmove (tok i karakter crte). S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima.

Slika 58. Crtež 14. T. V. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 15. K. J. (7. godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Učenica je nacrtala na način da sve figure kao da gledamo od naprijed (crtež 21.). Tijela nekih figura kao da su gledana s boka, no lica gledaju prema naprijed. Također, tijela su na identičan način nacrtana. Izdužene su noge i trup, što je prema Grgurić i Jakubin (1996) obilježje faze izražavanja

složenim simbolima. Na liku gdje učenica prikazuje sebe vidimo odjevni predmet suknju. Figure su nacrtane kao da lete u zraku, ne sjede na stolicama. Tijela su ima nacrtana kao da sjede iznad stolice. Tijela su poviše izdužena, udovi su naznačeni dvostrukom linijom, na rukama su nacrtani prsti, dok na nogama obuća (crtež 21.). Učenica nos figura crta na svoj karakterističan način (kao naopako napisano slovo „J“). Po kosi se uočava tko je ženska, a tko je muška osoba. Rub papira označava liniju tla (crtež 22.). Uočljiv je utjecaj šablone. S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima.

Slika 59. Crtež 15. K. J. (7. godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 16. S. M. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Na ovome radu odlično je iskorišten prostor papira. Učenica je kompozicijski dobro smjestila stol i članove svoje obitelji. Proporcijski je crtež dobro usklađen. Uspješno je odrađen i odnos cjeline i detalja. Kod ljudskih likova uočen je pokret ruku (jedenje, držanje čaše) (crtež 1. i 22.). Prisutna je transparentnost oblika (crtež 22. i 19.). Figurama je tijelo izduženo, udovi su prikazani dvostrukom linijom, imaju nacrtanu kosu, prste na rukama kojima broj nije pet (crtež 19.), obuću na nogama (crtež 21.) i kao detalj jedna osoba ima nacrtane i naočale. Grgurić i Jakubin (1996) navode da je to jedan od mogućih detalja u ovoj fazi dječjeg crteža. Ta osoba naime jedina ima lice nacrtano nezadovoljno, dok su ostali likovi nasmijani. S obzirom da članovi obitelji podižu čaše u zrak, čini se da slave nekakav događaj. Utjecaj šablona uočljiv je na licu. Obitelj je nacrtana na način da ju se gleda od naprijed. Linija je podignuta s ruba papira (crtež 13. i 22.). Na radu su uočeni likovni pojmovi (tok i karakter crte). S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima.

Slika 60. Crtež 16. S. M. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

Crtež 17. E. D. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Crtež je odlično kompozicijski smješten na papiru. Učenica je iskoristila cijeli papir za svoj crtež. Proporcije su dobro usklađene kao i odnos cjeline i detalja. Učenica je na stolu, to jest stolnjaku, prikazala zanimljive detalje u obliku cvijeta što je dodatno obogatilo crtež. Figurama je tijelo izduženo, udovi su zadebljani, neke su prikazane iz profila (crtež 11. i 22.), a neke su nacrtane od naprijed. Vrlo je uočljiv i izraz lica likova. Na tren mislimo da su likovi začuđeni, ali vjerojatno je s okruglim ustima učenica htjela prikazati otvorena usta dok osobe jedu. Prema Belamariću (1986)

djeca najčešće zacrnuju takve oblike jer znaju da takvo što označuje otvor unutra. Učenica je nacrtala okrugle oči (crtež 15.), usta i nos. Također, primjećujem i pokret ruku (crtež 1. i 22.). Nekim figurama ruke završavaju prstima, a nekima ne. Također, noge kao da nemaju stopala. Rub papira označava liniju tla (crtež 21.). Rad je plošno nacrtan. Učenica je primijenila i naučene likovne pojmove (tok i karakter crte). S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima.

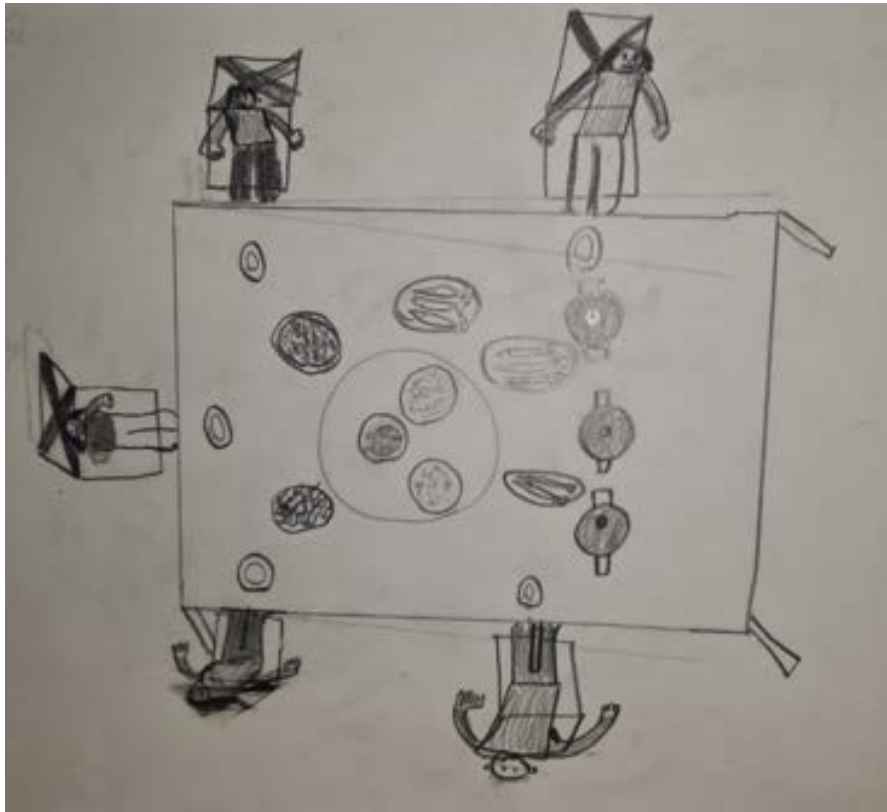
Slika 61. Crtež 17. E. D. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.

9.6. *Razlike u likovnom izražavanju s obzirom na dob djece*

U ovome dijelu analize, uočavam razlike u likovnom izražavanju učenika s obzirom na njihovu dob. Ovi učenički radovi pokazuju poneka obilježja koja nadilaze fazu dječjeg razvoja kojoj bi dijete trebalo pripadati. Isto tako ima i radova koji pokazuju obilježja faze koju je dijete trebalo savladati.

Crtež 18. P. B. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

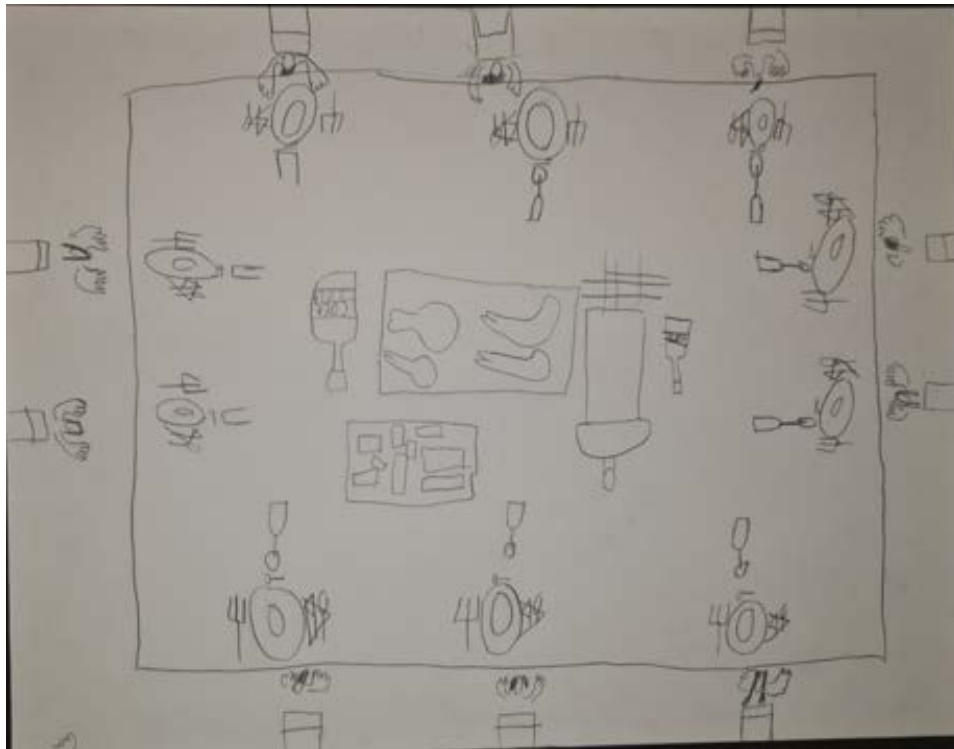
Učenik je pokušao nacrtati svoju obitelj gledanu odozgo, iz ptičje perspektive. Na crtežu je malo teže vidljiva karakterizacija likova. Proporcije su također malo lošije usklađene (odnos stola i likova). Dijete na ovom crtežu ne mari za liniju tla, već crtajući okreće papir kako bi svaki lik imao svoje tlo. Stoga, prema Grgurić i Jakubin (1996) oblici koji su nacrtani čine se prevaljenima. Likovi su prevaljeni u ravninu papira (crtež 3.). Tijela likova su kvadratnog prikazana, što je prema Grgurić i Jakubin (1996) obilježje faze izražavanja složenim simbolima (crtež 14.). Također uočljiva je emotivna proporcija. Dijete stol kao predmet prikazuje znatno većeg. Na dijelu gdje ljudski likovi sjede uočena je transparentnost. Lica figura su jednostavno nacrtana, tako da su oči prikazane pomoću točke, a usta pomoću linije. Likove je malo teže raspoznati, ali ako pogledamo dužinu kose moguće je odrediti tko je osoba prema spolu. Također, likovi su podosta odvojeno nacrtani za stolom. Dijete je primijenilo naučeni likovni sadržaj (obrisne i gradbene crte). Primjećujem i upotrebu tvrdih linija (crtež 7.). Na crtežu kao da se koristilo ravnalo, za prikaz stola. Detalji na stolu (hrana), također se vrlo ističu (crtež 3.). Dijete je svakome članu obitelji nacrtalo tanjur te prepoznatljivu hranu (riba, salata) i tri lonca. Članovi obitelji sjede na stolicama koje su prikazane kvadratno, gledane odozgo. Stoga, ne vidimo dijelove koji drže stolicu uspravno. Stolice su nacrtane u ravnini papira. Crtež pripada fazi intelektualnog realizma.

Slika 62. Crtež 18. P. B. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.

Crtež 19. M. T. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

U fokusu ovog crteža je stol koji je ogroman u odnosu na likove (crtež 18., 3., 10). Stoga, odnos likova i stola nije nimalo usklađen. Učenik se najviše fokusirao na stol, hranu i pribor za jelo. Ljudski likovi su vrlo jednostavno napravljeni, sićušni su, vidi im se samo glava, kosa i uvećane ruke s više ili manje od 5 prstiju (crtež 22.). U ovoj dobi, prema Grgurić i Jakubin (1996), dijete crta točan broj prstiju. No, na ovom radu to nije tako. Također, likove nije lako raspoznati jer su svi na identičan način nacrtani. Dijete one dijelove koji su mu važniji uvećava (emotivna proporcija). Crtež je također plošno nacrtan. Također od naučenih likovnih pojmova primijenjene su samo obrisne crte. Primjećujem upotrebu tvrdih linija (crtež 7.). S obzirom na dob učenika, crtež bi trebao pripadati fazi intelektualnog realizma, ali prema prikazanom, crtež ima elemente faze izražavanja složenim simbolima.

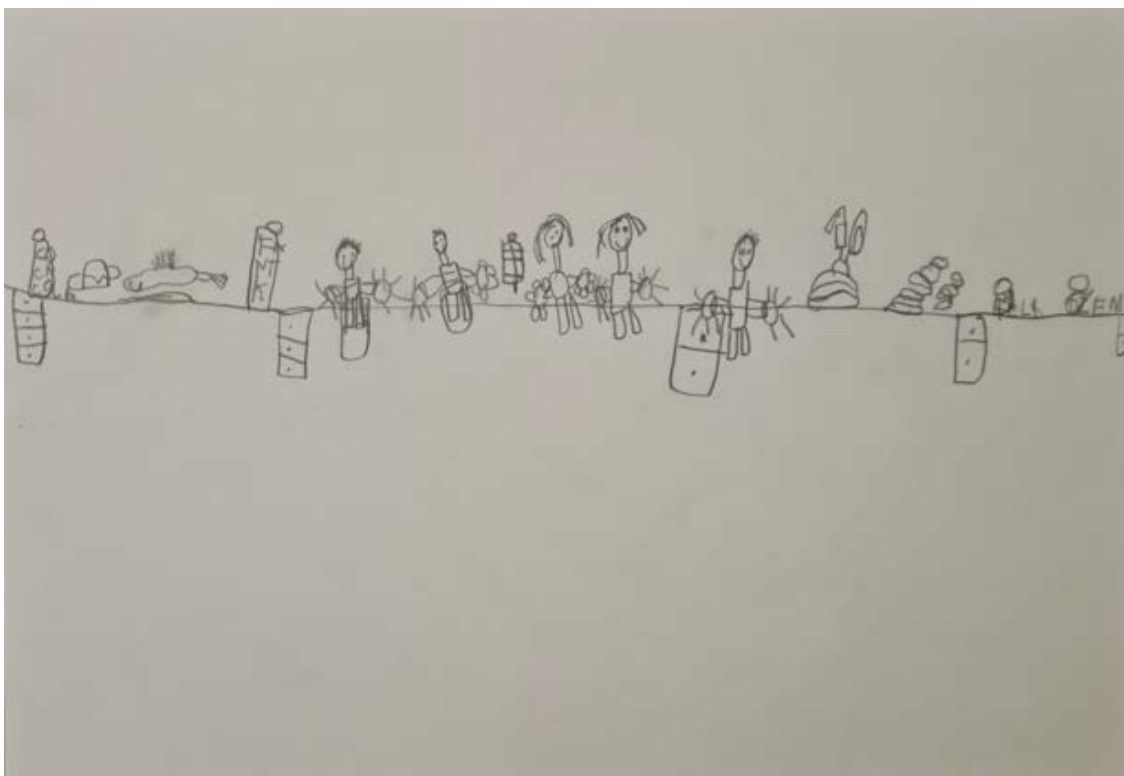

Slika 63. Crtež 19. M. T. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.

Crtež 20. M. R. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Na crtežu se vidi jasna horizontala stola (crtež 4.). Prisutna je transparentnost figura (crtež 5.). Ljudski likovi kao da lete u zraku što nije karakteristično za fazu izražavanja složenim simbolima. Dakle, figure nemaju svoje tlo. Prema dužini kose uočava se spol osobe. Ljudski likovi imaju kvadratno tijelo (crtež 18.) te su okrenuti prema naprijed (obilježje faze izražavanja složenim simbolima). Ruke su nacrtane u obliku kruga iz kojeg vire prsti u obliku crtica (crtež 23.), što je karakteristično za fazu šaranja. Lica su jednostavno nacrtana. Oči su prikazane pomoću točaka, dok su usta prikazana linijom. Udovi su nacrtani dvostrukom linijom, što je prema Grgurić i Jakubin (1996) jedno od karakterističnih obilježja ove faze. Učenik je primijenio naučene likovne pojmove (crte po toku i karakteru). Stol je nacrtan pomoću jedne linije i vidljivim postoljem koje “drži stol“.

Učenik je stol popunio detaljima (hranom). S obzirom na uočene detalje, crtež ima i obilježja faze izražavanja složenim simbolima i faze šaranja.

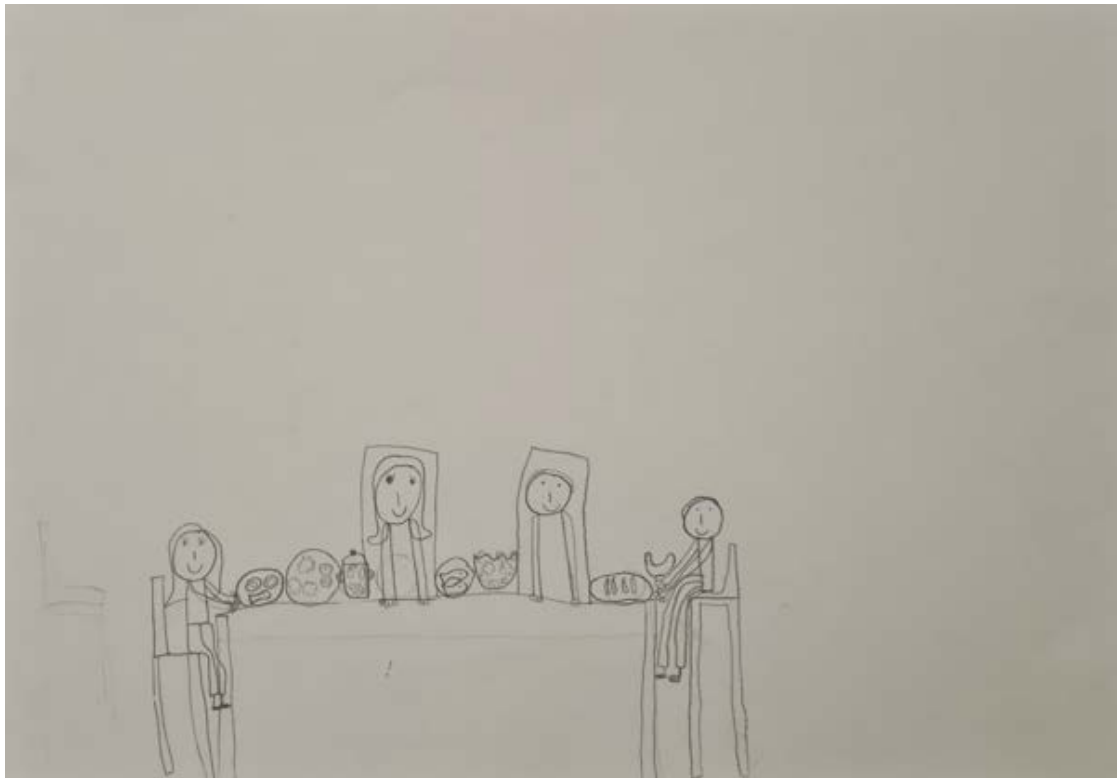

Slika 64. Crtež 20. M. R. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Crtež 21. E. T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Učenica je nacrtala četiri ljudske figure za objednom. Odmah je uočljiv utjecaj šablona (nos prikazan kao crtica, usta prikazana linijom koja ih čini nasmiješenima, te trepavice koje imaju samo ženske osobe). Prisutna je transparentnost oblika (crtež 22.). Također, primjećujem pokret ruku (crtež 22.), što je karakteristično za fazu intelektualnog realizma (crtež 1.). Učenici rub papira označava liniju tla (crtež 15.). Figure ne lete u zraku, nacrtani udovi imaju dvostruke linije (crtež 14.), ruke završavaju s prstima kojima broj nije pet. Prema Grgurić i Jakubin (1996), djeca u ovoj fazi često ljudska tijela

crtaju kvadratno. To uočavamo i na ovome radu (crtež 18.). Na nogama je nacrtana i obuća likova (crtež 18.). Ovdje su likovi zanimljivo nacrtani. Djeca su nacrtana na čelu stola, dok su majka i otac prikazani sa strane pored njih (slično crtežu 22.). Atmosfera se čini ugodnom, svi likovi su nasmiješeni. Hrana na stolu plošno je nacrtana. Učenica je uspjela uskladiti proporcije likova. Sve ljudske figure kao da su okrenute prema naprijed (tijelo prikazano bočno, lica gledaju prema naprijed). Dakle, nema pojave prikaza iz profila. S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima, s ponekim elementima koje obuhvaća faza intelektualnog realizma.

Slika 65. Crtež 21. E. T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.

Crtež 22. N. K. (7.godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Rad je proporcijски usklađen (crtež 11.). Uočljivi su pokreti ruku (držanje pribora za jelo) (crtež 1. i 14.). Također, linija tla podignuta je s ruba papira (crtež 16.). Uočena je transparentnost oblika (crtež 15.). Ljudske figure nacrtane su iz profila (crtež 1.) te kao da ih gledamo od naprijed. Navedeni detalji odgovaraju fazi intelektualnog realizma, dok bi dijete prema svojoj dobi pripadalo fazi izražavanja složenim simbolima. Na radu je uočen blagdan kojeg obitelj slavi, a to je Božić. Dijete nam je nastojalo prenijeti ugodnu blagdansku atmosferu. Prikazalo je kako njegova obitelj objeđuje za Božić. Figure imaju zadebljane udove, kosu, na nogama uočavam zadebljanje, vjerojatno je učenica htjela nacrtati obuću (crtež 15.) i na rukama je neparan broj prstiju (tri) (crtež 15.). Likovi su raspoređeni tako da su dvije osobe na čelu, a druge dvije sa strane pored njih (crtež 15.). Kompozicijski je rad dobro odrađen. S obzirom na uočene detalje, crtež ima obilježja i faze intelektualnog realizma i faze izražavanja složenim simbolima.

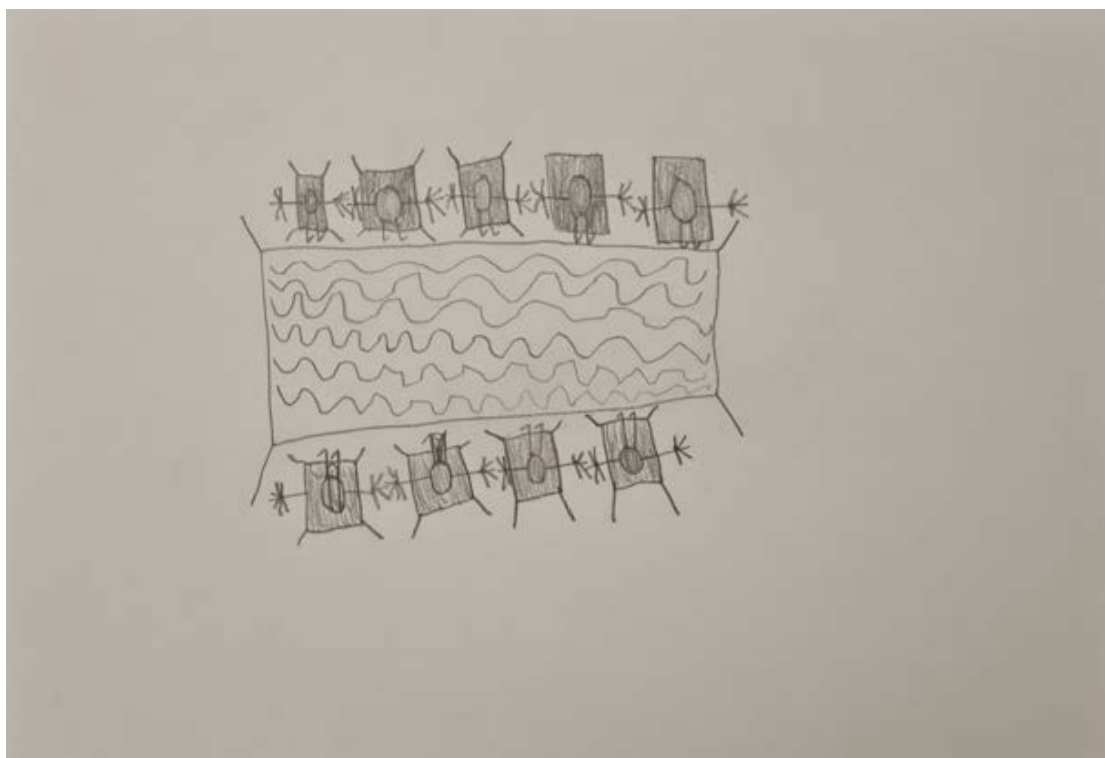

Slika 66. Crtež 22. N. K. (7.godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.

Crtež 23. N. K. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka

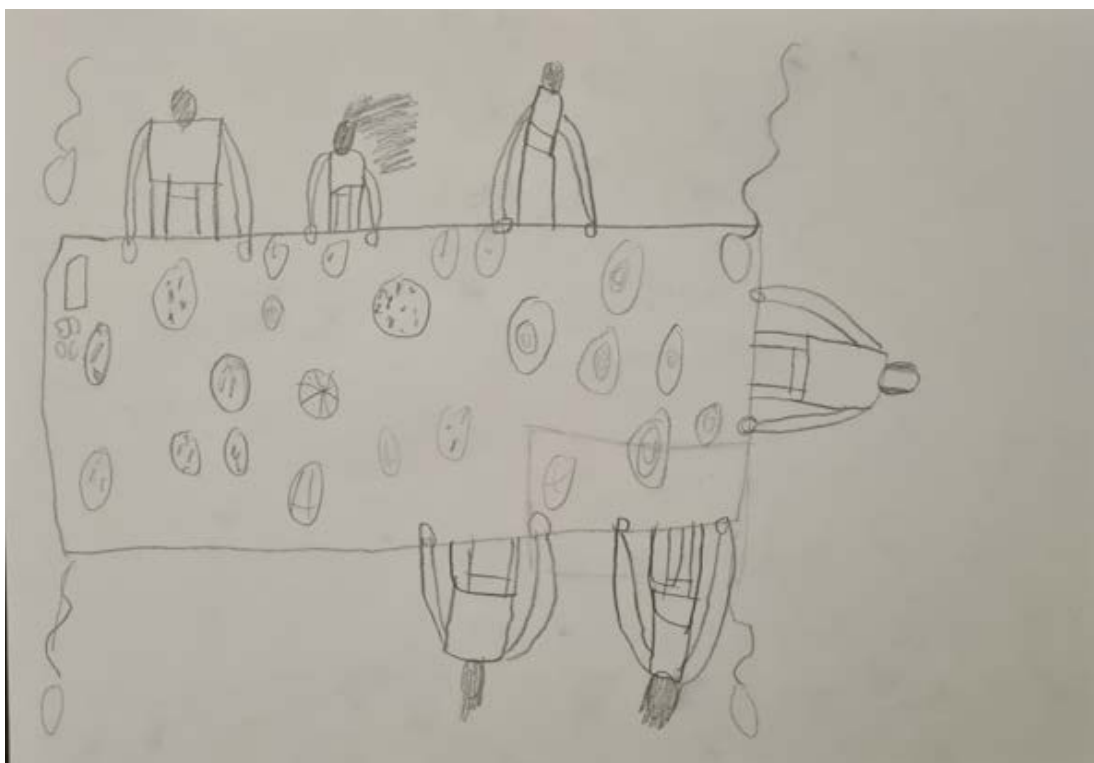
Ovaj crtež se podosta razlikuje od svih ostalih. Vrlo je jednostavno nacrtan bez pretjeranih detalja. Dijete kao da se nalazi u fazi primarnih simbola/fazi šaranja. Figure crta kao prikaz kruga i linijama koje označavaju ruke i noge. Prema Grgurić i Jakubin (1996) krug ovdje označava cjelinu iz kojeg proizlaze linije. Na ravnim linijama (ruke), nastavljaju se kratke crtice koje simboliziraju prste (crtež 20.). Učenik je crtež postavio u sredinu, ujednačio je odnos stola i figura. Stolicu je vrlo jednostavno prikazao. Stolicu predstavlja kvadratni oblik iz kojeg izlaze četiri “noge“ koje stabiliziraju stolicu. Na stolu ne možemo uočiti hranu kao na ostalim radovima. Učenik kao da je prikazao stolnjak ukrašen valovitim linijama. Primijenio je naučene likovne pojmove, a to su tok i karakter crte.

Crtež 23. N. K. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.

Crtež 24. V. B. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka

Crtež je kompozicijski malo lošije postavljen. Figure su kvadratnog oblika s izduženim dijelovima tijela što je prema Grgurić i Jakubin (1996) jedno od značajnih obilježja faze izražavanja složenim simbolima. Ruke ne završavaju crticama (prsti), već krugovima (crtež 20.). Na neki način figure kao da se prevaljuju. Dijete ne mari za liniju tla već dok crta okreće papir kao da svaka figura ima svoje tlo. Stoga se čini kao da su oblici prevaljeni u ravnini papira (crtež 18. i 3.). Ovo je jedno od obilježja faze intelektualnog realizma. Odnos likova i stola dobro je usklađen. Pretpostavljam da je učenik htio nacrtati svoju obitelj za stolom tako da ju gledamo odozgo pošto vidimo glave likova s kosom. Kosa je jednostavno nacrtana, šaranjem. Ne vidimo razrađena lica. Na crtežu se može uočiti tok i karakter crte. S obzirom na uočene detalje, crtež pripada fazi izražavanja složenim simbolima, no uočavamo i obilježja faze intelektualnog realizma.

Slika 67. Crtež 24. V. B. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.

9.7. *Usporedba likovnih radova djece prvog i trećeg razreda*

U ovome dijelu diplomskoga rada, navela sam neke radove učenika prvog i trećeg razreda koji se mogu usporediti. Navedeni radovi imaju dosta sličnosti, ali i razlika te su zbog toga izabrani za usporedbu. Razlike i sličnosti ustanovljene su na temelju dobi učenika i faze dječjeg likovnog izražavanja.

Prvi crtež nacrtalo je dijete koje pohađa treći razred, dok je drugi crtež nacrtalo dijete koje pohađa prvi razred. Oba učenika pokušala su nacrtati likove gledane s bočne strane, iz profila, dok su preostala dva lika nacrtana gledana od naprijed. Na prvome radu uočljivo je da su roditelji na čelu stola, dok na drugome kao da je samo otac na čelu stola dok je s druge strane stola dijete (ako gledamo veličine likova). Figure na oba crteža imaju zadebljane udove to jest prikazane dvostrukom linijom. Ruke figura na prvome radu ne završavaju prstima, dok je to na drugome radu vidljivo (iako broj prstiju nije pet). Karakterizacija je prisutna na oba rada. Prema dužini kose mogu se raspoznati osobe prema spolu. Na drugome radu je uočljiv pokret ruku, dok na prvom crtežu toga nema. Prikaz stola je plošno nacrtan. Odnos cjeline i detalja je ostvaren. Učenici su dobro uskladili proporcije likova. Na prvome crtežu likovi imaju izdužene dijelove tijela što je obilježje faze izražavanja složenim simbolima. Na drugome radu uočavam prisutnost transparentnosti što je vezano za fazu intelektualnog realizma. Također, vidi se razlika i u prikazu stolica. Na prvom crtežu dijete se koristi crtama koje su deblje („obojane“) nacrtane, dok na drugome crtežu dijete koristi dvostruku liniju za prikaz stolice. Na prvome crtežu rub papira označava liniju tla, dok je na drugome crtežu linija tla podignuta s ruba papira. Na drugome crtežu, vidimo i što obitelj slavi, to jest koji blagdan (Božić). Prema navedenom, učenik je prvoga razreda na neki način, s obzirom na svoju dob, uspješnije riješio zadatak te njegov crtež sadržava i obilježja naprednije faze.

Slika 68. Crtež 25. V.M. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika V.M. trećeg razreda i učenika N.K. prvog razreda.

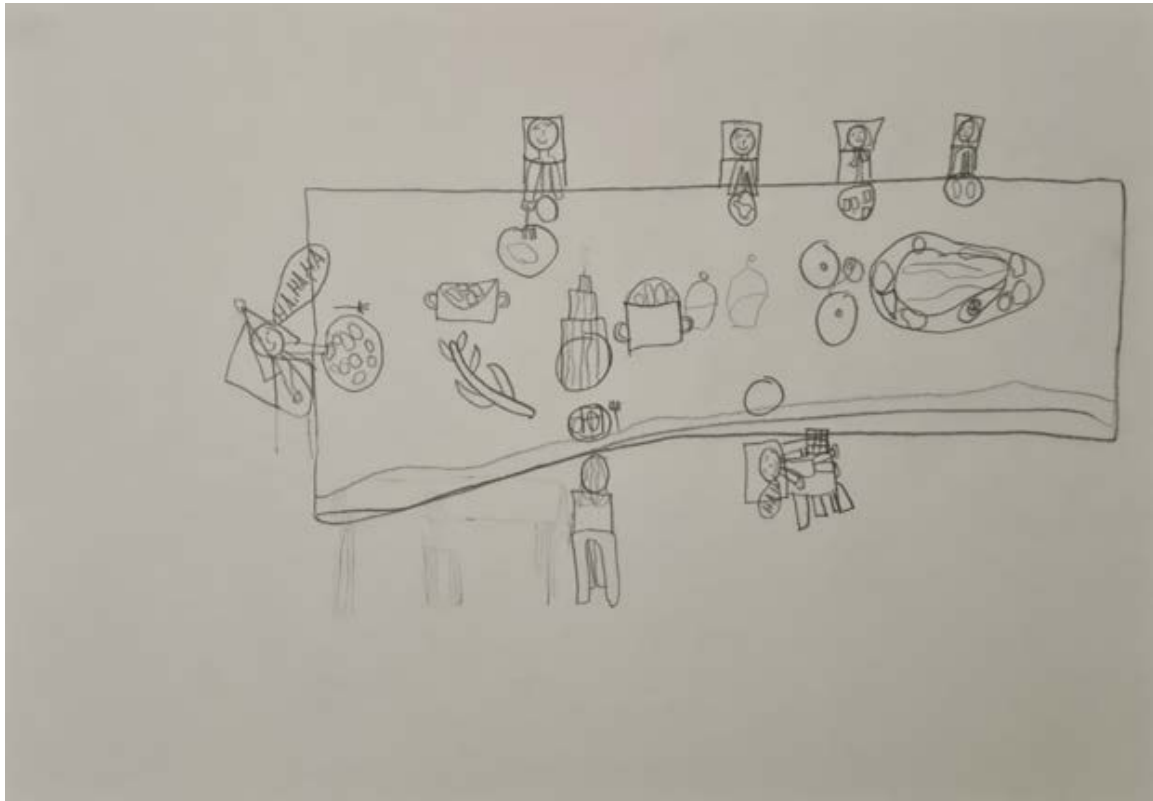
Slika 69. Crtež 26. N. K. (7.godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika V.M. trećeg razreda i učenika N.K. prvog razreda.

Prvi crtež nacrtalo je dijete trećega razreda, dok je drugi crtež nacrtalo dijete prvoga razreda. Ono što je odmah vidljivo je upotreba poliperspektive, što je obilježje faze intelektualnog realizma. Učenici su se izražavali crtajući članove obitelji s različitih strana, kuta gledanja i stajališta. Neke figure vidimo s bočne strane, neke odozgo, neke frontalno. Na taj način crtež odražava spoj dječje fantazije i sna. Oba učenika fokusirali su se na detalje stola. Uočavam prepoznatljivu hranu koja obogaćuje stol. Stol je znatno veći u odnosu na likove. Stoga odnos cjeline i detalja nije upotpunosti ostvaren. Na prvome radu bolje su usklađenije proporcije figura, dok na drugome nisu. Figure na prvome crtežu imaju znatno veće ruke u odnosu na tijelo, što je obilježje faze intelektualnog realizma. Dakle, to zovemo emotivnom proporcijom. Figure na drugome crtežu su premalene u odnosu na stol. Karakterizacija je uočljiva na oba rada. Prema dužini kose raspoznavamo osobe prema spolu. Na prvome crtežu uočavam i prevaljivanje oblika, figure imaju svoje tlo. Na drugome crtežu figure imaju šablonski prikazan nos kao crtica. Dijelovi tijela figura, na oba rada, prikazani su dvostrukom linijom. Uočljiva je transparentnost oblika. Oba crteža ne otkrivaju što obitelj slavi, no ako uočimo na drugom crtežu slavljeničku kapicu na figuri koja je na čelu stola, možda možemo pretpostaviti da se radi o proslavi rođendana. Prema tome, rad prenosi jednu ugodnu slavljeničku atmosferu. Učenica je čak i natpisom prikazala da je prikaz trenutka smiješan i zabavan.

Slika 70. Crtež 27. L.B (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika L.B. trećeg razreda i učenika M.P. prvog razreda.

Slika 71. Crtež 28. M. P. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika L.B. trećeg razreda i učenika M.P. prvog razreda.

Prvi rad nacrtalo je dijete trećega razreda, dok je drugi rad nacrtalo dijete prvoga razreda. Na prvome radu uočavam prikaz stola kao horizontalu. Dijete se fokusiralo na mnoštvo detalja koje je uskladilo s cjelinom. Proporcije su na oba rada dobro usklađene. Ruke i noge figura su prikazane dvostrukom linijom. Učenici su na jednak način komponirali crtež. Neke likove vidimo iz profila, neke s leđa, neke frontalno što upućuje na poliperspektivu. Poliperspektiva obilježje je faze intelektualnog realizma. Karakterizacija likova je prisutna. Prema dužini kose uočavamo koja je osoba žensko, a koja muško. Zanimljivo je da je dijete na drugom crtežu jednoj figuri prikazalo kosu svezanu u rep

(što nije uočljivo na drugim radovima). Na drugome radu uočavam i utjecaj šablona (oči, nos, usta, trepavice). Također, na tom je radu, kao i na prvome, prikazan i pokret ruku (držanje pribora za jelo i jedenje). Detalj koji su učenici primijenili na oba rada je crtanje obuće likovima. Odjeća na oba rada nije previše razrađena, ali na drugome radu uočeno je crtanje majice s kratkim rukavima. Na drugome radu figure nemaju prikazane prste, dok na prvome radu vidimo krug kao prikaz šake. Detalji na stolu više su izraženi na prvome radu. Stol se čini bogatijim. Naime, na prvome radu jasno je vidljiva proslava rođendana, dok na drugome radu ne možemo sa sigurnošću odrediti što slave članovi obitelji. Također, na drugome crtežu prema veličini figura možemo odrediti koja prikazuje učenika, dok na prvome radu su sve podjednake veličine.

Slika 72. Crtež 29. V.K (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenice V.K trećeg razreda i učenika R.T. prvog razreda.

Slika 73. Crtež 30. R.T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenice V.K trećeg razreda i učenika R.T. prvog razreda.

9.8. Zaključak

Analizirajući radove učenika prvoga i trećega razreda uočava se bitna razlika. Učenici prvoga razreda prema svojoj dobi trebaju pripadati fazi izražavanja složenim simbolima, dok učenici trećeg razreda fazi intelektualnog realizma. Naime, proučavajući radove smatram da su se učenici prvoga razreda bolje snašli u rješavanju problema. Sa sigurnošću mogu reći da su se više fokusirali na prikaz ljudskih likova, za razliku od učenika trećeg razreda kojima više u prvi plan dolazi svečani stol. Također, učenici prvoga razreda pokazali su da mogu prikazati svoj crtež koji sadržava i obilježja naprednije faze dječjeg crteža. Kod učenika trećeg razreda nisam uočila da nadilaze "svoju" fazu razvoja dječjeg crteža. Učenici prvog razreda ponajviše u svojim radovima imaju obilježja poput kvadratnog oblika tijela, izduženost figura, korištenje oblika kruga (prikaz glave, šake), korištenje detalja (lice, kosa, obuća, naočale na licu, uši, prsti), figure su više okrenute prema naprijed, ali i iz profila. Također, udove naznačuju dvostruku liniju te figure ne lete u zraku. Postavljena je linija tla ili rub papira određuje liniju tla. No, kod njihovih radova imamo i sljedeća obilježja: poliperspektiva, prevaljivanje oblika, proporcijski usklađene figure, pokreti, transparentnost oblika što upućuje na obilježja faze intelektualnog realizma. Učenici trećeg razreda u svojim radovima prikazuju obilježja faze intelektualnog realizma. Neki od tih obilježja su emotivna proporcija, prevaljivanje oblika, poliperspektiva, proporcijaska usklađenost, linija tla je podignuta s ruba papira, transparentnost. Ono što je svima zajedničko je utjecaj šablona. U crtanju su se najviše pojavljivale šablone lica, a to su primjerice, trepavice kod ženskih osoba, prikaz usta i nosa u obliku crtice ili slova „L“. Na temelju ove analize dječjih radova uočljivo je da djeca mogu odstupati od faze kojoj bi trebala pripadati. Ovdje se pokazalo, po mom mišljenju, da su se učenici prvoga razreda bolje snašli u crtanju svoje obitelji za stolom. Više su se fokusirali na crtanje članova svoje obitelji te su pokazali da posjeduju neka obilježja naprednije faze. Naime, i učenici trećeg razreda imaju uspješne radove, ali nekako smatram da su se neki više fokusirali na prikaz stola. Također, učenici trećeg razreda pokazali su da njihovi crteži pripadaju fazi intelektualnog realizma. Stoga, bez obzira na dob učenika i definiranoj fazi dječjeg crteža možemo uočiti da ipak neki učenici pokazuju u svojim crtežima obilježja naprednije faze dječjeg crteža.

10. Literatura

- Belamarić, D. (1986). *Dijete i oblik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bilić, V., Balić Šimrak, A., Kiseljak, V. (2012). Nevizualni poticaji za dječje likovno izražavanje i razvoj emocionalne pismenosti. *Dijete, vrtić, obitelj*. 68 (17), 3-5.
- Bodulić, V. (1982). *Umjetnički i dječji crtež*. Zagreb: Školska knjiga.
- De Zan, D. (2013). *Slika i crtež u psihoterapiji djece i obitelji*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Grgurić, N., Jakubin, M. (1996). *Vizualno-likovni odgoj i obrazovanje*. Zagreb: Educa.
- Huzjak, M. (2008). *Učimo gledati 1-4: priručnik likovne kulture za nastavnike razredne nastave*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kukovec, S. (2023). Dječji crtež: stručni rad. *Varaždinski učitelj: digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje*, 6 (11), 883-887, pristupljeno 24.3.2023.
- Kuščević, D, Alijev, B., Brajčić, M. (2009). Mediteranski motivi u nastavi likovne kulture. *Školski vjesnik*, 1, 49-62, pristupljeno 10.2.2023.
- Petrović-Soče, B. (2000). Kreativnost. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, (6), 3-9, pristupljeno 7.3.2023.
- Sambolek, A., Bulajn Flander, G., Krmek, M. (2010). Analiza dječjih crteža ljudske figure i usporedba s roditeljskim procjenama dječjega ponašanja. *Napredak*, 152 (2), 291-311, pristupljeno 7.3.2023.
- Škrbina, D. (2013). *Art terapija i kreativnost: multidimenzionalni pristup u odgoju, obrazovanju, dijagnostici i terapiji*. Zagreb: Veble commerce
- Vidović, V. (2015). Dječji crtež kao komunikacijsko sredstvo djeteta i odraslog. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 21(79), 22-23, pristupljeno 15.1.2023.
- Županić Benić, M. (2016). Desailly, Juliet: *Creativity in the Primary Classroom* (2nd edition). London: SAGE Publications, 2015. *Metodički obzori*, 11(23), 102-105. pristupljeno 31.1.2023.

11. Prilozi

Prikaz priprava:

UČITELJICA: Sanja Lukić STUDENTICA: Iva Ajhner (likovni modul, MET 5)	Razred	Datum
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE	1. A	24.4.2023.
<p>Tema: Zajedno smo različiti: učenik likovnim i vizualnim izražavanjem istražuje pripadnost skupini, vršnjacima, obitelji i zajednici te važnost prihvaćanja različitosti, međusobnog uvažavanja i tolerancije.</p> <p>Vrijeme trajanja: 45 minuta</p> <p>Odgojno – obrazovni ishodi: OŠ LK A.1.1. Učenik prepoznaje umjetnost kao način komunikacije i odgovara na različite poticaje likovnim izražavanjem. OŠ LK A.1.2. Učenik demonstrira poznavanje osobitosti različitih likovnih materijala i postupaka pri likovnom izražavanju. OŠ LK B.1.2. Učenik uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje svoj rad i vlastiti doživljaj stvaranja.</p> <p>Ciljevi sata (podishodi): <u>Kognitivni:</u> učenik usvaja likovne pojmove (točka, crta), upoznaje korištenje likovnog materijala (olovka), razvija divergentno mišljenje i kreativnost, razvoj vizualne percepcije, razvoj motorike upotrebom likovnih materijala <u>Psihomotorij:</u> učenik razvija psihomotoriku crtanja s olovkom <u>Afektivni:</u> Učenik procjenjuje uspješnost izvršenog zadatka na vlastitom i tuđim likovnim radovima, razvija samopouzdanje i samostalnost u radu.</p> <p>Povezanost s odgojno-obrazovnim očekivanjima međupredmetnih tema:</p> <p>osr A.1.1. Razvija sliku o sebi. uku A.1.3 3. Kreativno mišljenje Učenik spontano i kreativno oblikuje i izražava svoje misli i osjećaje pri učenju i rješavanju problema. uku B.1.4. 4. Samovrednovanje/ samoprocjena Na poticaj i uz pomoć učitelja procjenjuje je li uspješno riješio zadatak ili naučio. goo C.1.1. Sudjeluje u zajedničkom radu u razredu.</p> <p>Povezanost s ishodima drugih predmeta: PID OŠ A.B.C.D. 1.1. Učenik uz usmjeravanje opisuje i predstavlja rezultate promatranja prirode, prirodnih ili društvenih pojava u neposrednome okruženju i koristi se različitim izvorima informacija. MAT OŠ C.2.1. Opisuje i crta dužine.</p>	<p>NAČINI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. prema promatranju 2. nakon promatranja 3. prema sjećanju 4. prema zamišljanju 5. prema izmišljanju <p>OBLICI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Frontalni 2. Individualni 3. Rad u parovima 4. Grupni <p>NASTAVNE METODE:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Analitičko promatranje 2. Demonstracija 3. Razgovor 4. Usmeno izlaganje 5. Metoda scenarija 6. Rad s tekstom 7. Kombiniranje 8. Variranje 9. Građenje 10. Razlaganje <p>NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Reprodukcijska 2. Izravno umjetničko djelo 3. Prirodni oblici 4. Načinjeni oblici 5. Power Point 6. Tablet, PC 7. Fotoaparal 8. Fotografije 9. Grafoskop 10. Televizor 11. Video 12. Ploča, kreda 13. Ostalo: magneti 	
NASTAVNA JEDINICA		
<p>Likovno područje: crtanje Likovni pojmovi: točka, crta (tok i karakter crte) Motiv: vizualni – moja obitelj za stolom Likovni materijali i likovne tehnike: olovka, bijeli hrapavi papir Digitalni alati: projektor, PowerPoint, PC Nastavno sredstvo – reprodukcija: Edvard Munch: <i>Krik</i>, 1895 Camille Pissarro: <i>"Sajam svinja"</i>, 1886. Tima Bavingtona: <i>Ona</i>, 20</p>		

Artikulacija nastavnog sata	
Aktivnosti učitelja i učenika	Praćenje, vrednovanje, prezentacija
<p>1. Uvodni dio: <i>Priprema</i> Pozdravljam učenike i predstavljam se. Najavljujem im rad s olovkom. Učenici uz moju pomoć (ako je potrebna) pripremaju radna mjesta i pribor za rad. Svaki učenik priprema jedan hrapavi papir i olovku.</p>	<p>Vrednovanje kao učenje i vrednovanje za učenje: Učenici prepoznaju i opisuju različite mogućnosti likovnog izražavanja likovnim pojmovima iz ove nastavne jedinice.</p>
<p>2. Srednji dio: <i>Motivacija</i></p> <p>Pomoću PPT prezentacije pokazujem učenicima točke. Naglašavam da je točka oblik bez i jedne naglašene dimenzije (nema visinu, dužinu niti širinu). Učenicima prikazujem pomoću PPT prezentacije umjetničku reprodukciju (Camille Pissarro: "Sajam svinja", 1886.). Zgušnjavanjem sitnih točaka formiraju se likovi ljudi i životinja. Na kojim dijelovi reprodukcije vidite zgušnjavanje točaka? Na kojim dijelovi reprodukcije vidite raspršenost točaka? Također guščim i rjeđim zgušnjavanjem točaka dočaran je i izvor svjetla. Kao primjer iz stvarnosti pokazujem im fotografiju svemira. Što vidimo na fotografiji? Jesu li točke zgusnute ili raspršene? Uočavamo mnoštvo točaka koje su grupirane. Točke možemo grupirati pravilno i nepravilno. Grupiranje može biti gušće i rjeđe. Zatim učenicima prikazujem umjetničku reprodukciju Edvarda Muncha: <i>Krik</i>, 1895. Na koji način je oblikovana ova reprodukcija? Oblikovana je različitim crtama. Učenicima govorim da je crta oblik s jednom naglašenom dimenzijom. Kakve crte vidimo na reprodukciji? Vidimo debele, tanke, dugačke, kratke, oštre, izlomljene, jednolične i nejednolične crte. Govorim učenicima da je to karakter crte. Jesu li crte skupljene ili raspršene? Na pojedinim dijelovima su raspršene, a na drugim dijelovima zgusnute. Na PPT prezentaciji pokazujem reprodukciju Tima Bavingtona: <i>Ona</i>, 2003. Što vidite na reprodukciji? Vidimo različite crte. Jesu li te crte jednake? Nisu. Po čemu se razlikuju? Razlikuju se po duljini, boji, debljini, raspršene su i zgusnute su. Zatim im pokazujem fotografiju rijeke i fotografiju stepenica iz stvarnosti. Naglašavam da je fotografija rijeke primjer usporedbe crta s rijekama koje same dubu svoj put, one okreću i vijugaju. Pitam učenika: Kakve crte vidite na stepenicama? Vidimo ravne crte. Stoga, crte po toku mogu biti mogu biti ravne, uglate, krivulje (pravilne i nepravilne), otvorene i zatvorene.</p> <p>Znate li možda što se obilježava 15. svibnja? Ujedinjeni narodi su 15. svibnja proglasili Međunarodnim danom obitelji kako bi upozorili na značaj obitelji. Tim danom nastoji se osvijestiti koliko je obitelj važna te koliko su naši roditelji, braće, sestre, bake i djedovi i drugi bitni. <i>Kako vi iskazujete ljubav i poštovanje prema svojim roditeljima? Kako provodite vrijeme sa svojom obitelji? Tko čini vašu obitelj? Slevite li blagdane, rođendane sa svojim obiteljima? Što se sve događa tijekom takvog događaja? Što pripremate sa svojom obitelji, gdje se obitelj i oko čega se okuplja? Zamislite sada jedan takav događaj. Možete zamisliti proslavu nečijeg rođendana unutar obitelji. Možete zamislite proslavu blagdana (Božić/Uskrs). Kako biste prikazali svoju obitelj za jednim takvim svečanim objedom/stolom. Pokušajte zamisliti taj trenutak i likovno ga prikazati na papiru. Dakle, današnji motiv bit će moja obitelj za stolom. Na PPT prezentaciji pokazujem učenicima primjere fotografija obitelji za stolom.</i></p>	<p>Praćenje: Za vrijeme rada, učenici povremeno odgovaraju na moja pitanja kojima ih potičem na refleksije tijekom istraživačkog i stvaralačkog procesa te na raspravu o rezultatu rada. Pratim aktivno sudjelovanje, samostalnost, samoinicijativnost, komunikaciju i suradnju, toleranciju i doprinos tijekom rada.</p>
<p>Najava zadatka: Naš današnji zadatak je olovkom nacrtati svoju obitelj za stolom različitim crtama prema toku i karakteru. Tko će ponoviti današnji zadatak?</p> <p>Realizacija: Dok učenici obavljaju zadatak, obilazim po razredu i pomažem po potrebi. Učenike potičem i dajem upute tijekom rada ako je potrebno.</p>	

<p>3. Završni dio: <i>Analiza i vrednovanje</i></p> <p>Nakon što učenici završe svoje radove, postavljamo ih na ploču. Pitam učenike da mi ukratko opišu kojim smo se zadatkom danas bavili. Zatim ih potičem da kažu smatraju li da su svi uspješno obavili današnji zadatak te da mi na nekoliko radova pokažu što smatraju da je dobro napravljeno i misle li da je nešto moglo biti napravljeno drugačije, obrađujući prvenstveno pozornost na urednost i primjenu naučenih likovnih pojmova (tok i karakter crte). Na kraju ih pitam smatraju li neke radove osobito maštovitima, uočavaju li sličnosti među pojedinim radovima ili sličnosti među pojedinim radovima i motivom. Pohvaljujem trud učenika i upozoravam na pospremanje radnog mjesta.</p> <p>Postavljam pitanja: „Kojim smo se zadatkom danas bavili?“ „Jesu li svi učenici ispunili današnji zadatak?“ „Misliš li da je netko mogao bolje ispuniti zadatak? Zašto?“ „Primjećujemo li na nekim radovima današnje pojmove koje smo naučili (tok i karakter crte)?“ „Smatrate li neke radove osobito maštovitima?“ „Uočavate li sličnosti među nekim radovima ili sličnosti radova s motivom ili reprodukcijom?“</p>	<p><i>Samovrednovanje</i></p> <p>Učenici provode samovrednovanje likovnog uratka na razini likovnog problema, upotrebe likovnog materijala, prikaza motiva, originalnosti i uloženog truda usmeno, sudjelujući u raspravi na kraju sata.</p> <p><i>Vršnjačko vrednovanje</i></p> <p>Učenici provode vršnjačko vrednovanje likovnih uradaka na razini likovnog problema, upotrebe likovnog materijala, prikaza motiva, originalnosti i uloženog truda usmeno, sudjelujući u raspravi na kraju sata.</p> <p><i>Refleksija</i></p> <p>Procjenjuje se stupanj zadovoljstva u provedenim aktivnostima u raspravi na kraju sata, potiče se i samokritičnost u svrhu procjene što se moglo bolje načiniti.</p> <p><i>Prezentacija</i></p> <p>Učenički uradci bit će izloženi u učionici.</p>
<p><i>Ema Čupić</i></p>	

Plan ploče

Tok i karakter crte

Učenički radovi na ploči

STUDENTICA: Iva Ajhner (likovni modul, MET 5) UČITELJICA: Katarina Franjčec	Razred	Datum
PRIPREMA ZA IZVOĐENJE NASTAVNOG SATA LIKOVNE KULTURE	3. A	21.4.2023.
<p>Tema: Zajedno smo različiti: učenik likovnim i vizualnim izražavanjem istražuje pripadnost skupini, vršnjacima, obitelji i zajednici te važnost prihvatanja različitosti, međusobnog uvažavanja i tolerancije.</p> <p>Vrijeme trajanja: 45 min</p> <p>Odgojno – obrazovni ishodi:</p> <p>OŠ LK A.3.1. Učenik likovnim i vizualnim izražavanjem interpretira različite sadržaje.</p> <p>OŠ LK A.3.2. Učenik demonstrira fine motoričke vještine upotrebom različitih likovnih materijala i postupaka u vlastitom likovnom izražavanju.</p> <p>OŠ LK B.3.1. Učenik povezuje likovno i vizualno umjetničko djelo s osobnim doživljajem, likovnim jezikom i tematskim sadržajem djela.</p> <p>OŠ LK B.3.2. Učenik uspoređuje svoj likovni ili vizualni rad i radove drugih učenika te opisuje vlastiti doživljaj stvaranja.</p> <p>Ciljevi sata (podishodi): <u>Kognitivni:</u> - učenik usvaja i razumije pojmove obrisne crte i gradbene crte - uči/ponavlja postupak korištenja likovnih materijala – olovka</p> <p><u>Psihomotorni:</u> -vježbati sposobnost divergentnog mišljenja -razvijati motoričku spretnost, kreativnost i originalnost</p> <p><u>Afektivni:</u> - razvoj samostalnosti i urednosti - razvijanje argumentiranog vrednovanja radova - razvijanje pozitivnog odnosa prema radu</p> <p>Povezanost s odgojno-obrazovnim očekivanjima međupredmetnih tema:</p> <p>osr A.2.3. Razvija osobne potencijale.</p> <p>Povezanost s ishodima drugih predmeta:</p> <p>-</p>	<p>NAČINI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. prema promatranju 2. nakon promatranja 3. prema sjećanju 4. prema zamislijanju 5. prema izmišljanju <p>OBLICI RADA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Frontalni 2. Individualni 3. Rad u parovima 4. Grupni <p>NASTAVNE METODE:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Analitičko promatranje 2. Demonstracija 3. Razgovor 4. Usmeno izlaganje 5. Metoda scenarija 6. Rad s tekstom 7. Kombiniranje 8. Variranje 9. Građenje 10. Razlaganje <p>NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Reprodukcijska 2. Izravno umjetničko djelo 3. Prirodni oblici 4. Načinjeni oblici 5. Power Point 6. Tablet, PC 7. Fotoaparat 8. Fotografije 9. Grafoskop 10. Televizor 11. Video 12. Ploča, kreda 13. Ostalo: 	
NASTAVNA JEDINICA		
<p>Likovno područje: Crtanje Likovni pojmovi: Značenje crta: obrisne i gradbene crte Motiv: vizualni – moja obitelj za stolom Likovni materijali i likovne tehnike: olovka i hrapavi bijeli papir Digitalni alati: računalo (Power Point prezentacija) Nastavno sredstvo – reprodukcija: Henri Matisse: Dama naglavačke, 1930., Vincent Van Gogh: Čempres, 1889.g.</p>		

Artikulacija nastavnog sata	
Aktivnosti učitelja i učenika	Praćenje, vrednovanje, prezentacija
<p>1. Uvodni dio: <i>Priprema</i></p> <p>Pozdravljam učenike i predstavljam se. Učenici pripremaju pribor za rad koji vide na PPT prezentaciji, a to su olovka i bijeli papir. Ja im pomažem te ponavljam što trebaju imati ispred sebe, na svom radnom stolu. Kad svi učenici ispred sebe imaju bijeli papir i olovku, započinjem sa satom.</p>	<p>Vrednovanje kao učenje i vrednovanje za učenje:</p> <p>Učenici prepoznaju i opisuju različite mogućnosti likovnog izražavanja likovnim pojmovima.</p>
<p>2. Srednji dio: <i>Motivacija</i></p> <p>Učenicima na PPT pokazujem dva crteža drveta (jedan crtež načinjen obrisnim, a drugi gradbenim crtama). <i>Koja je razlika između ova dva crteža? Koji crtež je „detaljniji“? Koji od ova dva crteža prikazuje samo obris/granicu drveta? Koji crtež gradi crtu po crtu i tako čini drvo? Što mislite kako bismo nazvali crte kojima dobijemo obris predmeta kojeg crtamo? A kako zove crte koje grade crtež crtu po crtu, odnosno iznutra prema van?</i></p> <p>Učenicima govorim kako postoje crte po značenju, a to su obrisne i gradbene crte. Obrisnim crtama dobijemo obris predmeta kojeg crtamo. Na PPT pokazujem nekoliko crteža nastalih obrisnim crtama. Gradbene crte grade crtež iznutra prema van. Na PPT pokazujem crteže nastale dodavanjem crta iznutra, dakle gradbenim crtama. Učenicima na PPT pokazujem fotografije prirode i životinja te ih pitam gdje u prirodi možemo vidjeti gradbene crte. Učenicima prikazujem reprodukciju Henri Matisse: <i>„Dama naglavačke“</i> te učenici govore gdje uočavaju obrisne crte. Učenicima prikazujem reprodukciju Vincent Van Gogh: <i>„Cempres“</i> te učenici govore gdje uočavaju gradbene crte. Učenicima na PPT prikazujem crteže načinjene obrisnim i gradbenim crtama te oni moraju odgonetnuti kojim crtama je koji crtež načinjen. <i>Kojim vrstama crta su nastali ovi crteži?</i></p> <p><i>Znate li možda što se obilježava 15. svibnja? Ujedinjeni narodi su 15. svibnja proglasili Međunarodnim danom obitelji kako bi upozorili na značaj obitelji. Tim danom nastoji si osvjestiti koliko je obitelj važna te koliko su naši roditelji, braće, sestre, bake i djedovi i drugi bitni. Kako vi iskazujete ljubav i poštovanje prema svojim roditeljima? Kako provodite vrijeme sa svojom obitelji? Tko čini vašu obitelj? Slavite li blagdane, rođendane sa svojim obiteljima? Što se sve događa tijekom takvog događaja? Što pripremate sa svojom obitelji, gdje se obitelj i oko čega se okuplja? Zamislite sada jedan takav događaj. Možete zamisliti proslavu nečijeg rođendana unutar obitelji. Možete zamisliti proslavu blagdana (Božić/Uskrs). Kako biste prikazali svoju obitelj za jednim svečanim objedom/stolom. Pokušajte zamisliti taj trenutak i likovno ga prikazati na papiru. Dakle, današnji motiv bit će moja obitelj za stolom. Na PPT prezentaciji pokazujem učenicima primjere fotografija obitelji za stolom.</i></p>	<p>Praćenje:</p> <p>Učenici stvaraju svoja djela te povremeno odgovaraju na pitanja koja postavi učitelj kojima se potiče refleksija tijekom istraživačkog i stvaralačkog procesa.</p> <p>Učitelj prati perceptivnost i izražajnost/razinu optičko-tematskog razvoja; kreativnost; razinu oblikovanja; komunikaciju i suradnju; odnos prema radu.</p>
<p>Najava zadatka: Naš današnji zadatak je da olovkom nacrtamo svoju obitelj za stolom, tj. da gradbenim crtama i obrisnim crtama prikazemo detalje. <i>Tko će nam ponoviti današnji zadatak?</i></p> <p>Realizacija: Dok učenici crtaju zadani zadatak, obilazim učenike i nadgledam njihov rad. Cijelo vrijeme im naglašavam koji je zadatak i što se od njih traži.</p>	
<p>3. Završni dio: <i>Analiza i vrednovanje</i></p> <p>Učeničke radove postavljam na ploču/klupu kako bi svi mogli vidjeti. Razgovaramo o današnjem zadatku.</p>	<p>Samovrednovanje</p> <p>Učenici provode samovrednovanje ostvarenja likovnog</p>

Koji je bio današnji zadatak? Jesu li svi radovi ispunili zadatak? Pokažite neke obrisne i gradbene crte na radovima. Zamolim jednog učenika da mi pokaže koji rad je po njemu uspješno odrađen i zašto te misli li da je nešto moglo biti drugačije napravljeno, obrađujući prvenstveno pozornost na primjenu naučenih likovnih pojmova (obrisne, gradbene crte).

Prozivam neke učenike te ih ispitujem smatraju li neke radove osobito maštovitim, uočavaju li sličnosti među pojedinim radovima.

Usporedba učeničkih radova s jednom reprodukcijom.

Pohvaljujem trud i raznolikost te skrećem pažnju na pospremanje radnog mjesta i pribora.

problema.

Vršnjačko vrednovanje

Učenici provode vršnjačko vrednovanje prema vizualnom izgledu, upotrebi likovnog materijala, prikazu motiva, originalnosti i maštovitosti u likovnom izražaju, te prema uloženom trudu usmeno, sudjelujući u raspravi na kraju sata.

Refleksija

Procjenjuje se stupanj zadovoljstva glede provedenih aktivnosti i snalaženje u radu s novom tehnikom. Potiče se i samokritičnost tako da se detaljno promatraju uratci i razmatra o onome što s moglo bolje napraviti.

Prezentacija

Stavljanje učeničkih radova na ploču. Učenici odabiru koji su im radovi najbolji nakon čega se izlažu u prostorije škole.

Plan ploče

OBRISNE CRTE

- Opisuju neki oblik izvana
- Opisuju granicu lika

Henri Matisse: „Dama naglavače“, 1930 g.

Mentorica:
Katarina Horjčić

GRADBENE CRTE

Vincent Van Gogh „Lampoon“, 1889.g.

- crte koje grade neki obliku iznutra
- oplojje građu lika
- puno dijelova sačinjava cjelinu

UČENIČKI RADOVI

12. Popis slika

Slika 1. Crtež kuće (Bodulić, 1982, 112 str.).....	4
Slika 2. Kružne linije (Belamarić, 1987, str. 17)	5
Slika 3. Cik-cak ili vibrirajuće linije i kružne linije (Belamarić, 1987, str. 27)	6
Slika 4. Šaranje (Belamarić, 1987, str. 18)	7
Slika 5. Krug. Ribe u akvariju (Belamarić, 1987, str. 22)	8
Slika 6. Jato ptica u letu (Belamarić 1987, str. 44)	9
Slika 7. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simbol glava-noge, olovka (3,5g,) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39)	10
Slika 8. Glavonog (Belamarić, 1987, str. 56)	10
Slika 9. Čovjek kao otvoreni sustav (Belamarić, 1987, str. 59).....	11
Slika 10. Prikaz nosa vertikalnom crticom (Belamarić, 1987, str. 83)	12
Slika 11. Prikaz nosa u obliku slova “L“ (Belamarić, 1987, str. 85).....	12
Slika 12. Prikaz usta horizontalnom linijom, utjecaj šablona (Belamarić, 1987, str. 83).....	13
Slika 13. Lice (Belamarić, 1987, str. 82)	14
Slika 14. Križevi – simbol za pojedine ptice (Belamarić, 1987, str. 89)	15
Slika 15. Ribe nacrtane zadebljanim linijama (Belamarić, 1987, str. 89)	16
Slika 16. Mravi i mravinjak (Belamarić, 1987, str. 91)	17
Slika 17. Ptice koje nalikuju na čovjeka (Belamarić, 1987, str. 124)	18
Slika 18. Stablo (Belamarić, 1987, str. 103).....	19
Slika 19. Prikaz cvijeta vibrirajućim linijama (Belamarić, 1987, str. 113)	20
Slika 20. Prikaz cvijeta pomoću krugova (Belamarić, 1987, str. 116)	21
Slika 21. Sunce (Belamarić, 1987, str. 118)	22
Slika 22. Udarno risanje. Olovka (2 g.). Titrajno risanje. Olovka (2 g.). Kružno risanje. Olovka (2 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, 35. str.).....	29
Slika 23. Prvi prikaz čovjeka. Primarni simboli glava – noge, olovka (3,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 39)	30
Slika 24. Kružne i vibrirajuće linije (2. i 3. godina) (Belamarić, 1987, str. 33)	31
Slika 25. Crtež prikazuje nevrijeme, oluju i vjetar koji okružuje kuću. Obitelj je na sigurnom. Olovka (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 49)	32
Slika 26. Tata i ja. Olovka (4 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 50)	33
Slika 27. Kolo. Olovka (5,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 50)	34

Slika 28. Zeleni konj i plavi čovjek. Akvarel (5,5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 84)	35
Slika 29. Slavimo rođendan. Izražen pokret, profil, karakterizacija, odnos cjeline i detalja. Rub papira označava liniju tla. Olovka (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 57)	36
Slika 30. Transparentni prikaz (Bodulić, 1982, str. 112).....	37
Slika 31. Prikaz akcije u fazama kretanja. Nogomet. Za oznaku kretanja, učenik multiplicira noge i loptu u putanji. Olovka (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 63)	38
Slika 32. Emotivna proporcija. U prometu (policajac je najvažniji lik). Olovka (5 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 64).....	39
Slika 33. Prevaljivanje oblika. Obitelj za stolom. Likovi i stolci prevaljeni u ravnini papira. Poliperspektiva. Olovka (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 65).....	40
Slika 34. Rasklapanje oblika. Kuće u nizu. Rasklopljeni oblik. Kuće sagledane s prednje, zadnje i s bočnih strana. Transparentnost kuća i prevaljenost drveća. Olovka (8 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66)	41
Slika 35. Ulica. Vertikalna perspektiva. Olovka (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 66)	41
Slika 36. Obrnuta perspektiva (Bodulić, 1982, str. 112)	42
Slika 37. Obitelj za stolom. Poliperspektiva. Olovka (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 67).....	43
Slika 38. Motiv iz Zagreba. Geometrijska perspektiva, prostorni odnosi, cjelina-detalj. Lavirani tuš (11 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 74)	44
Slika 39. Pogled na Zagrebačku goru. Zračna perspektiva. Gvaš (13 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 88)	45
Slika 40. Samoborsko gorje. Koloristička perspektiva. Tempera (12 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 89)	46
Slika 41. Šablona čovjeka (Belamarić, 1987, str. 85).....	48
Slika 42. Šablone - djeca za stolom i djeca u kolu (Belamarić, 1987, str. 86)	49
Slika 43. Šablona u dječjem likovnom izražavanju. Flomaster (7 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 55)	50
Slika 44. Prirodan prikaz djece u kolu bez utjecaja šablone. Olovka (6 g.) (Grgurić, Jakubin, 1996, str. 51)	50
Slika 45. Crtež 1. M.S. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	62
Slika 46. Crtež 2. J.C. (9. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	63
Slika 47. Crtež 3. L.B (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	65

Slika 48. Crtež 4. V.K (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	66
Slika 49. Crtež 5. M. T. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	67
Slika 50. Crtež 6. V.M. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	69
Slika 51. Crtež 7. J. V. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	70
Slika 52. Crtež 8. T. K. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	71
Slika 53. Crtež 9. P. F. (9. god.), „Moja Obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	72
Slika 54. Crtež 10. A. Š. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika trećeg razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	73
Slika 55. Crtež 11. R.T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	75
Slika 56. Crtež 12. M. P. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	76
Slika 57. Crtež 13. I. Š. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	78
Slika 58. Crtež 14. T. V. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	79
Slika 59. Crtež 15. K. J. (7. godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	80
Slika 60. Crtež 16. S. M. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	82
Slika 61. Crtež 17. E. D. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza rada učenika prvog razreda s obzirom na fazu dječjeg likovnog izražavanja.	83
Slika 62. Crtež 18. P. B. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.....	85
Slika 63. Crtež 19. M. T. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.	86
Slika 64. Crtež 20. M. R. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka.	87

Slika 65. Crtež 21. E. T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.....	88
Slika 66. Crtež 22. N. K. (7.godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.	89
Slika 67. Crtež 24. V. B. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Analiza razlika dječjeg likovnog izražavanja s obzirom na dob.	92
Slika 68. Crtež 25. V.M. (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika V.M. trećeg razreda i učenika N.K. prvog razreda.	94
Slika 69. Crtež 26. N. K. (7.godina), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika V.M. trećeg razreda i učenika N.K. prvog razreda.	95
Slika 70. Crtež 27. L.B (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika L.B. trećeg razreda i učenika M.P. prvog razreda.	97
Slika 71. Crtež 28. M. P. (7. god), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenika L.B. trećeg razreda i učenika M.P. prvog razreda.	98
Slika 72. Crtež 29. V.K (9. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenice V.K trećeg razreda i učenika R.T. prvog razreda.	99
Slika 73. Crtež 30. R.T. (7. god.), „Moja obitelj za stolom“, olovka. Usporedba dječjih likovnih radova učenice V.K trećeg razreda i učenika R.T. prvog razreda.	100

Izjava o izvornosti rada

Izjavljujem da je moj diplomski rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristila drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)